

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET —

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

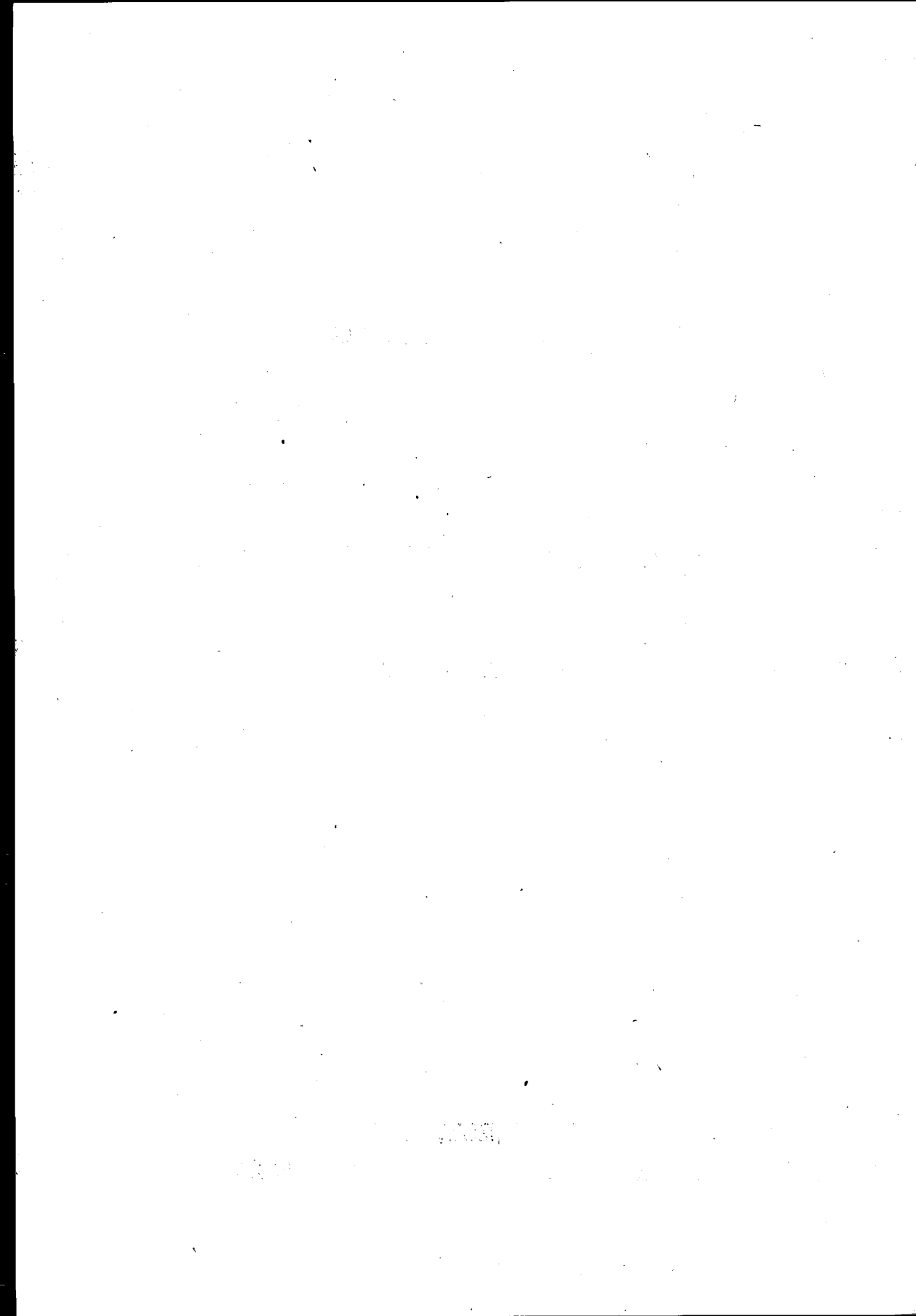
FÉL EDIT

LVI. ÉVFOLYAM

1945

BUDAPEST, 1946

KIADJA A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

TARTALOM — INHALT

Tanulmányok — Abhandlungen.

	Oldal
<i>Balassa Iván</i> : Takarás és marokverés (Das Einbringen des Getreides u. das Zusammenziehen der geschnittenen Schwaden)	26—30
<i>Heller Bernát</i> †: Új Magyar Népköltési Gyűjtemény (New Collection of Hungarian Folk Poetry)	41—48
<i>Honti János</i> †: Szigetek legendái (Legends of Islands)	15—18
<i>Kodolányi János</i> , ifj.: A táltos a magyar néphagyományban (The «táltos» in the Hungarian Folklore)	31—37
<i>Korompay Bertalan</i> : A finnugorság szerepe az eurázsiai vadászmuveltségben (Die Rolle der Finnougrier in der Jagdkultur Eurasiens)	9—14
<i>Kovács László</i> , K.: Tejvarázslás a Borsa völgyében (Milchzauber im Borsa Tale)	52—59
<i>Marót Károly</i> : Survival és Revival (Survival and Revival)	1—9
<i>Mozsolics Amália</i> : Óskori és népi kettős pohár és peregkulacs (Urzeitliche und volkliche ZwillingsgefäÙe und Ringflaschen)	18—22
<i>Sebestyén Károly</i> , Cs.: Talpfa (Sohlenbalken)	48—52
<i>Szücs Sándor</i> : Az «égbenyúló fa» a sárréti néphitben (The «Tree Reaching to Heaven» in the Folklore of Sárrét)	23—26
<i>Vajkai Aurél</i> : Adatok Szentgál gyűjtögető életmódjához (Angaben zur Sammelwirtschaft aus Szentgál)	37—40
<i>Vargyas Lajos</i> : Adatok a makádi néphithez II. (Data to the Folklore of Makád II.)	60—65

Kisebb közlemények — Kleinere Mitteilungen.

<i>Balassa Iván</i> : A magyar gyász-színek kérdéséhez (Zur Frage der Trauerfarben in Ungarn)	69—70
<i>Beke Ödön</i> : Boszorkányégetés (Hexenbrennerei)	72
<i>Csaba József</i> : Gombafélék gyűjtése és felhasználása a vendeknél (Sammeln und Verwendung von Pilzen bei den Wenden)	70—72
<i>Komáromy József</i> : Felülcsapós vízimalom terve Jászberényből (Grundriß einer Wassermühle mit oberer Wasserzuleitung aus Jászberény)	74—76
<i>Luby Margit</i> : Adatok népnyelvünk és a XVI—XVII. század magyar nyelve kapcsolatához (Beiträge zum Zusammenhang der Volkssprache und der ung. Sprache des XVI—XVII. Jhs.)	66—67
<i>Márkus Mihály</i> : Málétörő (Dreschkorb zum Abkörnen der Maiskolben)	65—66
<i>Molnár József</i> : Történeti néprajzi adatok (Angaben zur historischen Volkskunde)	72—74
<i>Némethy Endre</i> : Adatok egy primitív pálinkafőző eljáráshoz (Angaben zu einer anfänglichen Vorrichtung zum Branntweinbrennen)	67—69

Irodalmi Szemle — Literarische Rundschau.

<i>P. Dám Ince O. F. M.</i> : A «Hordozó Mária» valláséleti szerepe Mátraalján (<i>Manga János</i>)	97
<i>Debreceni Szemle</i> (<i>Vargha László</i>)	102—104
<i>Edoth</i> (<i>Scheiber Sándor</i>)	104
<i>Feilberg</i> , C. G.: La tente noire (<i>Vajda László</i>)	89—91

	Oldal
<i>Jakó Zsigmond</i> : A gyalui vártartomány urbáriumai (<i>Balassa Iván</i>)	96—97
<i>Karunga</i> : Néger mesék (<i>Vajda László</i>)	98—99
<i>Dr. Kiss Tibor</i> : A Szigetvidék és Ormányság népének építészete (<i>Vargha László</i>)	94—95
<i>Lindblom, Gerhard</i> : African Razors (<i>Vajda László</i>)	100
<i>Magyar Iparművészet — Muskátlí</i> (<i>Vargha László</i>)	101—102
<i>Magyarok és románok</i> (<i>Palotay Gertrúd</i>)	88—89
<i>Márkus István</i> : Kertek és tanyák Nagykovácsán a XVII—XVIII. században (<i>Fél Edit</i>)	98
<i>Márkus Mihály</i> : A bokortanyák népe (<i>Gunda Béla</i>)	84—86
<i>Mezősi Károly</i> : Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (<i>Balassa Iván</i>)	99—100
<i>Mihalik Sándor</i> : Öt év műemlékvédelme és múzeumi munkája (<i>Vargha László</i>)	86—88
<i>Opreanu S.</i> : Terasse artificiale pentru culturi in România (<i>Gunda Béla</i>)	95—96
<i>Rapaics Rajmund</i> : A magyar gyümölcs (<i>Némethy Endre</i>)	91—93
<i>Rubi, Christian</i> : Volkskunst am Berner Bauernhaus (ifj. <i>Kodolányi János</i>) ...	99
<i>Sándor Gábor</i> : A hóstátiak szénavontatása (<i>Balassa Iván</i>)	100—101
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : Krassó-Szörény vármegye parasztháza (<i>Vajkai Aurél</i>) .	89
<i>Végh József</i> : Táj- és népkutatás a középiskolában (<i>Beke Ödön</i>)	93—94

Néprajzi hírek — Ethnographische Nachrichten.

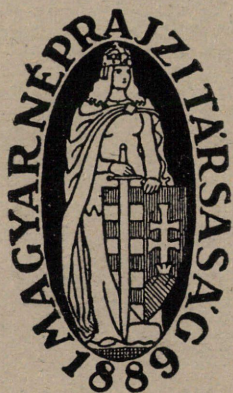
A néprajz halottai (Verluste unserer Fachwissenschaft)	80
<i>Csatkai Endre</i> : Pável Ágoston †	82—83
<i>Gönyey Sándor</i> : Paulini Béla †	83
<i>Korompay Bertalan</i> : Vikár Béla †	81—82
Néprajz a mezőgazdasági középiskolákban. (Die Volkskunde in den Landwirt- schaftlichen Mittelschulen)	80
Néptudományi Intézet (Institut für Volkswissenschaft)	80
<i>Scheiber Sándor</i> : Strausz Adolf †	84
<i>Szendrey Ákos</i> : Ernyey József †	80—81
<i>Vajda László</i> : Csenki Sándor †	83—84
<i>Vargha László</i> : Vidéki múzeumaink háborús veszteségei (Kriegsschäden der ungarischen Provinzmuseen)	76—80

ETHNOGRAPHIA N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

FÉL EDIT

LVI. ÉVFOLYAM

1945

1-4. SZÁM

BUDAPEST, 1946

KIADJA A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOM.

	Oldal
<i>Marót Károly</i> : Survival és Revival	1—9
<i>Korompay Bertalan</i> : A finnugorság szerepe az eurázsiai vadászműveltségben	9—14
<i>Honti János</i> †: Szigetek legendái	15—18
<i>Mozsolics Amália</i> : Őskori és népi kettős pohár és pereckulacs	18—22
<i>Szücs Sándor</i> : Az «égbenyúló fa» a sárréti néphitben	23—26
<i>Balassa Iván</i> : Takarás és marokverés	26—30
<i>Ifj. Kodolányi János</i> : A táltos a magyar néphagyományban	31—37
<i>Vajkai Aurél</i> : Adatok Szentgál gyűjtögető életmódjához	37—40
<i>Heller Bernát</i> †: Új Magyar Népköltési Gyűjtemény	41—48
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : Talpa	48—52
<i>K. Kovács László</i> : Tejvarázlás a Borsa völgyében	52—59
<i>Vargyas Lajos</i> : Adatok a makádi néphithez II.	60—65
Kisebb közlemények. <i>Márkus Mihály</i> : Málétörő; <i>Némethy Endre</i> : Adatok egy primitív pálinkafőző eljáráshoz; <i>Balassa Iván</i> : A magyar gyász-színek kérdéséhez; <i>Csaba József</i> : Gombafélék gyűjtése és felhasználása a vendeknél; <i>Beke Ödön</i> : Boszorkányégetés; <i>Luby Margit</i> : Adatok népnyelvünk és a XVI—XVII. század magyar nyelve kapcsolatához; <i>Molnár József</i> : Történeti néprajzi adalékok; <i>Komáromy József</i> : Felülcsapós vízi-malom terve Jászberényből	65—76
Néprajzi hírek. <i>Vargha László</i> : Vidéki múzeumaink háborús veszteségei. — <i>Szerk.</i> : Néptudományi Intézet. — Néprajz a mezőgazdasági középiskolákban. — A néprajz halottai. — <i>Szendrey Akos</i> : Ernyey József †; <i>Korompay Bertalan</i> : Vikár Béla †; <i>Csatkai Endre</i> : Pável Ágoston †; <i>Gönyey Sándor</i> : Paulini Béla †; <i>Vajda László</i> : Csenki Sándor †; <i>Scheiber Sándor</i> : Strausz Adolf †	76—84
Irodalmi Szemle. <i>Gunda Béla</i> : <i>Márkus Mihály</i> : A bokortanyák népe; <i>Vargha László</i> : <i>Mihalik Sándor</i> : Öt év műemlékvédelme és múzeumi munkája; <i>Palotay Gertrúd</i> : Magyarok és románok; <i>Vajkay Aurél</i> : <i>Cs. Sebestyén Károly</i> : Krassó-Szörény vármegye parasztháza; <i>Vajda László</i> : <i>Feilberg, C. G.</i> : La tente noire; <i>Némethy Endre</i> : <i>Rapaics Rajmund</i> : A magyar gyümölcs; <i>Beke Ödön</i> : <i>Végh József</i> : Táj- és népkutatás a középiskolában; <i>Vargha László</i> : <i>dr. Kiss Tibor</i> : A Szigetvidék és Ormánység népének építészete; <i>Gunda Béla</i> : <i>S. Opreanu</i> : Terasa artificiale pentru culturi in România; <i>Balassa Iván</i> : <i>Jakó Zsigmond</i> : A gyalui vártartomány urbáriumai; <i>Manga János</i> : <i>P. Dám Ince O. F. M.</i> : A «Hordozó Mária» valláséleti szerepe Mátra-alján; <i>Fél Edit</i> : <i>Márkus István</i> : Kertek és tanyák Nagykovácsán a XVII—XVIII. században; <i>Vajda László</i> : Karunga: Néger mesék; <i>ifj. Kodolányi János</i> : <i>Rubi, Christian</i> : Volkskunst am Berner Bauernhaus; <i>Balassa Iván</i> : <i>Mezősi Károly</i> : Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében; <i>Vajda László</i> : <i>Lindblom, Gerhard</i> : African Razors; <i>Balassa Iván</i> : <i>Sándor Gábor</i> : A hóstátiak szénavontatása; <i>Vargha László</i> : Magyar Iparművészet. — <i>Muskátli</i> ; <i>Vargha László</i> : Debreceni Szemle; <i>Scheiber Sándor</i> : Edoth	84—104

TUDNIVALÓK.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (Fél Edit dr. egyetemi m. tanár, Budapest, X., Könyves Kálmán-körút 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. Minden egyéb, a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserepéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X., Könyves Kálmán-körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi műveltségére, Kelet-Európa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographiában* magyar, francia, angol és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

A Magyar Néprajzi Társaság évi tagdíja 12 forint, melyért az *Ethnographia* c. folyóirat jár. A tagság legalább három évre kötelező. Az *Ethnographia* évi előfizetési díja Magyarországon 12 forint. — Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásukat a titkári hivatalnál (Budapest, X., Könyves Kálmán-körút 40.) jelentsék be.

ETHNOGRAPHIA – NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LVI. ÉVF.

1945.

I—4. SZÁM

Survival és Revival.

[«Survivances dans la poésie et dans l'art» címen 1937 augusztus 8-án előadást tartottam a II° Congrès Intern. d'Esthétique et de Science de l'Art előtt (l. fent 1938, 19. kk.). Az előadás kivonata megjelent a Kongresszus kiadásában (Paris, Alcan, I, 1937, 266. kk.); teljes szövegének a Revue des Études Hongroisesnél (v. ö. fent, 1938, 26. l., 10. j.) sajnálatosan nyoma veszett. Folyóiratunk szerkesztőjének kitüntető felhívására megpróbálom ezt az előadást egy régebbi francia fogalmazvány, jegyzeteim és emlékezetem alapján, ahogy tudom, rekonstruálni. Az elvi magot ugyan azóta már ismételtelen továbbcsiráztattam (v. ö. különösen: «Kultische Motivverschiebung» stb., EPhK. 1939, 181. kk.; A magyar «Szent-Iván» tanítása, Szellem és Élet Kt., 1941; fent, 1940, 143. kk., főleg 176. k., 143. j. stb.) és egy-egy adat kiesése, közben megjelent művek idézése és i. t. az eredeti hűségét ugyancsak csökkentti, sőt bizonyos fokig meg is hamisítja. Azt hiszem mindamelllett, hogy egyfelől maga a tárgy nem veszített érdekességéből, másfelől e régebbi láncszem kimaradása is talán némileg hozzájárult, hogy legutóbb pl. Sz. és É. 1939, 176. k., fent, 1940, 157. k. stb. is propagált gondolataim olyan kevés meghallgatásra találtak (v. ö. EPhK. 1946, 100. kk.). — A szerző nélkül alant idézendő dolgozatok éntőlem valók.]

I. *Mi a survival?*

1. Az ú. n. ethnologiai csökevény (ang. survival, fr. survivance, lat. rudimentum, n. Überlebsel) fogalmát E. B. Tylor tudatosította.¹ Őt követi, többek között, F. Graebner fogalmazása («das unorganische und unverstandene Überleben von Institutionen und Vorstellungen älterer Entwicklungszustände»)² vagy a L. Lévy-Bruhl-tól festett kép («nous ne trouvons dans aucune société un ensemble de représentations qui soient du même temps et qui constituent un système; il y en a d'extrêmement anciennes et... d'autres sont venues s'y mêler, au cours des siècles, qui étaient plus ou moins compatibles avec les premières. Ce que nous constatons aujourd'hui est une sorte d'amalgame, un magma, aussi difficile à analyser pour nous, que la stratification d'un terrain, dont nous ne connaissons que la surface»);³ de

¹ Primitive Culture I, 1871, 3. fej. (= Die Anfänge der Cultur, ford. Spengel & Poske, I, 1873, főleg 70—159: Überlebsel in der Cultur). — Egész fejezetünkhöz l. Hagymány és Fejlődés, Társadalomtudomány, 1935, 35. kk.

² Methode der Ethnologie, 1911, 79. kk.

³ La Mentalité Primitive, 1922, 72. l., amihez v. ö. Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, 1910 és 1912², 447. kk., valamint I. Lublinski, AfRW, 1923/24, 162. l. is: «gewisse feste Überlieferungen leben trotz der Veränderungen der Jahrhunderte und Tausende ja der Menschen selbst, bis sich unter der sichtbaren Oberfläche der Gesellschaften ein Amalgam-System verschiedener, aus verschiedenen Zeiten stammenden Vorstellungen bildete» stb.

— mondhatjuk — szinte mindmáig egyértelműen⁴: Tylor szellemében survivaleknek szoktak tekinteni és számontartani bizonyos néma, azaz szokás-szerű, és hangos, azaz hitvalló gesztusokat (mythosokat, hiedelmeket, történeteket),⁵ amik úgy jöttek létre, egy őseredeti összefüggésben, határozott értelemmel végzett cselekedetek gyanánt, hogy egy utódló társadalom aktuális életében zavaró momentumok, kiegyenlíthetetlen ellenmondások, szervetlenül és értelmetlenül «halott» részek gyanánt bukkanjanak fel és éljék elhalványult, árnyékszerű, üres életüket. Ilyen survival — ezek szerint —, ha egy különben racionális-logikusan gondolkodó európai közösség irracionálisan mint bűnei következményére eszmél pl. éhínségre, dögvészre, háborúra stb., illetve ezeket olyan ceremóniákkal igyekszik elhárítani, amelyek egykori «totemisztikus» életének és gondolkodásának nivóján állnak, tehát nyilván onnan «túlélnek».⁶

2. Ezzel a látásmóddal szemben, mindamelllett, észre kell vennünk, hogy az élet jelenségei soha nem ismétlődnek ugyanúgy⁷ és a jelen aktusnak a primitív vagy régebbi hasonlóval való történeti összefüggését is alig lehet önkény és ellenmondás nélkül, legfeljebb felületesen és egy köteg együtt-meghatározó vonás elhanyagolásával kimutatni. Mi az, hogy totemizmus; és mi köze ahhoz, amit egy tudós esetleg ezen a néven hiposztazált, egy mai kultúrembernek? Az igazsághoz kétségtelenül közelebb jár Ilja Ehrenburg, amikor elfogulatlan írói érzékével, az amerikai városokban elterjedt «Oroszlánok klubja»-it és tiszteletreméltó kereskedő-tagjaiknak szokását, hogy bankettjeiket az oroszlánbömbölésnek kórusban történő utánzásával nyitják meg, nem holmi totemisztikus survivalnek, hanem inkább «ártatlan szórakozásnak» minősíti.⁸ Még súlyosabb negációt szegezhetünk azonban ezeknek a jelenségeknek állítólagos «anorganikus és értelemvesztett továbbélése» ellen, mert az ilyen szublogikus megnyilatkozások a maguk egészében sohasem fakulnak ki és avulnak el, legfeljebb a hozzájuk fűződő magyarázatok lehetnek bizonytalanok és cserélődnek. Aktusok, mint pl. a Chios szigetén Ker. Szent János születése napján gyujtott örömtüzek vagy egyéb járulékos ceremóniák,⁹ vagy a sírokra máig dobált göröngyöknek és a tüntető szándékkal elégetett szalmabábuknak a szokása stb., annál kevésbé lehetnek értelmetlen továbbadatás vagy gépies vonszoltatás eredményei, minél tagadhatatlanabb a lendületük, átéltségük, energiájuk, minél jobban kiérződik a pillanatban gyökerező elevenségük. S ezen nyilván az sem fog változtatni, ha az aktus végrehajtója, magát erősítve, gondolt is netalán hasonló mult helyzetekre, mert ezeknek eredetileg amúgy sem tiszta értelmét szükségképen kellett a maga elébe-

⁴ Graebner, i. h. 125. k. = W. Schmidt, Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie, 1937, 154 stb.

⁵ V. ö. HJ. Rose, Things new and old (President. Adress to the Folk-Lore Society in London, 1934).

⁶ «we once thought and lived totemistically and the habits of totemistic thinking still cling»: JE. Harrison, Themis, 1912, 534. l.

⁷ V. ö. Mühlmann, Preuß Lehrbuch der Ethnologie, 1937, 22—24. ll. és fent 1940, 274. l., 6. k. j. (293. kk.).

⁸ Ez Amerika, Szabadság, 1946 aug. 18.

⁹ Ezekről — miután se Szent Jánossal, se holmi Napisten-kultusszal nem függenek össze — még Rose is azt állítja, hogy halott csökevényként a sziget római korából élnek tovább. E tüzeknek (főleg) magyar életéről l. azóta fent 1939, 254—296; 1940, 143—187 és 273—308; Sz. és É. 1941. Elterjedtségükről főleg Itália, Szicília és Málta területén l. Frazer, The Golden Bough VII. r.: Balder the Beautiful, 1913³, I, 106, ill. 160—346, II, 1—44 ll., de v. ö. Adonis, Attis, Osiris 1907², V—VIII. fej. és The Magic Art a. the Evolution of Kings, I, 311. kk. is (tűz mint napvarázs).

menésének tengelyében, eleve a maga tettének képerre néznie. De tartsunk lépést.

3. Annak a különös viszonynak a felderítését, amelyben életjelenségeink a nem döntő fontosságú, de mégis elengedhetetlen és könnyen döntőnek tűnő gondolatainkhoz, vagyis a tudáshoz és a hagyományhoz állnak, és amely ezeknek az ú. n. survivaleknek a kérdését is megoldani hivatott, eredetileg «A vallás egyénlélektani gyökerei» c. kísérletemmel kezdtem,¹⁰ folytattam a «Der Eid als Tat»¹¹ és kiépítettem a «Lényeg és Gondolat»,¹² valamint «A költészet lényege és formája» c.¹³ dolgozataimmal. Ami szempontunkból mindezekben lényeges, az annyi, hogy minden átvétel (adaptálás) egyképen történik a hagyományból, történeti síkban, és belülről, a hagyomány elé menő, lelki igények szerint. Részünkről t. i. — ellentétben pl. K. Vossler művészies túlzásával («a kultúrát nem tanulással vesszük át, hanem mindnyájunkban mindig újra felébred»);¹⁴ Hauer egyoldalúságával («Entwicklung ist nicht selbständige Entfaltung bestehender Formen, sondern geschieht aus Quellen geistiger Kraft, die sich in immer neue Formen gießt, weil diese Kraft im religiösen Bewußtsein schaffend erlebt wird»);¹⁵ ThW. Danzel doktrinerségével;¹⁶ Bartók György idealizmusával¹⁷ stb. — a történeti vonalat sem hanyagolnók el. Fontosnak tartjuk mégis kiemelni, hogy — az átveendő, illetőleg továbbviendő hagyománynak a milyensége szerint — a két vonalnak a jelentősége érthetően lesz változásnak alávetve. Olyan dolgok átvételénél nevezetesen, amelyek katexochén «tudás» tárgyát képezik, kétségekívül a történeti folytonosság továbbvitele; míg olyanokénál, amelyeket apotiori az érzés (és akarat) hívott létre (mint költői termékek, vallásos ritusok), az átveőnek lelki kikívánczolásai lesznek döntők s az átvétel «ex nihilo»-alkotáshoz fog hasonlítani.¹⁸ Ahogy egyszer Kopersszel szemben fejtettem ki:¹⁹ «az emberi kultúrjelenségnél a történeti fejlődést csak annyiban szabad megkövetelni, amennyiben benne annak a gondolkodásnak is része van, amely az ember lelki funkciói közül egyedül szokott és tud történeti-progresszív irányt venni». Egyszóval: a történeti fejlődésszempontra fog előtérben állni minden, igazán ismereti anyagra vonatkozólag, de szükségképen lényegtelen lesz ott, «ahol a katexochén szublogikus-komplex lelki erő, tehát (akarat és) érzelem determinálnak», mint az esztétikai és vallásos jelenségeknél, de általában azoknak a feltalálásoknak eseteiben, amelyeket pontosabban megtalálásoknak nevezhetnénk. Az ilyen költői «archetypusok» vagy helyesebben menetek és vallásos ritusok sohasem azért «élnek», mert ősknél vagy szomszédoknál előzően egyszer megvoltak, hanem fordítva: a továbbvétel igazi alapja szükségképen csak az átveőnek «elébemenése» lesz s emellett az idegen gondolat (a «hagyomány») legfeljebb mint esetlegesen tudomásunkra jutott és tudatosító segítség vagy erősítés,

¹⁰ Sajnos, korrekúra nélkül jelent meg Athenaeum, 1919, 77—85. és 128—138. ll.

¹¹ Acta Litt. ac Scient. R. Universit. Franc.-Josephinae, s. Phil.-Hist. t. I, f. 1., Szeged—Leipzig, 1924.

¹² Széphalom Könyvtár, 2. sz., 1927.

¹³ Budapesti Szemle, 1927, 242—268. ll.

¹⁴ Fent, 1936, 252. kk. (IV. fej.) és Sz. és É. 1941, 11. l.

¹⁵ V. ö. A mágia (Társadalomt. Füzetek, 12/13.) 1930, 17. l. és hozzá Der primitive 'Hochgott', Studi e Materiali S. R. 1929, 183. k.

¹⁶ Különösen a Prinzipien u. Methoden der Entwicklungspsychologie-jében, 1921.

¹⁷ Magyar «Szent-Iván», 10. kk.

¹⁸ L. fent is, 1940, 158. l. és 151. j.

¹⁹ Beszámoló a brüsszeli VI. nemzetközi vallástörténeti kongresszusról, fent 1935, 52. kk.

akkor jöhet számba, ha lelkünkben — akár téves vagy elhamarkodott azonosítás útján is — mint egy épen erő konfliktusunknak maradéktalan elintézése kelthetett visszhangot.²⁰ Eszerint: valamely ritust, mesét stb. minden történeti támogatás nélkül is megismételhetünk, azaz újra-megtalálhatunk,²¹ de tudott-jellegű jelenségeknek és adottságoknak a lelki vonal közbejötté nélkül való továbbélése nem, illetve csak egészen felületi vagy átmeneti módon történhet.²²

Az igazán történelmi felfogás tehát *nem* azonos azzal az egyoldalúan «történeti» szemléletmóddal, amelynek a survival-elképzelés is egyik függvénye. Hiba volt a történeti mult folyamán egy — nem igazolható — «eredeti» esetet úgy feltenni, mintha ez «még» tisztán-látott céllal jött volna létre és az átvevőnek elhomályosodott értelemmel adatott volna tovább. A jóhiszemű, csak ú. n. survival nem múlik egy mintán, hanem mindig az illető mozzanatnak a visszhangzó voltán s nem lehet értelmetlen hordalék holmi amalgám-rendszerben, hanem csak mind-megújra töröl-sarjadó és egységes Egész. S ehhez képest értelmeztesének sem lehet természetesen elsővonalbeli fontossága, úgy hogy két, egyidőben másféle magyarázat távolról sem zárja ki egymást, sőt minél túlzottabb elmeéllel erősködnénk egybizonyos «eredeti» jelentőség mellett, annál biztosabban tévednénk. Annyi áll ellenben, hogy az új magyarázat szintén ad-hoc születő s nem valami holtan-vonszolt lesz.²³ És áll, hogy ha — eddig — a közönségesen survivalként nyilvántartott jelenségben valami ősi-hagyományosnak, sőt kezdettől-valónak a továbbélését látták jellemző gyanánt, ez a látásmód épen csak eme, a közvetlen intenzitás elevenségével, lélekbeli jövő, primárius nyilvánulás visszhangozni-képes (azaz lélekhez-szóló, sympathetikus) jellegének félremagyarázásából származhatott.

A «survival» név etymonja azonban, mindenesetre, valami passzív és gépies továbbélést sejtet, illetőleg ilyen elképzelést ébreszt és ezért azt hisszük: némileg általánosítanunk kell HJ. Rose helyes megfigyelését²⁴ és az olyan eleven aktivitású («élő») jelenségeket, aminőknek a csökevényeket általában fel kellett ismernünk, tanácsosabb és helyesebb lesz «revival»-eknek neveznünk. Amikre a survival név valósággal illik és megmaradhat, azok csak az eredetük szerint teljesen értelmi-spekulatív jelenségek továbbvitelelei lehetnek; ezek t. i. mint tanulandó tanok, bizonyos ideig holtan is vonszolhatják felületi életüket, amíg vagy kimorzosolódnak a magmából, vagy valamilyen helyzetfordulásban újra élményszerűekké elevenednek és — esetleg csak szűkebb körben vagy

²⁰ Szellem és Élet, 1939, 176. k.

²¹ V. ö. fent 1940, 274. kk.; Társadalomtud., 1935, 39. 1. 2. j. Azt, hogy az ember nem teremt, csak mintegy talál magában, költőileg fejezi ki Werfel: «Komponálni nem lehet. A melódiák léteznek. Nem produkálhatók, csak felfedezhetők... Zsenialitás az emberi lényeknek ama képessége, hogy bizonyos pillanatokban varázsvesszővé válnak», (Verdi, m. ford. 1934, 258. l.) azaz megtalálják a köz kincsét.

²² L. pl. Vallás és Nép, Sz. és É., 1939, 4. fejt.

²³ A mindig új és másféle magyarázat, amely kiegyenlíttetlenül áll a régi mást-mondók mellett, egyik főoka az egyiptomi vallás kibogozhatatlan ellenmondásainak. Különben a gesztus «sokértelműségének» a problémája azóta is ismételtlen foglalkoztatott (v. ö. többek között fent, 1940. kk. stb.). Jellegzetes példa a Thileniusé (Festschrift des Hamburgischen Museums f. Völkerkunde, 1928, 24. k.), aki Snouck Hourgronjét, De Atjehrs II, 1894, 322 idézve, felhossa a szent sírok közelében tanyázó tigris «archetypusát», amelyet az egyik benszülött a halott lelke hordozójának, a másik a halott szolgájának vagy órének magyarázott — és nem lehet kétséges, hogy más benszülöttek még másképp is magyarázhattak.

²⁴ «amikor survivalt keresünk — számolnunk kell mindig esetleges revivalek lehetőségével» (i. h. 22. l.).

mesterségesen, mint például tudós költészetben, misztériumokban²⁵ stb. — revivalekké válnak.

II. Revival a művészetekben.

4. Tehát : a rituális és vallási mellett a költészeti és művészeti produktumok meglepő ismétlődéseit, ezeket a vélt survivaleket is, mint revivaleket, azaz mint egy — nagyjában azonosmód — újra aktualizálódott, belső-külső helyzet közvetlen kifejeződéseit kell számon tartanunk. A művész csakúgy, mint a hívő, mindig szükségkép azt fogja átvenni, ami belső struktúrája és kikívánczozásai mentén fekszik:²⁶ kintről csak belső csaták jöhetnek meg (ahogy Ady fejezte ki szerencsésen a Plotinos-Goethe-féle gondolatot: «wäre nicht das Auge sonnenhaft, Die Sonne könnte's nie erblicken»); egy artefactum mindig csak teljesen azonos talajba s akkor ültetődhet át, amikor ez a talaj éppen abban volt, hogy önmagától és önmagából ugyanazt a gyümölcsöt teremje meg;²⁷ és egy költőileg hatásos «metafora», «metonymia», «pars pro toto» stb. is, csak mint hasonló külső-belső előkészítettség hasonló eredménye, illetve mint ilyenek visszavezethetetlenül «egyéni» külképe²⁸ mindig megújra, automatikusan aktiválódik,²⁹ semmiesetre sem átvétel vagy tudatos csinálás útján fog létrejönni. Így már csak néhány vezérszóval, vázlatosan és kiragadva próbáljuk még ezeknek a tényeknek az «esztétikai survivalt» illető, legfőbb ujjmutatásait összefoglalni: mit jelentenek?

Jelentik mindenekelőtt, hogy nem szabad többé ott is és mindenáron a történeti előzményt erőszakolni, ahol ilyen nincs is a láthatáron, vagy ami van, nem illik az aktuális esetre. Úgy, amint az eleven gyászban történő öv-, saru-, haj- stb. megoldást sem szabad «eredeti» rituális meztelenségből; a hajtépést sem ősi hajáldozatból; a nők melldenudálását sem holmi barbár genitalia-varázsból eredő, «kopott csökevénynek» felfogni, az is hiba volt természetesen, ahogy a kedvelt magyar kesergő-, bujdosó-, rab- és betyár-énekeket Jakubovich Emil egy feltett, első személyben énekelt finn-ugor hősénekből származtatta,³⁰ — holott az állítólagos, közbeeső fokozatok nem foghatók, ellenben hasonló dalokat nem-finn-ugor népeknél is találhatunk. Hiba volt, ahogy regős énekeinket Sebestyén Gyula és követői az ősmagyar sámánkodással hozták kapcsolatba,³¹ — holott a történeti összefüggésnek nincs alapja, illetőleg bizonyítéka, ellenben az egyházi énekek félreértő akkomodálásainak a nyomai megállapíthatók. És hiba volt, ahogy a magyar balladák és népmesék sokszor hiányos, széténekelte formákban forgó szövegeit nálunk általában, törik-szakad, egy-egy «tökéletes» archetypusra szokták vissza-

²⁵ V. ö. R. Pettazzoni, A functional view of religions, The Review of Religions, 1937, 230. kk.

²⁶ V. ö. pl. Th. W. Danzel, Gefüge und Fundamente der Kultur, 1930, 21. l.

²⁷ V. ö. M. Steinmetz, Endokannibalismus, Mitth. d. anthropol. Gesellsch., Wien, XXVI, 56. l.

²⁸ Refrigerium, Acta Litt. ac Sc. R. Univ. Hung. Franc.-Joseph., s. g.-hist. III, 2, 1937, 123. kk. Népszerűbben kifejezve: a költészet határain belül kizáró ag ad hoc, friss, példáktól független kifejezések élhetnek, illetőleg — legfeljebb látszatra egyformán — ismétlődhetnek; az, ami poétikák, stilisztikák, tankönyvek stb. indítása szerint készült meta-phorának, met-onymianak stb., — már nem költészet.

²⁹ V. ö. Croce, Estetica⁶, 11. l.: Lo spirito non intuisce, se non facendo, formando, esprimendo stb.

³⁰ Honfoglalási hősi énekeink előadásformájához, kny. M. Nyelv, 1931, 4. kk. — V.ö. Alkat és Közösség, Társadalomt., 1936, 29. kk.

³¹ V. ö. A magyar «Szent-Iván» tanítása, i. h. 12. kk.

vezetni,³² — holott az ismert variánsoknak egyike sem minősíthető vitathatatlanul ilyennek, ellenben néha éppen a «legromlottabb» bizonyult a legkedveltebb, leghatásosabb, tehát nyilván a legtökéletesebb gyanánt elfogadottnak; és i. t. Miután az azonos kifejeződésnek, felfogásunk értelmében, egy nagyjában és felületesen azonos lelki és helyzeti konstelláció indításából (nem «továbbélésből») kell erednie,³³ *helyesen*: csak a mindenkori belső és külső indítékok, illetve ama kifejeződések szövevényének átpillantására törekedhetünk, amelyekből, a dolog természete szerint, egyedül tudunk az elhomályosult nép- és egyénlélektani erőtrendenciákra visszakövetkeztetni s csak ez adhatja ki valamely jelenség egyéni jelenét, de faji multját és jövőjét is. Ezért lesz

másodsor, éppen eme helyzet jellemvonásainak a felismerése főfeladatunk, amelytől, láttuk, a megisméltődés lehetősége függ s amelynek hiányában revival nem állhat elő. Ezt kell tehát annak ellenére is megkísérelnünk, hogy egy lelkiállapot megragadása közvetlen tapasztalatból nem, csak a megjelenő — revivalszerű — kifejeződések milyenségéből és viselkedéséből visszakövetkeztetve lesz lehetséges; úgyhogy nyilván fennforog a vitiosus circulusba futás veszedelem is. Nekünk mégis, nem kell itt a részletek mélyébe bocsátkoznunk. Beérhetjük annak a megállapításával, ami már a felületről is kétségtelenül leolvasható, hogy t. i. ama, különben szűkkörű, kifejező mozdulataink megett, amelyek revival-hajlamosak, valami olyan lelkiállapotnak kell hatékonyan lennie, amely mint általánosabban emberi, a maga mindenkiben lereagáltatni-alkalmas erejével különbözik a közönségesebb és inkább egyszeri-elszigetelt, helyhez, időhöz, egyénhez kötött kifejeződések termő lelkiállapotoktól, amelyek többek közt a valóságos survivaleket is (l. fent I, 3 in fine) produkálják. Tény mindenestre, hogy az ilyen, különösen visszhangos lelkiállapotokat, a külképeiket alkotó mozdulatokkal együtt, vagyis a kettőt el sem választva egymástól (v. ö. fent 29. j.), már a régiek a sajátlagos *νοηαὶ ἐννοιαὶ* megjelöléssel, később Bastian az Elementargedanke,³⁴ majd Jung (a tudatalattit feleslegesen mozgósítva) az Archetypus névvel^{34b} tartották külön; s ezekről az állapotokról, illetve megjelenéseikről beszéltek az angol szociológusok, mint «sympathetic likemindedness» bizonyosságairól,³⁵ mi — többek közt — a költészeti nyilvánulások területén, mint az általános lelki meneteken alapuló *közköltészet* alapjairól³⁶ stb. S az is épígy,

³² V. ö. Társadalomt., 1936, 26. kk. és *ΛΙΟΣ ΕΝ ΚΟΙΝΩΙ*, EPhK. 1940, 228. l.

³³ V. ö. többek közt ThW. Danzel, *Gefüge und Fundamente der Kultur*, 1930, 21. l.

³⁴ Ahogy már az ógörög megjelölésben is észlelhető a pontatlanság, a «Gedanke» szón Bastiannál sem csak a szorosan vett gondolatokat, hanem mindenféle szellemi-lelki nyilvánulást kell értenünk. V. ö. pl. Bastian, *Zur vergleichenden Psychologie*, Ztschr. f. Völkerps. V (1868), 172. kk.; *Ethnische Elementargedanken in der Lehre vom Menschen*, 1896, II, 1. stb. és R. Schwarz, *A. Bastians Lehre vom Elementar- und Völkergedanken*, 1909, 34. l.

^{34b} L. többek között, *Einführung in das Wesen des Mythologie*, 1941, 105. kk.

³⁵ V. ö. Hartland, *The Science of fairy tales*, id. D. G. Brinton, *Religions of Primitive Peoples*, 1897, 8. l. és Brinton, i. h. 129. kk. Hasonló értelemben: P. W. Schmidt, *Pan-babylonismus u. ethnologischer Elementargedanke* (Mitth. d. Anthropol. Gesellschaft, Wien 1908, XXXVIII) p. 73—91; Post, *Grundr. der ethnol. Jurisprudenz I*, 4. l.; P. Ehrenreich, *Die allgemeine Mythologie u. ihre ethnologischen Grundlagen*, 1910, 35. l. stb.

³⁶ A *közköltészet* fogalmához l. egyelőre Napkelet (kolozsvári), 1920, 222. kk. és *Les origines du poète Homère*, R. d. Études Homériques, 1934, 9. kk. Arról, hogy az esztétikának e centrális kérdését milyen zavartkeltően fogták meg a *népköltészet*, *népművészet* és hasonló kifejezések, v. ö. egyelőre *Hagyomány és fejlődés*, 40, 2. j., de már Th. Mann és a klasszikusok, EPhK. 1914, 238. kk. és Scheidt, *Festschr. d. Hamb. Mus. f. Völkde*, 1928, 95. kk. és 100. k. is.

ugyancsak vitán felül kétségtelen, hogy amint közösségekként más-más lesz a hasonló formákban újra-megjelenni-képes kifejeződéseknek a köre,³⁷ intenzitása, sűrűsége stb., úgy természetesen a revivaleket termő «varázsos» lelkiállapotoknak a különböző dimenziói is mindig mások, és — egyaránt: a megismétlődő (átvett) és a nem-ismétlődő (elejtett) mozdulatok³⁸ vallomásaiból — mindig ad hoc lesznek megállapítandók; amikre itt legyen elég ez a rövid utalás. Végül

harmadszor, revival-felfogásunk nemcsak megengedi, de egyenesen kötelességünké teszi, hogy amint a józan közfelfogás mindig az újat keresi valamely művészi alkotásban, a hangsúly egy ilyen, állítólag hagyományos jelenség vagyis egy akármennyire «átvételnék» tűnő műalkotás megértésének esetében is, mindig az egyéni eltérésre,³⁹ a hagyomány ellefedésére, szándékos félreértésére, átmagyarázására stb. tétessék. Ezt mi annál jogosabban követelhetjük, minthogy felfogásunk szerint jóhiszemű átvétel eleve csak egy megelőzőleg fellépett élő szükséglet (kikíváncozás) útján jön és jöhet létre. Helyes érzékkel ismerte fel Platon (Timaios 22b), hogy például a görög szellemnek a szárnyait az adta éppen, amit ő szerencsés *fiatalságnak* és boldogító *feledésnek* nevezett.⁴⁰ Így mondatja egy mélyen látó egyiptomi pappal Solonnak, aki őt régi mythosokkal gyönyörködtette: «... ti hellének mindig gyermekek vagytok, öreg hellén pedig nincs is... Mindnyájan ifjak vagytok lelkiileg: mert *nincs lelketekben őshagyományon alapuló régi képzet, sem időtől szürke ismeret*. Nem számít t. i., hogy Platon ezt a különösséget, kora tudományosságának megfelelően, azokkal a szabályos időközökben a görög földre zúduló égi özönökkel magyarázza, amelyek miatt, a föld függőleges tagosultságához képest, mindig csak az analfabéta hegyi pásztorok maradván életben, az írásos hagyomány az eljövendő városi nemzedékeket nem kötelezhette; míg Egyiptomot az alulról jövő víz, a Nilus épségben megóvta s ezzel kényszerítette a mult megszakíthatatlan továbbvívására, az «öregségre». A lényegét — világos — ő is az (írásos) hagyomány létében vagy nemlétében, tehát: a továbbadhatóval szemben — a «mythos» terén — elképzelt görög függetlenségben látta.

³⁷ Így szokták, amit többek közt Kálmány Lajos is megfigyelt, népi «mondók» (miután a reprodukálás is bizonyos mértékű produkálás), helyes ösztönrel, magokat egyes-fajta, különösen «testhezálló» mesékre, dalokra stb. specializálni s aki másfélék iránt érdeklődik, azt más illetékes mesefához utasítani (l. Berze-Nagy J., fent, 1915, 105. l.); de ilyen értelemben hangsúlyozza Ortutay is, Nyíri és rétközi parasztmesék, 1935, 30. k. a tőle ú. n. «földrajzi helyzet» jelentőségét (pl. balladákat a faluban nem, csak a tanyákon énekelnek még; stb.).

³⁸ A görögség rezonáns struktúrájáról — például — szinte többet árul el a pozitív átvételeknél, hogy a krétai kultúrából, amelynek átmenetileg kétségkívül óriási hatást kellett gyakorolnia, alig vett át maradandó momentumot s még az átvett krétai oszlopnak is dór oszloppá kellett előbb alakulnia. Az átvétel és elejtés jellemző összeműködését árulja el, ahogy a primitívek csak addig a fokig engedik az európai magas-kultúra racionális vagy morális szempontjait a maguk közösségében érvényesülni, csak addig a fokig tudják azt elfogadni, ameddig szublogikus gondolkodásuk és ennek megfelelő moralitásuk megbirja (v. ö. Jog és «nép», Társadalomt., 1939, 97. kk.).

³⁹ Jóllehet, nem művészeti átvételek újságelemének észrevétele folytán, de már Bastian oeuvreje szükségesnek ismerte fel a *Völkergedanke* fogalmának a bevezetését is, hogy azokat a gondolatokat jelölje meg vele, amelyeket a geographiai provincia (táj) tényezőjének közbejötté tett egyéniebbekké. «Die Elementargedanken treten uns unter den Differenzierungen ihrer geographischen Provinzen entgegen, im rationalen Kostüm der Völkergedanken» (Die Denkschöpfung umgebender Welt, 1896, 1.; v. ö. Schwarz, 31. kk. és Buchmann, Ztschr. f. Völkerk. XI, 124. l.).

⁴⁰ L. P. M. Schuhl, Essai sur la formation de la Pensée Grecque, 1934, 153. l. — A szöveget Kövendi Dénes fordításában idézem: Platon Összes Művei, M. Filozófiai Társaság, II, 1943, 529. l.

Mai nyelvre átírva: a Timaios-hely azt jelenti, hogy a görög (jobban, mint pl. az egyiptomi) a tradíciótól nem segítettve vagy éppen ennek ellenére is, úgy tudta folytatni a (költői) tradíciót, ahogy az mindig éppen újból született benne, s ez volt aztán ennek a népnek a Platontól ú. n. «fiatalsága», amelytől náluk minden régi mythos eleven újalkotássá, minden survival revivallé lett. S ahogy ennél a mintanépnél tapasztaltuk, így van ez szükségkép minden népnek és minden nép minden fiának, minden őszinte-jóhiszemű, inkább-emotionális-voluntatív megnyilatkozásával, tehát elsősorban művészeti alkotásaival: bármily világos «átvétel» mögött is, a megelőző eleven szükséglet elébemenéséből létesült, egyéni újalkotás hat és *kell* hatnia.

5. Nem tudjuk és nem is akartuk itt a felfogásunkból adódó új szempontokat kimeríteni: világos, miről van szó.

Minden azonban, természetesen, amit főleg a költészeti revivalre vonatkozóan észleltünk, áll — mutatis mutandis — mindenféle művészeti alkotás sőt artefactum esetére is. Minden, ami a művészetek egész területén, felületről, «továbbélni» látszik, sohasem — mint a survival-felfogás követelné — az azonosság, hanem mindig — a revival-felfogásnak megfelelően — a hasonlóság; nem a régiség, hanem az aktuális érvény, vagyis a relatív újság; és nem függő jellege, hanem spontaneitása szempontjából bírálendő el. Így, ha «ma is még» karperec díszíti a kart, ez nem survival és nem azt jelenti, hogy mi holmi primitív vagy történelemelőtti divatot követünk. A karperecet nyilván azért készítettjük és viseljük, mert a gyűrűséses testrészt «emberi» komplexusa nekünk is «él», jöllehet más, ahhoz legfeljebb hasonló értelemmel, amit egykor máshol jelentett, sőt — tekintve ennek a motívumnak végtelenül sokértékű jelentőségét — bizonyos, hogy a jövőben is fog élni, mindig nyilván megújuló jelentőséggel. A múlt nem mehet holtan tovább, mindig eleven struktúrák produkálnak, reprodukálnak és ha az újszületéshez a lehetőleg-mindenkihezszólás kell, de teremteni csak egyéni árnyalatokkal lehet, akkor ez az újjaszületés szükségkép csak a múlt mintát megváltoztató vagy akár meg is hamisító másként-csinálást fogja ambicionálhatni.

Tehát: minden artefactum is a. m. egy eredetileg szublogikus és jó esetben szimpathetikus visszhangozásra, vagyis sűrű újrázásra predesztinált, «népszerű» gesztus, ill. gesztusprolongáció, amely strukturálisan hasonló pillanatok felmerültével mindig, ha nem is épp azonos, de hasonló értelmezések alkalmát is kínálva, mindig újra, teljes joggal megelevenedhet. Amit külön, kifejezetten, talán annyiban nem volt felesleges hangsúlyoznunk, mert az artefactum általában annál könnyebb hibával nézhető survivalnek, azaz pusztán történeti továbbvitel gépies eredményének, hogy az élő és teremtő lelki processusnak, amelyből eredt s amelyben nyitja van, — L. Coellen is hangsúlyozta:⁴¹ — *lege artis* nem szabad a produktum hatáseltőn «halott» felületén megtetszenie. Nézhető annak ellenére, hogy az artefactum egyes vonásai is szükségkép csak az «innere Notwendigkeit»-ből, vagyis a belülről kikiváncsozott, érett helyzet egyes — látatlanított — mozzanataiból eredhettek és a külső pólust kétségtelenül mint a «Strukturprinzipien» központi pólusának a szabályszerű funkcióját kell tekintenünk. Ehhez képest azonban nemcsak az lesz igaz, amit már Hans Sedlmayr észrevett, hogy t. i. Riegl gondolata⁴² a M. Wertheimer és mások «Gestaltpsychologie»-je vagyis a mű-

⁴¹ Die Methode der Kunstgeschichte, 1924, idézve H. Sedlmayr: Alois Riegl, Gesammelte Aufsätze, 1929, XV. l.

⁴² L. Sedlmayr, i. h. XVIII. kk.

alkotások termékenynek ígérkező alkatlélektani felfogása felé tendál;⁴³ hanem az is következik, hogy amint a költészetben belül nem ismerhettünk el mintá után készült kifejezésmódokat, csak belsőleg indokoltakat, úgy a nem-beszédes motívum és holtként vonszolt «műalkotás» is csak az igazán művészinnek határain *kívül* fordulhat elő. A művészetek határain *belül* nincs «Abfall» vagy fordítva: ahol «Abfall» van, ott már megszűnt a művészet, mert az ilyen jelenség mögül — amint neve mutatja — az hiányzik szükségkép, ami a különben üres művészeti formának egyedül adhatja létét és jogosultságát: az eleven struktúra pólusa. Amivel azután a Riegl nyomán nemrég felvetődött Abfall-vita is elintéződik.

Marót Károly.

⁴³ V. ö. id. h. XIX. 1.

«Survival and Revival.» Le nom «survival» fait penser à des phénomènes déracinés et vivant d'une vie traditionnelle. Mais certaines réapparitions frappantes des motifs poétiques, artistiques, religieux etc. sont causées non pas par la tradition, mais bien plutôt par l'aptitude à provoquer un retentissement de telle situation «reparaissante» au cours du temps. Aristoteles a remarqué déjà, *ὡστ' οὐ πάντως εἶναι ζητητέον τῶν παραδεδομένων μύθων. περὶ οὗς αἱ τραγῳδαὶ εἰσὶν ἀντέχεσθαι . . . ἐπεὶ καὶ τὰ γνώριμα ἄλλοις γνώριμὰ εἰσιν, ἀλλ' ὅμως εὐφραίνει πάντας* (Poét. 9). Ce qui veut dire, que des phénomènes semblables sont bien plutôt déterminés du dedans, par une disposition psychique et par la présence d'un état complexe, qui en même temps donne des preuves de vitalité et provoque des explications actuelles. Ainsi, la survivance comme phénomène en réalité actif, serait mieux exprimée (en généralisant une observation excellente de M. H. J. Rose) par le mot de «revival». V. encore Deuxième Congrès International d'Esthétique et de Science de l'Art, Paris, 1937, I, 276 ss.

A finnugorság szerepe az eurázsiai vadászműveltségben.

(Csapdatanulmányomból.)

Vadászműveltségről szólva érthetjük rajta a műveltség társadalmi oldalát: a vadászat jogszokásait, babonáit, vadfogó eljárásait az emberi közösség szokás-hagyományaként. De egy olyan nyelvileg és földrajzilag kötött közösség következtetésen alapuló, elvont, mert időben távoleső jelentőségéről beszélve, amilyen a finnugorságé, tanácsosabb a vadászműveltség legtárgyibb emlékeit: a vadfogó szerszámokat venni elsősorban szemügyre, mint amelyekben az ősi vadászműveltségnek különösen kézzelfogható és összehasonlításra alkalmas eszközei, termékei maradtak fenn. Ezért fordult, hazánkban éppúgy, mint külföldön, az összehasonlító néprajz figyelme újabban nyomatékosabban a csapdák kutatása felé.

Magam is a csapdák összehasonlító vizsgálatával foglalkozván éveken át, és e folyóirat szerkesztőségétől felszólítást nyerve, hogy befejezzem, de még közzé nem tett kutatásaim eredményéről röviden beszámoljak, nem az egész finnugor vadászműveltség elhelyezkedéséről s a nagyobb műveltségi környezetbe való beilleszkedéséről adok itt vázlatos, de összefoglaló képet, hanem be kell érnem néhány általam tüzetesen tanulmányozott, konkrét probléma ismertetésével, amely alkalmasnak látszik, hogy reávilágítsa a címben feltüntetett átfogó jelentőségű érdekes kérdésre.

Eurázsia csapdaszempontról három nagy területre bontható: Délkelet-Ázsia, Szibéria és Európa. Vizsgálódásaim folyamán arra kellett rájónom, hogy különösen Délkelet-Ázsia tekinthető, Hátsó-Indiával és az indonéziai szigetvilággal, a csapdák nagyobb csoportja valóságos hazájának. Hogy a finnugorok vadászata a tárgyi műveltséget tekintve minő kapcsolatban áll a délkeletázsiai kultúrákkal, ez a kérdés ily elszigeteltségben egyelőre eldönthetetlennek látszik, de annyi már világosan kiténik az adatok térképezéséből, hogy némelyik csapdatípus Délkelet-Ázsia felől nyomult fel Eurázsia északi és nyugati felébe, ahol Szibériában ért el állandósultabb s az ottani rokon természeti környezetben rendkívül elterjedt formákat, Európá-

ban viszont, főként annak keleti részében, ugyanezek a típusok és szerkezeti rendszerek másodvirágzásnak indultak és a régi töről új hajtásokat fejlesztettek ki.

Európa keleti részében pedig, úgy látszik, a finnugorságé volt az egyik legfontosabb szerep, azé a népcsoporté, amely Kelet- és Észak-Oroszországban ma is kulshelyzetet foglal el, és egyfelől érintkezésben van a Szibériából jövő műveltségi áramlásokkal, másfelől pedig tekintetével nyugat felé fordulva tárgyrokonsági körét a nyelvrokonságon túlmenően sokszor Európa jókora részére terjeszti ki. Ezt látjuk a csapdákkal kapcsolatban: csak kevés van olyan, amely «eurázsiai» rokonságra tarthatna igényt, legtöbbször Európában található fel szorosabb rokoni változatait. E kevesek egyike az irodalomban is sokat emlegetett ijascsapda.

A magyar ijascsapdának finnugor atyafiságára *Györffy István* hívta fel a figyelmet, s finnugor eredetéről *Gunda Béla* állított fel többször kifejtett érdekes elméletet.¹ Felfogása szerint ezt a Szibéria-szerte meglévő csapdafaját eredetileg a finnugor-szamojéd ősnép találta ki, és kelet felé az Amur-vidékig meg a Szachalin-szigeti ajnukig a prémkereskedelem terjesztette el, Európába azonban több hullámmal, részben a magyar honfoglalással, részben egy még meghatározatlan «kontinentál-európai» elterjedéssel került. *Gunda* kutatásai óta, habár ő az ijascsapda szerkezeti vizsgálatába a kellő részletességgel még nem merült bele, mégis, már csak az adatgyűjtés tanúságtétele alapján is, bebizonyítottnak vehető, amit *Györffy* még csak valószínűnek állított: hogy a magyar ijascsapda népi vadászatunkban valóban az «előmagyar» kor emléke, más szóval olyan vadászműveltségi hagyaték, melynek eredete felvihető a finnugor népek ősműveltségébe. Amiben tőle eltérő véleményen vagyok, az két lényeges pontban foglalható össze: 1. az ijascsapda szerintem nem tekinthető finnugor eredetű szerszámnak, 2. nem fogadhatom el azt a nézetet, hogy az ijascsapda nyugatról keleti irányban hódította meg egész Szibériát.

Hogy némileg tisztábban láthassunk, nézzünk kissé szemük közé a tényeknek. Csapdatanulmányomban az ijascsapdára 117 adatot sorolok fel nagyjából az irodalomból, de múzeumok anyagából és saját gyűjtéseimből is, térképen is bemutatva az elterjedés képét. Ha ebből a számból kivesszük a 19 afrikai, illetőleg indonéziai adatot, akkor csaknem 100 marad olyan, amely közelebbről a szibériai-finnugor-európai fejlődés vonalába tartozik, tehát bizonyítékul használható fel a közvetlen leszármazás magyarozatához. Európai oldalon az adatok száma így oszlik meg: magyar 25, horvát 1, krajnai szlovén 7, besszarábiai német 3, francia 1, finn 2; a többi 59 már csak a szibériai és Urál-vidéki finnugor előfordulás szemléltetésére szolgál, oly módon, hogy annak is majdnem a fele, 26 adat, a velünk nyelvi rokon szamojéd, obi-ugor, zürjén, cseremis, továbbá a baski néptől való. Ily arányú finnugor képviselőt láttára valóban felhatalmazva érezhettük magunkat, hogy minden jellemző vonásra kiterjedő részletes összehasonlítással ne csak a rokonság tényét, hanem fokát is megállapítsuk, kísérletet tesse a szibériai-európai fejlődés fokozatos levezetésére.

A vizsgálat eredménye az lett, hogy valóban van is ilyen fokozatosság a típusok között, azonban az európai adatok a fejlődésnek többnyire már csak végső kicsendülését, degenerációját képviselik. A három csoportba különülő magyar-horvát-besszarábiai, finn-francia és krajnai típusokat meglehetősen tipológiai távolság választja el az Urál-vidéki egységes szerkezetű finnugor változatoktól, melyek földrajzilag az Urál-hegység két oldalán helyezkednek el, kétségkívül közös eredetre mutatva. Kifejezésre jut ez az elszakadás már a tárgyhasználatában. Az Urál-vidéken egységesen prémes állatok, különösen hermelin és mókus fogására használják, de nyugatabbra kerülve az ijascsapda funkciója megváltozott: ami a szibériai vadásznépeknél prémesvadcsapda volt, az a finneknél madárütő, a franciáknál (régii forrás szerint) patkányfogó, nálunk és Besszarábiában ürgefogó és Krajnában pelefogó szerszám. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy a szerkezetben is van

¹ *Györffy István*, Vadászat. A Magy. Népr. II. — *Gunda Béla*: Előzetes jegyzetek az ijascsapdák néprajzi problémájához. NÉ. XXIX (1937). Die Armbrustfallen in Nordasien und ihre ethnologische Bedeutung. Ethnos V, 1940. Néprajzi vonatkozások régi francia vadászkönyvekben. NÉ. XXXI (1939).

annyi hasonlóság, hogy az kétséget kizáróan bizonyítja mind a három európai csoport Urál-vidéki leszármazását.

A probléma már most ott merül fel, hogy az íjascapda ennek ellenére sem tekinthető finnugor eredetűnek — ebben az általános megfogalmazásban. Mert ha végigfutunk a szibériai meg európai adatokon, azt tapasztaljuk, hogy az összes mintegy száz változat tipológiailag, de földrajzilag is, két főtípusra tagolódik: egy nyílt meg egy zárt formaváltozatra. A zárthoz tartoznak az európai adatok mind, a nyílt formát képviselik az összes távolabbi szibériai előfordulások. A két típus együtt ott bukkan eléink, ahol az Urál két oldalán a szamojédok, finnugorok és baskirok laknak.

Ezen a helyen nincs rá mód, hogy a nyílt meg a zárt típus egymástól függését bemutathassuk. Csak arra hivatkozom tehát, amit általános érvényű törvénynek ismertem fel a csapdák fejlődésében. Két változat közül általában mindig a földhöz kötöttebb a régebb és eredetibb; a csapdák fejlődésében előbb-utóbb ösztönösen jelentkezik az a törekvés, hogy a földbe szúrt szerkezetet onnan felvegyék, hordozhatóvá alakítsák át, különálló részeit vele egybefoglalják, egyszerűsítsék. — Ezt a törvényt alkalmazva az íjascapda esetére is, világos, hogy a zárt formának a nyílt alakváltozathoz kellett keletkeznie. Ezzel aztán meg van adva az elterjedés iránya is. Az íjascapdának az a típusa, amelyet az Urálnál és szórványosan attól nyugatabbra is finnugor és egynémely velük kapcsolatba került népek ismernek, a szibériai régebbi típusból vált ki, vagyis szibériai eredetű. Az íjascapda szibériai eredetét annál kevésbé van okunk kétségbe vonni, mert az elterjedtebb szibériai nyílt típus, kivált szerkezeti vonatkozásban, olyan egyformaságot áruel Ázsia egyik végétől a másikig, hogy összehasonlító eljárással sem nyugatról keletre történő, sem fordított irányú vándorlásra nem találunk fogódzót. Végző eredményemet az íjascapda eredetéről abban foglalhatom össze, hogy az egészben véve nem lehet finnugor, hanem csak az uráli zárt típus az; a finnugor népek jelentősége abban van, hogy az általánosabb nyílt formából a zárt változatot ők alakították ki és adták tovább nyugatra. A finnugor népek tehát közvetítőkként tűnnek fel Európa keleti határszélein az Urálon átcsapó szibériai vadászműveltség és a nyugatabbi Európa között. Ez a megállapítás összhangban van azokkal a nyelvészeti és őstörténeti tanításokkal, amelyek a finnugor ősnép vadászatának előkelő helyet jelölnek ki az ősfoglalkozások történetében.

A szibériai íjascapda (nyílt típus) távolabbi rokonságáról és leszármazásáról itt röviden csak annyit jegyezzünk meg, hogy az szerintem két irányban is kapcsolódik más csapdatípusokhoz. Egyfelől az Ázsia északi és déli felében egyaránt otthonos önlövő íjjal mutat bizonyos általános formai rokonságra, amely az íj azonos használatában jelentkezik a legszembetűnőbben; másfelől — szerkezetileg — kioldási rendszere egy délkelet-ázsiai mókuscspadából vezethető le, s ezen az alapon erős a valószínűsége annak, hogy az íjascapda Szibériában délről jövő vadászműveltségi hatások befolyása alatt született meg. Úgy látszik, Szibéria e tekintetben függvénye Délkelet-Ázsiának. De mégsem oly értelemben, hogy az indonéziai íjascapda-változatok állnának az egész eurázsiai fejlődés kezdetén. Ezek meg az afrikai adatok, mint zárt-típusú formák, csak az egész sorozatnak alapjául szolgáló kioldási rendszer általános rokonsági körén belül tartoznak a fent említett szibériai és európai íjascapda-típusokkal többé-kevésbé szoros módon össze.

A finnugor kérdések második csoportjának középpontjában az a csapda van, amelyet magyarul *deszkacspada* néven emlegethetünk; finnül *nakki* a néprajzi irodalomban használt népi neve.² Deszkacspadának hívjuk azért, mert többnyire két deszka teszi ki fő alkatrészét; a felsőnek lezuhanása üti ágyon az alá furakodott kis állatot. Ismeretes egérfogó ez nálunk mindenütt, elterjedése javarészt Európára korlátozódik. Együttvéve 56 adatot tartok belőle nyilván, mely közül csak 3 Európán kívüli: egy Celebes-szigetéről és kettő Észak-Amerikából. A többi így oszlik meg: magyar 15, ruszin, montenegrói, olasz, besszarábiai 1—1, lengyel

² Kevésbé jellegzetes népi nevei: *syötiliskku*, *kärpänlauta*, *killerö*, *loukku*. Viszont *nakki*-nak hívják néha az íjas- és torzióscspadát is.

és lett 2—2, svéd 6, norvég 1, izlandi 1, finn 5, ész 3, zürjén 2, votják 1, baskir 1, tatár 1, abház 1 és orosz 7 (az utóbbiakból 4 saját gyűjtéséből). Bár az adatok számának arányába természetesen sok esetlegesség bejelölhető, mégis feltűnő a csapda keleteurópai előfordulásának túlsúlya, amelyből az általam nyilvántartott adatoknak kb. a fele esik a finnugorságra.

A keleteurópai változatok jelentőségére még nyomatékosabban felhívja a figyelmet az összehasonlító vizsgálat eredménye, amely kiderítette, hogy az európai Oroszország területén kell keresni a deszkacsapda elterjedésének kiindulási pontját. A csapda ugyanis csak Skandináviában és a finnektől a Balkánig húzódó közép-keleteurópai sávban igazi *deszkacsapda*, de eredetibb formájában nem deszka esik rá az óvatlan egérkére, hanem kettéhasított vagy egészen feltámasztott fatörzs; nem is egérre vadásznak vele, hanem az északi országokban menyétfogásra is használják, Oroszország egyes népei pedig alkalmazzák pl. nyest, görény, róka, sőt az abházok vaddisznó elejtésére. Az eredeti, földhöz kötött, hordozhatóvá még nem tett szerkezeti típust éppen 9 oroszországi változaton mutathatom ki, amely közül 4 a finnugorságé. Földrajzilag ezek mind az orosz medence széléről: a Kaukázus lejtőjéről, Észtországból, az Urál innső és túlsó oldaláról valók, minthogyha csak a nagy műveltségi áramlások és keveredések útjából sodródtak volna ki a nagyobb régiséget őrző perifériára. Már az eredeti típusváltozatoknak ez a térbeli képe felkelti a gyanút: nem valahol Közép-Oroszországban kell-e keresnünk a csapda keletkezési helyét, e szélső előfordulások központi eredőjében, nevezetesen a finnugorság vadászműveltségében, mely ma is gazdája az általunk ismert példányok tekintélyes számának? De a kérdésen való töprengést szinte fölöslegessé teszi a finnugor nyelvtudomány tanuságtétele. Ez már 1914-ben bebizonyította, hogy a *nakki* szó a zürjénben, votjákban és vogulban közös finnugor alapnyelvi szóra megy vissza.³ Ha pedig a finnugor népeknek közös elnevezésük volt erre a csapdára, amelyet a legtöbben ma is ismernek, akkor a tipológiai és nyelvészeti kutatások egy irányba mutatnak s elfogadott ténynek vehetjük a *nakki*-nak meglétét az ősi finnugorságnál.

A következtetés, azt hiszem, eléggé áttekinthető. Itt van tehát az ijascapdán kívül egy második csapdatípusunk, amelyről bizonyossággal állíthatjuk, hogy a finnugorsággal öröklődött ránk. A nyugatra eltolódott finnugorság ez esetben is közvetítő szerepben tűnik fel az eurázsiai vadászműveltség európai részében, s jellemző, hogy ez a közvetítő hatás sem terjeszkedik igen messze nyugatra, hanem egyrészt megreked a Baltikum és a Balkán vonalában, másrészt északon Skandináviában ér el bizonyos előrenyomulást. Az Európán kívüli gyér előfordulásokat természetesen késői kolonizáció szele hordta szét.

Tanulmányomnak, amelyből ezeket az érdekesebb finnugor eredményeket idézem, sarktétele az a megállapítás, hogy minden csapdának legjellegzetesebb része, mintegy nervus rerum-a a kioldás, más szóval a csapda erőforrásának működtetését visszatartó és a legalkalmasabb pillanatban elsütő szerkezet. Az erőforrás — meghajlított vessző, súly, csavarási rugalmasság: torzió — tárolása, visszatartása sokféle lehet, de mégsem annyiféle, mint gondolnók s a legkevésbé sem ötletszerű valami. Így megemlíthetem, hogy abból a 26 különféle csapdatípusból, amelyre összehasonlító vizsgálataimban kiterjeszkedtem, s amely jelentős hányadát teszi a Magyarországon előforduló vadfogó szerszámainknak, szinte valamennyi típus egyetlen rendszer fejlődésének és leszármazásának rendjébe illeszkedik bele. Ez az ú. n. botoskioldás, az a földkerekségen igen elterjedt rendszer, amely a kioldást egy botocska vagy nyelv lenyomásával hajtja végre.⁴ Ennek a botoskioldásnak

³ *Sirelius U. T.—Wichmann Yrjö*, *Pari vanhaa pyydystä*. Virittäjä XVIII, (1914).

⁴ Ennek alaptípusát képviseli többek közt a magyar *csikke*, melyet *Kovács Aladár*nak a NÉ. V (1904), évf.-ban megjelent cikke nyomán *Györffy* is ismerteti id. munkájában. — Adatfelsorolásomban az ilyen kioldású rántóhuroknak — a fejlődés kiindulásának — hétféle típusát (A. alaptípus, B. meghosszabbított botocska, C. szánkkioldás, D. talapkioldás, E. csonka keret, F. a botocska hátrafordul, G. keret helyett cövek) s együttvéve 180 változatát tartom nyilván, Ausztráliát kivéve, a világ minden tájáról, főként pedig Délkelet-Ázsiából, Afrikából és Dél-Amerikából.

nyomozása adta a kezünkbe az íjascsapda délkeletázsiai származtatásának lehetőségét, e helyütt pedig azért szükséges rá kitérnem, mert a deszkacsapda kioldása, az ú. n. lebegő-kioldás (németül Schwebekonstruktion vagy Hängeaufstellung, angolul suspension release, svédül hänggilling, finnül ripustusviritys) sem egyéb, mint annak a fejlődésben késői és jellegzetesen európai elterjedésű lokális módosulása.

Itt következik már most fontos következtetésünk. Ha a deszkacsapdáról sikerült bebizonyítani, hogy finnugor eredetű szerszám, akkor egyúttal kioldása — szerkezeti lényege — sem kerülhetett el az ilyen természetű hipotézis megvitatását; akkor mindazok a csapdák, amelyek lebegő-kioldással működnek, természet-szerűleg szintén szóba kellett, hogy jöjjenek finnugor eredet szempontjából, kivéven azt a két kirekesztő lehetőséget, hogy a *nakki* mintájára alakult analógiás képződmények vagy pedig a deszkacsapda egyenes leszármazottai.

Nos, a vizsgálat eredménye, nézetem szerint, pozitív fordulatot adott a kérdésnek. Az európai lebegő-kioldású csapdák egy részéről — ilyen a felemelt csapda (Blockfalle) és ládacsapda (Tubenfalle) — bebizonyosodott, hogy a deszkacsapda leszármazottai, s az általam pecek-állványnak (az irodalomban 4-es formának) nevezett típusról, hogy a lebegő-kioldás elvének feladásából jött létre; más három csapdatípust azonban kioldásuk azonossága miatt egy vonalba kellett helyezni a deszkacsapda keletkezésével. Ezek (ismét részben saját megjelöléseimet használva): a kosárcsapda, az északi típus és a torzióscsapda. Hármuk közül a kosárcsapda — mely a deszkacsapdához leghasonlóbb azzal az eltéréssel, hogy leeső része kosár s nem deszka — Oroszországtól Portugáliáig elég gyéren lévén megtalálható, nem hozott újabb bizonyítékot; ezzel szemben a csak Karjalából és lapp-földről kimutatható északi típus — svéd meghatározás szerint: fågelflake med hänggillring — a deszkacsapda eredeti földhőzkötött alakjának megfelelő finnugor kézen szereplő típusként csak erősítette azt a képet, amelyet a lebegő-kioldással kapcsolatban e népek jelentőségéről alkothattunk magunknak; végül a harmadik, a torzióscsapda értékesen egészítette ki a *nakki* tanuvallomását a lebegő-kioldásnak keleteurópai feltalálásáról.

Szóljunk legalább erről még egy-két szót. A torzióscsapdának Euráziában két fő típusa van: egy szibériai meg egy európai típus. Ezek kioldásban különböznek egymástól; a lebegő-kioldás csak az európai torzióscsapdában van meg. Mint-hogy a szibériai típus elterjedése kissé az Uráltól nyugatra is átnyúlik, nemcsak a szamojédok és osztjákok, hanem a zürjének és cseremiszek közt is ezt a típust találjuk, mely csak délebbre, az Urál kiszögelésénél, a baskirok lakta földön érintkezik az európai típus hatásterületével. Az európai típus, adataim szerint, aztán innen csak lényegesen nyugatabbra fordul elő újra, mégpedig nagyjából éppen a deszkacsapda észak- és középketeurópai sávjában, úgyhogy az adatok így oszlanak meg: svéd 5, finn 6, észt 1, lengyel 2, szlovák 2, magyar 4. Magyarországon egy különösen becses példányát a kiskunfélegyházi múzeumból ismerem. A szibériai típusról elég annyit mondani, hogy Szibériának egészen a keleti széléig, a Bering-szorosban tanyázó eszkimókig követhető.

A kétféle típus viszonyának magyarázatában, úgy látom, a finn *Manninen* találta el az igazságot, aki azt vallotta, hogy az európai típus keletről jött, Szibériából.⁵ Vele szemben a svéd *Lagercrantz* a két típus ilyen közvetlen kapcsolatát kétségbe igyekezett vonni.⁶ Valóban feltűnő köztük a szerkezeti különbség, de én ezt a jelenséget úgy magyarázom, hogy az Urálnál kioldáscserét teszek fel: a szibériai típus eredeti kioldása elejtésével a lebegő-kioldás rendszerére tért át. Ezt bizonyítani is lehet. Már *Manninen* észrevette, hogy a torzióscsapda a baskiroknál hengeres formájú, s csak nyugatabbra jelentkezik a szögletes, hasáb-formák. Ez a felismerés kapcsolatot jelöl a szibériai és az európai típus között. Magam még két

⁵ *Manninen Ilmari*, Die nord-eurasischen Torsionsfallen. Eurasia Septentrionalis Antiqua VI, 1931.

⁶ *Lagercrantz Sture*, Contributions to the question of the origin of torsion traps. Acta Ethnologica 1937.

részletet találtam: a cövek szerepét és a kengyel-küszöb megvoltát, ami a két típusban közös. Az utóbbi elem az európai változatoknál szinte általános, de a szibériai típusban csak az Urál-vidéki változatok ismerik: már az osztjâkoknak csak csökevényét találjuk, Szibéria többi részében pedig egyáltalán hiányzik. Szerintem ezek a megfigyelések teljesen kielégítő módon bizonyítják, hogy a torzióscsapda európai típusa másutt mint az Urálnál nem keletkezhetett. Ha ez azonban így van, ha az európai torzióscsapda is, mint a *nakki*, valahol az Urál táján került bele az európai fejlődés vérkeringésébe, akkor ez közvetve bizonyíték a lebegő-kioldás Urál-vidéki ismeretére, bizonyíték ennek a szerkezeti gondolatnak ottani gyökerességére, életerejére. A torzióscsapda tehát mindenképpen bizonyító erejű kritériumul fogható fel a lebegő-kioldás finnugor elméletének megtámogatására, amelyen még az sem változtat, ha a csapda európai típusa egyébként szerkezeti szempontból analógiás képződménynek volna magyarázandó. Tanuja annak az átfejlődésnek, amely az Urál kapujában több régebbi szerkezet újjáalakításán látható s amely használatukban is mélyreható változást idézett elő, hiszen pl. a torzióscsapdát nagyobb állatok elejtésére való nyúl-, róka-, sarki róka-, sőt farkascsapdából egér- és madárfogó szerszámmá alakította át.

Végeredményben a deszkacsapda sem valami egészen új lelemény, hanem csak felfrissítése régebbi csapda-elemeknek. A sokfelé megtalálható és a finnugoroknál is igen elterjedt törzscsapda (Stockfalle) meg az eurafrikainak (eurázsiaiának + afrikainak) jellemzett kőlapcsapda (Steindeckelfalle) külső felépítésükkel szolgáltak hozzá előzmény gyanánt. A még általánosabb előfordulású botoskioldás egyik hurok-típusával (F) adta a mintát a kioldás összetételére. De a legfontosabb mozzanatban: a lebegő pecek felkötési módjában leleményes feltalálója az íjascsapda szerkezetéből leste el a követendő példát. Ez magyarázza azt a földrajzi ténytet, hogy az íjascsapda és a deszkacsapda elterjedési területei egymást szinte kiegészítik: a deszka- és a torzióscsapda éppen onnan indul útjára, ahol az íjascsapda teljesebb szibériai típusának terjeszkedése megtörik az Urál láncolatánál s ahol maga az íjascsapda is feltehetőleg finnugor népek közreműködésével nyerte el az európai fejlődés alapjául szolgáló Urál-vidéki zárt-típusú formáját.

Korompay Bertalan.

Die Rolle der Finnougrier in der Jagdkultur Eurasiens.

Eurasien umschließt vom Standpunkt der Jagdfallen drei große Gebiete: Südostasien, Sibirien und Europa. Zwar weisen von Südostasien, der eigentlichen Heimat einer ganzen Gruppe von Fallen, gar manche Verbindungslinien in die westliche Hälfte des Kontinents, so kommen doch für die finnisch-ugrischen Völker, die seit alters den östlichsten Rand Europas bewohnen, in erster Linie nur die zwei letzten Gebiete in Betracht. Und zwar ist die Rolle der Finnougrier in der eurasischen Jagdkultur eine doppelte. Einerseits erscheinen sie als Vermittler zwischen Sibirien und Europa. So sehen wir sie an der Herausbildung der Armbrustfalle tätig, die laut typologischer und geographischer Kriterien aus der älteren sibirischen Bogenfalle entstanden und so dann von ihnen dem Westen vermittelt worden ist. Hierbei betont Verf., sie könnten nicht Erfinder der Bogenfalle sein, wie kürzlich *Béla Gunda* im *Ethnos* Bd. V festzustellen glaubte, sondern müßten lediglich als die Hersteller des uralisch begrenzten geschlossenen Typs, der Armbrustfalle gelten. Andererseits spielen sie auch als Erfinder neuer Fallentypen eine bedeutende Rolle. Verf. ist der Meinung, dass die in Osteuropa wohlbekannte Schwebenauslösung ihnen zuzuschreiben sei. Dafür spricht unter anderem die von den Sprachforschern bewiesene finnisch-ugrische Benennung (finn. *nakki*) unserer Brettfalle und die ebenfalls mit der Schwebekonstruktion versehene europäische Torsionsfalle, die Verf. mit *Manninen* von ihrem sibirischen Typ herleitet. Es ist anzunehmen, dass am Ural, wo sich die beiden Typen zusammentreffen, ein einfaches Tausch des Auslösemechanismus stattgefunden hat.

Die genauere Aufzählung und Besprechung des Vergleichsmaterials bleibt einer seit Jahren abgeschlossenen Fallenstudie, aus der hier nur die finnisch-ugrischen Fragen gestreift wurden, vorbehalten.

Szigetek legendái.

Munkaprogramomat abba foglalhatom össze, hogy folytatni szeretném azt a gondolatmenetet, amelynek kiindulópontját a *Mese világa* c. könyvemben összefoglalt eredményeimből kiindulva, a *Népmese háttere* c. tanulmányomban fejtettem ki. Keresni akarom a népmese összefüggéseit az emberiség műveltségének egyéb mozzanataival és egész képével. Az említett tanulmányban a népmese kozmológiáját, a népmesei világszerkezetet fogtam ilyen szemlélet alá. A továbbiakban elsősorban szintén vallási elképzelésekkel állítanám párhuzamba a népmesét, vizsgálván a viszonyát a mítoszhoz és a kultuszhoz és ezáltal azt remélem, hogy ki fog domborodni teljes képében a világlátás történetének az a korszaka, amelyből a népmese fakad és amelynek az elemeit valószínűleg tovább is élteni. Hogy melyik az a korszak, az még nem világos — valószínű, hogy nem egyetlen korszakról, hanem hosszú fejlődésről van szó és csak arra látszanak döntő jelek mutatni, hogy az a korszak mikor zárult le, mikor szakadt ki a mese a kultúra egyetemes folyamatából, mikortól kezdve él teljesen lélektani, szociális és művészi létet. Ez az időpont valószínűleg a középkor dereka, az a korszak, amelyben az emberi művelődésnek annyi sok más megnyilatkozása is megkapta végleges és kiforrott formáját.

Amíg a népmesének ez az egész művelődéstörténeti háttere kidolgozva nincs, amíg nem ismerjük meg az egész világot, amelyből a formájában és tartalmában már kialakult népmese előlép, a népmese mai szociális és lélektani funkciójára vonatkozó probléma — vagyis a már ténylegesen néprajzos feladat megoldásában a kutatás nincs kellően megalapozva és minduntalan tévedéseknek van kitéve. A jelen állapotok vizsgálata, bármennyire fontos, bármennyire ez az élettel szoros kapcsolatot tartó néprajzi kutatás igazi tere, nem vihető keresztül, ha nem ismerjük azokat a tényezőket, a tényezőknek eredetükből, multjükből és történetükből fakadó természetét, amely tényezők jelen képeinek és szerepének vizsgálatával foglalkozni akarunk.

Az ilyen kutatások anyaga lehet minden, ami világozságot vethet a mesei világlátással kapcsolatban lévő vagy ahhoz közelálló kulturális elemekre. Elsősorban a középkori (és ha egyes esetekben szűkséges, az ókori) pogány vallásokkal és ezek mítoszaival kell foglalkozni, valamint a középkori epikus költészettel és tudományos irodalommal is. Jelenkori vallástörténeti és epikus adatok is szerepet játszhatnak, olyan népektől valók, amelyek tőlünk különböző kultúrában élnek (az ú. n. primitív és barbár népek). Ebben a körben nagy szerepet kaphatnak a magyarság finn-ugor és általában ural-altáji rokonnépei, nemcsak specifikus magyar szempontból, hanem azért is, mert azok az egyetlen ú. n. primitív, illetve barbár népek, amelyek a mi eurázsiai kontinensünkön élnek, akiknek mitikus és epikus anyaga tehát nemcsak analógia lehet a kutatásunkban, hanem olyan organizmus, amely az európai gondolatvilággal (és ezzel együtt ennek a népmesében való megnyilatkozásával) genetikusan rokonságot tart. A magyarság rokonnépeinek már följyűjtött rendkívül gazdag mitikus és epikus anyagát előbb-utóbb az európai tudományosságnak amúgyis be kell nagyobb mértékben vonnia az egyetemes kultúrtörténet vonatkozásaiba, magyar szempontból azonban kívánatos, hogy ez ne másutt történjék meg, hanem nálunk.

Elengedhetetlen a népmese keletkezéstörténetének és kultúrtudományi hátterének vizsgálata abból a célból, hogy a jelen néprajzi helyzetének kutatása az eddiginél biztosabb alapot nyerjen. Ezekben a vizsgálatokban nemcsak a középkori vallásosság, epikus és tudományos irodalom jut szerephez, hanem

a magyarság rokonnépeinek mitikus és epikus anyaga is beható tanulmányozáshoz kell, hogy jusson. Amikor arról olvastunk a napokban, hogy az Amerikából Angliába irányuló hadianyagszállítást a Grönlandon és Izlandon keresztül vezető északi kerülő úton akarják lebonyolítani és, hogy az Egyesült Államok ezért támaszpontokat akarnak létesíteni Grönland szigetén, akkor aligha gondoltunk arra, hogy ez a pillanatnyi szükség sugallta megoldás milyen ősi hagyományt elevenít fel. Kevesen is tudják, hogy az Európa és Amerika közti kapcsolat hídja, amikor a világtörténelem folyamán először épült föl, Észak-Európából indult ki, a két északi szigetre támaszkodott mint pillérekre és az amerikai szárazföld északkeleti partvidékére vezetett. Egy pillantás a térképre és rövid meggondolása annak, hogy a középkor hajói nemigen voltak alkalmasak hosszú nyílttengeri útra, és világossá válik előttünk, hogy az egyedül lehetséges út akkor ez volt. És csodának fogjuk látni Columbus művét, aki ehelyett, eszközeinek és hajóinak tökéletlensége ellenére, vakhitében éppen az Atlanti-óceán legszélesebb övének vágott neki és mégis célhoz ért. Csodának fogjuk azt is találni, hogy a Columbus felfedezései után meginduló gyarmatosítás Amerika legtávolibb, legnehezebben elérhető és gazdaságilag legnehezebben kihasználható pontjain indult meg és virágzó századokig. Közben pedig ott volt kihasználatlanul a rövid és természetes út Amerika igazi kapujához és az új földrésznek mindmáig gazdasági súlypontjához, az Egyesült Államok keleti partjához. Nemcsak hogy ott volt, de nem is volt egészen ismeretlen a középkori Európa előtt. Közel 400 évvel ezelőtt megjárta már ezt az utat európai ember, többször is. Bennünket még külön is érdekelhet az, hogy egy feltevés szerint (amely ugyan nem bizonyítható döntően, de döntően meg sem cáfolható) megjárta magyar ember is.

A népvándorlás utolsó hullámai akkor csitultak le, amikor Európa népei végleg letelepedtek mai földjükön és felvették az állami életnek közös európai formáit, amelyekből *nyugodt történelmi fejlődés fejlesztette ki a mai formákat*. A magyar történelemből is tudjuk, hogy a népvándorlásnak ez az utolsó fejezete nem folyt le simán és megrázkódtatás nélkül: a központi állami hatalom megszervezése erős kezet kívánt, mert erős ellenállásba ütközött. Nálunk Géza fejedelem és Szent István törték le az ősi életformához ragaszkodó lázadókat. Norvégiában valamivel korábban Széphajú Harald alapította meg a központi királyságot, amelynek modern európai formájába ott sem akart mindenki beleilleszkedni. A függetlenségükhöz ragaszkodó paraszt-nemesek közül sokan választották inkább az önkéntes száműzetést és új hazát kerestek az akkor még lakatlan Izland szigetén. Az izlandi településsel és az izlandi köztársaság megalapításával megnyílt Európa útja az Újvilág felé.

Azok a nyakas és összeférhetetlen paraszt-nemesek, akik a királyi iga alól vonták ki magukat az új honfoglalással, egymással sem tudtak mindig egyetértésben élni. Gyakori volt a viszály, a családok közti háború, a vérbosszú és gyakori volt az egyetlen büntetés is, amelyet a népgyűlés végrehajtó hatalom híján eredményesen ki tudott szabni: a száműzetés. A gyilkosság miatt száműzöttek (más szóval, a népgyűlés által jóváhagyott vérbosszú elől menekülők) új földet kellett, hogy keressenek, ahol biztonságban érezhették magukat. A legtöbbnek azok közül, akik Izlandban nem maradhattak, Norvégiában is égett a talaj a lába alatt, így jutott el Vörös Erik Izlandból Grönlandba. Száműzöttekből és kalandvagyókból hamarosan népes gyarmatot alapított. Ezzel a X. század végén az európai ember először hagyta el az Óvilágot,

először telepedett meg az Újvilágban. És az Európából Amerikába vezető hídnak a második pillére is felépült.

Szerencsés véletlen hozta létre a híd utolsó szakaszát : az utat Grönlandból az amerikai szárazföldre. Vörös Erik fia, Leif, apjához Grönlandba hajózva, viharban elsodródott az útiránytól, dél felé vetődött és partot ért. Északkeletre hajózva jutott el innen Grönlandba — kétségtelen, hogy a föld, amelyet fölfedezett, Amerika volt.

Leif csodadolgokat mesélhetett fölfedezéséről, többek közt azt, hogy vadon nő ott a gabona meg a szőlő (ezért kapta a Vinland, «Borföld» nevet a fölfedezett part). A szegény, terméketlen Grönland telepesei könnyen kaptak kedvet, hogy szerencsét próbáljanak ezen az áldott földön.

Izlandi szájhagyományból a XIII. században lejegyzett két főforrásunk az amerikai utazások történetéről ettől a ponttól kezdve olykor ellentmond egymásnak és így nem tudhatjuk, hányszor járták meg az izlandi és grönlandi norvég gyarmatosok Amerika útját. De annyi biztos, hogy Leif véletlen fölfedezése után legalább egy komoly expedíció indult, azzal a szándékkal, hogy gyarmatot alapít a vadontermő búza és szőlő országában. Három évig lakott Thorfinn Karlsefni nagyszámú kíséretével Amerika földjén, hogy hol, azt pontosan nem tudhatjuk, a mai Kanadában-e, vagy az Egyesült Államok területén, három év múlva azonban a bennszülöttek meg-megismétlődő támadásai (itt nem tudjuk, indiánok voltak-e ezek, vagy eszkimók, akiknek területe a Columbus előtti időkben messzebb terjeszkedett ki dél felé, mint ma) arra kényszerítették, hogy lemondjon települési szándékáról és visszatérjen Grönlandba. Tudósításaink az amerikai útvonal további sorsáról gyérek, de egy feljegyzés arról tanuskodik, hogy még a XIV. században is jártak Grönlandból hajók Amerikába épületfáért.

Skandinávián kívül ezeknek a kalandos felfedezéseknek a híre nemigen terjedt el. De egészen ismeretlen sem volt : még száz év sem telt el Leif fölfedezése óta, amikor Ádám brémai kanonok az északi országokról írott könyvében megemlékezik a legtávolabbi nyugati szigetről, Winlandiáról, ahol vadon terem a szőlő.

De hiába épült fel Szent István korában az első híd Európa és Amerika között — az európai hídfő nagyon távol volt az európai élet középpontjától és igazi szükséglet sem állott még fenn arra, hogy az európai ember az Óvilág határain túl terjeszkedjék. Hiába vezetett ez a híd Amerika igazi kapujához, igazi gazdasági súlypontjához — 400 évnek kellett elmúlnia, hogy Columbus, a megszállott géniusz és a felmérhetetlen szerencse összejárásával megtalálja a legnehezebb utat Amerika legelérhetetlenebb részéhez, hogy valamiképpen megnyiljék az Óceán és, hogy lassú tapogatózással meg lehessen találni Amerika igazán Európára tekintő részét, az Egyesült Államok keleti partvidékét.

Az ősi út pedig, a természetes négy pillérű híd még mindig félreesett a világforgalomtól. Világégésnek, világok harcának kellett elkövetkeznie ahhoz, hogy fölelevenedjék az évezredek hagyomány.*

Honti János †

* Eddig a kézirat, egy tervezett könyv első fejezete. A könyv címe vagy «Szigetek legendái», vagy «Atlantis» lett volna. Megmaradt szerző hagyatékában a mű vázlata : «Bevezetésül néhány klasszikus költői részlet : Hajótörött, Gilgames, Atlantis, Homeros sorai az Elysiumról, Horatius sziget-epodosa, Albinovanus Pedo töredéke Drusus északi útjáról, Seneca jóslata (Medea). — I. Határok és oszlopok. (Mitoszok a világ határaitól.) Ókori és középkori (arab és európai) adatok, pl. Skymnos Chios; a Herakles-oszlopaival összefüggő arab és arab eredetű (Pseudo-Turpinus) legendák; mondák az Atlanti-óceán

borzalmasságáról és járhatatlanságáról; a Pizigani-térkép szobra; az Azóri szigeteken álló legendás lovasszobor. — *II. Mitikus szigetek és legendás utazások*. Kelta mítoszok (Prokopios, Brán, Maelduin), a Brandanus-legenda, Thule, legendák a Földi Paradicsom felé való utazásról, Viterboi Gottfried «Historia de Enoch et Elia»-ja, Dante Odysseus-epizódja stb. Az arab «maghrurin» csodás utazása. A világ határain túli csodák: a Herefordi térkép. — *III. Utazások a valóságból a legendába*. (Hiteles utazások, amelyeknek elért célját legendásnak érezték maguk az utasok is.) Pl.: norvég hajósok Amerikában és Grönland jégsivatagaiban. Boccaccio tudósítása a Kanári-szigetéről. — *IV. Utazások a legendából a valóságba*. (A késő középkor földrajzának csodás szigetvilága és a nagy felfedezések korának kezdete.) Brazília, Antília, a Hét Város szigete, a Sátán Kezének szigete, az «elveszett sziget», az irországi Clew-bay csodás szigetei stb. Colombus, Cabot és a sziget-legendák. XVI. századi robinzonád a Démonok Szigetén, stb.

Legends of Islands.

John Honti intended to collect all the myths and legends of the far-off seas under the above title, from the Egyptian tale about the «Shipwrecked», the Gilgames-epic, the Greek legends of Atlantis, and the 16th epodos of Horatius, the ancient tales about the dangers and horrors of the Atlantic Ocean, the myths of the Celtic islands, to the first exploring voyages of Norwegian Norman sailors, and including even the relations of Columbus's and Cabot's voyages to the ancient geographical myths and tales.

Honti's tragic death brought this extensive scheme to naught. The essay printed above would have been the introduction of the book; though it is incomplete, the publishing of it is justified by the fact that it shows, what conclusions Mr. Honti would have drawn from them in connection with the scientific research of folk tales.

The background of all folk tales lies in a definite epoch of the history of travel, of seeing the world; the tales themselves preserve the elements of it. The time of the beginning of this epoch we do not know; it ends in the Middle Ages. This is the time, when the folk tale got its present shape, and from that time, — independent from the general history of culture, — it flourished, up to our days. The relations between the folk tales and the general history of culture appear also in the data about the first discovery of America: tales of sailors from Iceland about the marvellous riches of «Vinland» in the X—XIVth century.

Őskori és népi kettős pohár és perekulacs.

Délmagyarországi lelőhelyekről elég szép számmal kerültek elő bronzkori kettős poharak. Így nevezi őket ma a nép. A régészeti irodalomban általában ikeredény elnevezés alatt szerepelnek. Ezeknek az őskori edényeknek pontos másait ma mint ételhordó edényt az ország egyes vidékein megtaláljuk, vagy csak nem is olyan régen még mint ilyenek használatban voltak. Kisebb kivitelben fűszertartóként játszanak szerepet a háztartásban.

A vattinai őstelepen talált ikeredényekkel kapcsolatban *Milleker B.* ezeknek pontos leírását adja, ami a gerencséreknél készültrekre is ráillik: «Két, a hassal és szájszéjjel összeragasztott edényből állanak. A szájszélek találkozásánál egy felfelé álló erős fül van az edény hordozhatása céljából». ¹ Vattinán teljesen ép példány nem került elő. Kétféle nagyságút ír le *Milleker*, még pedig az egyik fajta díszítetlen és nagyobb és megfelel a mostani ételhordó kettős pohár nagyságának (1. kép, 1—2), az egyik magassága 16 cm; míg egy kisebb majdnem ép ikeredény magassága csupán 6 cm. ²

Milleker munkájában az általa ismert analógiákat is felsorolja. A legtöbb Délmagyarország területéről származik, szóval a verseci kultúra elterjedési területéről. A díszített edények mintái ³ is világosan mutatják kulturális hovatartozásukat, különösen egy Orsova környékéről származó ikeredény, amelynek a hasán

¹ *Milleker Bódog*. A vattinai őstelep. Temesvár, 1905. 26—30.

² U. ott X. t. 5.

³ U. ott. X. t. 7.

három-három kis dudor van, füle áttört és a kis edénykét, de a fülét is elborítják a minták.⁴

Magyarországon őskori ikeredényt, amelynek olyan hordozható füle volna, mint a népi kettős pohárnak, csak a verseci kultúra hagyatékából ismerünk. Ezek keltezése: bronzkor középső szakasza. Pontosabban ezideig nem tudjuk őket keltezni, mert a leletkörülmények rendszerint ismeretlenek, de a verseci kultúrán belül is több fáciest különböztethetünk meg, amelyek kronológiai szempontból még nincsenek meghatározva. A verseci kultúra gyökerei a korai bronzkorba vezetnek, legteljesebb kifejlődését a középső bronzkorban érte el. E korba kell keltezni a legtöbb bánáti urnatemetőt is. A kerámikai stílusok azonban még nem határolhatók el pontosan és főleg a szerbiai művelődési kapcsolatok egyáltalán nincsenek tisztázva.

1. kép. Bronzkori ikeredények Vattináról. Verseci múzeum.

Abb. 1. Bronzezeitliche Zwillinggefäße von Vattina. Museum in Versec.

Ezzel Magyarország őskorában meg is szűnik a hordozható ikeredények használata, ha más formában a hallstattkor folyamán találkozunk is vele, amire még röviden kitérünk. A vaskorból azonban Itáliából ismerünk szép számmal ilyen ikeredényeket. Különösen a fül kiképzése nagyon változatos. Egy bolognai ikeredény füle pl. lóalakú. A ló teste a tulajdonképeni fül, két-két lába pedig az egyik és a másik edényt köti össze.⁵ A két edényt összekötő fülnek kétoldalt állatfejben végződő nyúlványa van egy cornetói (Prov. di Roma) ikeredényen.⁶ A cornetói hamvasztások (pozso-sírok) temetőből elég szép számmal ismerünk még vaskori ikeredényeket, amelyek közül egy nagyon megközelíti népi kettős poharaink alakját, azzal a különbséggel, hogy a két edény pereme egy hengeralakú taggal van összekötve és a fül ezt a tagot hidalja át, szóval a fül nem a két edényperem érintkezési

⁴ *Wosinsky Mór*, Az őskor mészbetétes díztésű agygművészége. Budapest, 1904. C. tábla alul balra.

⁵ *Montelius O.*, La civilisation primitive en Italie. 76. t. 26.

⁶ U. ott. 280. t. 12.

része szélességének megfelelően van ráerősítve, hanem ívalakúan köti össze az edényeket. De ilyeneket is találunk elvétve a népi fazekasságban.⁷

Olaszországban ismerünk elég szép számmal olyan ikeredényeket is, amelyeknek füle nem hordozható, szóval ételhordásra nem alkalmasak, mert oldalt van a fülük. Ez a fül gyakran emberalakú, két karjával az egyik és a másik edényt összetartva. Ilyen, egy kettős és egy hármas, ugyancsak Cornetóban került felszínre.⁸

Olaszországból ismerünk még, különösen a vaskorból, kettős edényeket, de ezek aligha lehettek ételhordók. Gyakoriak a hármas edények, amelyek részben lámpások voltak, de talán kernoszok is, amelyek a görögség közvetítésével kerülhettek Itáliába. A kernosz és a lámpás közötti összefüggésre *Gallus Sándor* utalt.⁹ Ezek legtöbbször talpcsövesek.

2. kép. Hallstattkori ikeredény, valószínűleg Esztergom megyéből. Esztergomi múzeum.
Abb. 2. Hallstattzeitliches Zwillingsgefäß, wahrscheinlich im Kom. Esztergom gefunden.
Museum in Esztergom.

Egy hármas talpcsöves edényt ismerünk pl. Alsónyékéről (Tolna m.). Füle nincsen; mint ételhordó nem jöhet számításba. *Gallus* szerint lámpás lehetett. Valóban nehezen állapítható meg, hogy az ilyen többes edények lámpások, kernoszutánzatok vagy esetleg fűszertartók voltak-e.¹⁰

A lausitzi kultúra hagyatékából meglehetősen sok ikeredényt ismerünk, de ezeknek közös tulajdonsága, hogy nincsen hordozható fülük. Használatuk így más volt, mint az előbb leírt bronzkoriaké, vagy az olaszországi ikeredények egy részéé. Egy példányt bemutatunk ismeretlen, valószínűleg esztergommegyei lelőhelyről. A két edény összeillesztésénél oldalfüle van. Magassága: 6·8 cm, peremátmérő: 5·5 cm. Kora: régibb vaskor (2. kép.).

⁷ U. ott. 280. t. 5. — Egy ilyen népi edény a szobathelyi múzeumban ismeretlen lelőhelyről.

⁸ U. ott. 280. t. 2, 14.

⁹ A közép-európai régibb vaskor sírlámpái. Arch. Ért. LI (1938), 17—28.

¹⁰ Kernosz «arra való, hogy különböző természetű áldozati ajándékok egymástól megkülönböztetve, de mégis egyszerre legyenek az Istenségnek felajánlhatók». — L. az alsónyéki edényt: Arch. Ért. LI (1938), 26. o., 9. kép. — L. még *Wosinsky*, i. m. L. t. 8. Szekszárdi múzeum.

A bronzkori ikeredényeket és a népi kettős poharakat leletekkel áthidalni nem lehet. Formailag megégyeznek, használatuk is azonos lehetett. A hordozható fül már a hallstattkorban ismeretlen; legalább is eddigi leleteink ilyenert nem szolgáltattak.

A kettős poharak készítését *Takács Dénes* jáki (Vas m.) gerencsérnél tanulmányozhattam. A mester először kikorongolja külön a két «poharat», még pedig zsiros agyagból. Kb. fél napig hagyja szikkadni, ha napos idő van, azaz, «ha ki lehet tenni». «Börkeményre száríttjuk fül alá.» Azután homokkal soványított agyaggal összeragasztja a két edényt a hason és a peremen. Az edényfület soványított agyagból kikorongolja, szétvágja és úgy ragasztja föl. «Mikor össze van ragasztva, még négy nap nyugodt száradás kő neki. Akkor megégettyek cserépre, akkor bezománcozzuk, aztán ugy égettyek meg mégeccer.»

Jákon ma már alig készítenek kettős poharat. A háború előtt az őrző gyerekeknek vittek benne ételt; egyikben levest, másikban főzeléket vagy főtt tésztát. Mesélik Horváth János esetét — meghalt a világháború idején —, akinek egyszer bablevest meg krumplifőzeléket vittek ki a mezőre. Igen szerette a bablevest, aztán anyyira mohó volt, hogy ki akarta inni. Hát az ábrázatára folyt a krumpli. Ma a jáki gerencsérek csak rendelésre csinálnak kettős poharat, a háború óta «csak színdarabba köllött». A nép már alig használja. Ugyanez a helyzet a Hegyháton (Vas m.) is, ahová az első világháború előtt a jáki gerencsérek vitték portékájukat. Egy-egy edény ára: annyi búza, amennyi belefért. Ma már csak inkább a szombathelyi piacra viszik a jáki gerencsérek készítményeiket. Számuk is megapadt.

A Hegyháton (Vas m.), de a Rábamelléken is általánosan használatban volt a kettős pohár. A szombathelyi múzeum szép számmal őriz ilyen edényeket. Általában zöld vagy barna mázasak. Egy gősfai kettős pohár sötétsárga mázas, zöld erezéssel. Egy szenteleki példány sötétszürke mázatlan, mint az ú. n. vászonkorsók vagy Panna-korsók szoktak lenni. Ezeket is alig látni már. Minden kettős poharat fedővel készítenek. Egy kertesi zöldmázas pohárnak gombbal ellátott borító fedője van. Kozmafáról a szombathelyi múzeum egy faragott fafedelet is őriz. A közepe kivágott, hogy a fülön keresztül az edényre lehessen helyezni.

A 3. képen bemutatott kettős pohár megrendelésre készült 1941-ben Jákon. Magassága fedő nélkül: 13 cm. Az őrségi gerencsérek ilyeneket nem csináltak. Általában kevés gerencsérműhely készített ilyeneket. A Felvidéken is meglehetősen elterjedt. A tótok «dvojnička»-nak hívják. Itt ugyancsak «a szegényebb mezei munkások ételhordója».¹¹ A munkás a lábai közé veszi a kettős poharat, azt a részt,

3. kép. *Ételhordó*, jáki gerencsérmunka. Szerző tulajd.
Abb. 3. *Speisenträger*. Volkliche Töpferarbeit, Ják.
Im Besitz des Autors.

¹¹ *Domanovszky Gy.*, Népi fazekasság. Officina-kiadás. 28. o. ld. a 22. képet, amelyen egy Désről származó kettős pohár látható. Az erdélyi néprajzi gyűjteményekben ilyen nem láttam, az erdélyi népi fazekasság ismerőit is megkérdeztem, ők sem tudnak ilyen hordozható kettős edényről. Így a szerző által említett edény származása valószínűleg kétséges.

amelyikből enni akar, maga felé fordítva. Mikor kikanalazta az ételt, megfordítja.¹² Az érsekújvári múzeum is őriz ilyen edényeket.¹³

Elég elterjedt edényforma ez még Hódmezővásárhely vidékén is, ahol főleg fűszertartónak használják, persze megfelelő nagyságban, de a tisztafüredi gerencserek is készítették ilyen fűszertartókat.¹⁴

Domanovszky Gy. már idézett munkájában megjegyzi, hogy kevés műhely foglalkozott kettős pohár gyártásával. Az őskorban is a ritka formák közé tartozik és ezideig csak aránylag kis területen sikerült ilyeneket találni. Népi analógiák alapján az őskoriak használatát is azonosítani tudjuk: ezek is ételhordók lehettek csak. Azt szeretném csak hangsúlyozni, hogy bár kronológiai összefüggés a bronzkoriak vagy az itáliai vaskoriak között nincsen, ez a hordozható, azaz füllel ellátott kettős edény formailag mégis egyezik.

A pereculacsnak, amit még ma is gyártanak népi fazekasaink, így pl. a jákiak is, ugyancsak megvan őskori előzménye. Ezekben is megtaláljuk a száj mellett a két fület.¹⁵

Takács Dénes jáki gerencsér a következőképpen mondta el a pereculacs készítését: «Kétoldalt két részből fölkorongoljuk, azután egymásrahajlítottuk, összeragasztjuk, aztán leesztergáljuk, mikor már bőrkemény». A pereculacs az aránylag ritka népi edényformák közé tartozik. Ma már inkább csak dísznek csinálják és a felületét sok mester rátétekkel díszíti. Használati jelentősége már ennek az edénynek sincsen. Az őskori ismert pereculacsok a vučedoli kultúra emlékenyagával kerültek felszínre. Magyarországon ilyen ezideig még nem került elő, sőt magyarországi vučedoli leletgyűttesekből sem. Ezek az őskori pereculacsok a dunántúli rézkor idejébe keltezendők, lehetséges, hogy még a bronzkor legelején is használatban voltak. A vučedoli típusú pereculacsok füleinek elhelyezése világosan mutatja, hogy ugyancsak felakasztva hordták, vagy tartották őket.

Csupán két népi edényformánk őskori analógiáira akartam röviden rámutatni anélkül, hogy következtetésekbe bocsátkoznék. Kronológiai összefüggés nem állapítható meg a leírt őskori és népi edények között. Utánzásról is aligha lehet beszélni, habár feltételezhető, hogy egy talált régi formát egy népi fazekas lemásolt, ami később szélesebb körben elterjedt; ez meglehetősen valószínűtlen. Különböző népi kerámiaformánk kialakulása több tekintetben tisztázatlan. Újból való használatuk okát inkább célszerűségükben kell keresni, vonatkozik ez elsősorban a kettős pohárra.

Mozsolics Amália.

Urzeitliche und volkliche Zwillingengefäße und Ringflaschen.

Autor vergleicht die Form der bronzzeitlichen Zwillingengefäße von Vattina, die in größerer (Abb. 1, 2. Höhe: 16 cm) und kleinerer Form (Höhe: 6 cm) vorkommen. Heute noch werden von ungarischen Töpfern solche Zwillingengefäße hergestellt und zwar benützt man die größeren als Speisenträger (Abb. 4, Höhe ohne Henkel: 13 cm) und kleinere als Gewürzhälter. — Die Vučedol-Kultur kennt auch Ringflaschen mit zwei gegenständigen Henkeln neben dem Hals. Solche Ringflaschen werden heute noch vielfach von ungarischen Töpfern erzeugt. Beide Formen sind sowohl in der Urzeit als auch im volklichen Typenschatz ungewöhnlich. Zwischen den urzeitlichen und den heutigen Typen gibt es keine Verbindung, ihr Gebrauch ist sicherlich in beiden Fällen durch die Zweckmäßigkeit der Form bedingt.

¹² *Török Emil* kúriai bíró szóbeli közlése. A dvojnička használatát többször megfigyelte Bars megyében.

¹³ *Gunda Béla* szóbeli közlése. Látottilyent Bián és Nemeskossuthon is.

¹⁴ *K. Kovács László* szóbeli közlése.

¹⁵ *Fábián Gy.*, A jáki gerencserek. Publ. Savarienses. 1. sz., 2. kép. — *Domanovszky Gy.* közölilyent i. m.-ben az Alföldről: 27. kép. — L. az őskoriakat: *Wosinsky M.*, i. m. XVII. t. 4—5.

Az «égbenyülő fa» a sárréti néphitben.

A magyar népmesék egyik sajátos eleme az *égbenyülő* vagy *tetejetlen fa*. A néprajzi kutatások bebizonyították, hogy e meselemben samánisztikus, ősvallási képzet emléke rejtőzködik.¹

Szibéria és Közép-Ázsia ugor-török népeinél elterjedt az a samánisztikus világnép, amellyel az égbenyülő fa képzete kapcsolatos. Az altáji tatárok Bai Ülgön ünnepén vallási szertartásaikhoz felállítják a *világfája* (az égbenyülő fa) szimbólumát. Kivágott nyirfa ez, amelyet sátrukban, a jurtaban ültetnek el, oly módon, hogy lombja a füstlyukon át kiér a szabadba. Törzsébe lépesőszerűen bevágásokat eszközölnek s szertartás közben a sámán ezen lépked fel a sátor mennyezete fölé, jelképezvén égbe menetelét, ahol az emberek ügyét-baját intézi és megtudakolja, milyen áldozatot mutassanak be.

Az alább közölt adatok pedig emellett szólnak, hogy az *égbenyülő fa* hiedelmi képzetként a Sárréten is él, főképen pedig élt még a mult évszázadban, amíg az ősi pákász és pásztori életformák végső pusztulásával a hagyományok is el nem halványultak, az azt hordozó rétbeli öregek sírba nem szálltak.

Előbbet egy írásban ránkmaradt emléket idézek Sárrétudvari község 1820-as években használt jegyzőkönyvéből: «Parázsó Istvánné feljövén a helység házához, bejelentette, hogy Szeghalmon avagy Ványán lakos jövő menő Hó Balázs a mult vasárnapi alkalommal a nagy csapszék eleibe gajdjával lakostársainkat öszve-lármázta, ottan nagy csihét ütött s nevezetesen azt is mondotta, hogy lemegyen ő tudja hová és a nagy fára felmenvén, majd megtudja akkor, milyen kutya lakik a bíróban, megcselekszi, hogy miként ő akarja, a bíróval az léssen s a faluval is az léssen, mert huncfut a bíró meg a faluja is huncfut. Nyíriné kiáltozva biztatgatta, tegye csak a bíróval mentől hamarébb, edgy oldal szalonnát terít a hátára, edgy egész kenyeret ad a mejjére, de a faluval semmi károst ne tegyen. Valamely ladányi szekérre felkapaszkodván, arról is vissza kiabálta, hogy aki Udvariban nem huncfut, mind eltérne mellette a sarogjában». — Varga Mátyásné szintén «saját fülével hallotta Hó Balázs mondását, midőn azt mondotta, hogy a nagy fán, akit ő bizonyoson tud, éjtzaka is nap süt, oda ő felmegyen s a bírót kan kutyává teszi, mert huncfut s garázda, mint a harapós kutya». — Az előljáráóság csak arról faggatta a tanukat, hogy mit is mondott még Hó Balázs a bíróra, «gajdjával» nem törődött s a «nagy fá»-ról szóló tudományából is mindössze ennyit jegyzett fel a nótárius. Úgy határozta, hogy Hó Balázst, mihelyt a lábát a községbe még egyszer beteszi, fel kell hozni a bírák elébe, hogy a bíró gyalázásáért és «a lakosoknak maga hatalmas hazudozásával s az ő szokott csalárd beszédjével való ámitásáért» méltó büntetését elvegye.²

Hó Balázs táltoskodásának ez írott emlékénel többet mond az az adat, amelyet Sárrétudvariban lakó Vig Sámuel nyolcvankilenc esztendő s juhász szájavallása után jegyeztem fel (1921-ben). Mint bojtár, már gyerkőckorában a rétbén bódorgott a nyájjal, Bihar és Békés nádasai közt. S e mocsári rengetegben többször összehozta a sors bizonyos Bütöm nevezetű öreg darvásszal, akiről jellemzőképen jegyezzük meg itt, hogy «szelidített darvai úgy sompolyogtak utána, mint asszony után az anyás gyerekek, de ha rájok szolt, megfordultak oszt visszalépkedtek szépecskén a kunnyóhoz. olyan ember volt». Tőle hallotta, hogy «van a világon egy csudálatos nagy fa, ameyiknek kilenc elhajló ága van, mindenik egy-egy erdővel vetekszik. Ha ezek elkezdenek kavarogni, ombolyogni, abból támad a szél. Olyan csudálatos nagy fa ez, hogy nem csak a hold jár el az ága közt, hanem a nap is. De ezt a fát csak az leli meg, hogy hol van, merre van, aki foggal született, oszt kilenc álló eszten-deig nem vesz a szájába tejnél egyebet. Az meg tudni való, hogy tátus az ilyen. Mert ez a csudálatos nagy fa olyan helyen nőtt, hogy csak az ilyen tudományos férhet hozzá. Az emilyen ember csak hírét hallja, hogy var, de látni nem láthatja».

¹ E kutatások összefoglalása a vonatkozó irodalommal *Solyomossy Sándortól*: A magyar ősi hitvilág. (Magy. Népr. IV. k.)

² Bihar vármegye levéltárában, a számozatlan községi jegyzőkönyvek közt.

Ez az adat az *égbenyülő fa* (a magyar világfája) és a *táltos* (a magyar samán) közti összefüggésre mutat rá, de ezenkívül a keleti hagyománnyal való egyéb hasonlóságokat is sejtet. Feltehetjük, hogy a kilenc «elhajló ág» a samán világkép égi rétegeire utal, amelyekbe a fa bele nyúlik. A keleti hagyomány szerint hét, kilenc, tizenhat rétegű az ég. Az altáji tatárok ez utóbbit képzelik el s azt hiszik, hogy a hatodik rétegben a Holdapa, a fölötte levőben pedig a Napanya lakik.

Hogy a táltos igénybe veszi-e a fát, mint az égi hatalmasságokhoz való feljutás lehetőségét? — erről a maga is «tudományos» hírből álló vén réti juhász nem szólt. Az előbbi adatból azonban feleletet kapunk erre a kérdésre.

E két adaléket a *Gali Bálint fája*-ról szóló hagyomány egészíti ki.

Gali Bálint öregbojtár volt. Ha jól számítják az öregek, a hetvenes évek legelején még élt. Honnan származott? — pontosan nem tudják, talán Szerepről. Ezelőtt a rétvjárók sokat emlegették, mert mint amolyan táltosféle ember, több rejtélyes cselekedetet vitt véghez. A Berettyó folyása mentén, a Vész-szeg rónája, az Ördögsziget, Monostorsziget, Fektő tájékán volt a *Gali Bálint-rónája* nevű víziút, gulyacsapás, amit ő töretett, járatott ki a nádasban. Vízében hasig, meg lejjebb merült a jószág, de ha akarta, úgy végig terelte rajta a gulyát, hogy a körme hegye is alig lett vizes. Ittenkörül állt valahol a róla elnevezett nagy fa is.

Az öreg Zagyva juhásznak, mikor bojtárkorában a Középeérszigetben kórászoltak a nyájjal, mutatta a gazdája: «Na te fattyú, amoda van ni a Gali Bálint fája! Arra, messzire látszott a rét felett, magányosan». Elbeszélte, hogy máskor is járt arrafelé: «Egyszer, hűvös éjszaka volt, Mihály-nap után, álltunk a bundában a nádas szélénél. Halljátok? — azt kérdi Péter bátyám. A fa irányából kiabálás hallatszott, úgy elmúlón. Messze volt. Nyútó Gyurka komám bedugta a fülét. Történni kellett ott valaminek, bizonyosan. De már akkoriban Gali nem élt, több esztendőök óta nem látták». — Dajkatörök Csák Sándor, aki 1855-ben született, még látta. Keviből igyekeztek az apjával hazafelé, Bajomba s egy ecsegi csárda sarkánál üldögélt ökelme, néhány szót váltottak is vele. De az öreg Dajkatörök akkor még csak tíz-tizenkét esztendőös gyerek lehetett s így csupán arra emlékszik, hogy a vén Gali bezsirozott ősz haja csont karikába volt húzva, amelyet régen a pásztorok szárcsontból reszeltek.

A szintén bajomi öreg Demjén Sándor gyermekkorában hallotta a nagyapjától, aki a rétből pásztorokodott, hogy «Gali Bálint fája tögyfa volt. Osztán kis tüzet rakott alatta. A füst nem szállt el a lombja közül, még ha fujdogált a szél, akkor se. Mikor már egy nagy gomolyag volt az egész, az öreg Gali Bálint felment. Mihelyst az első ágra lépett, mindjárt elkezdtek vele civakodni a boszorkányok. Ezek ott gunnyasztottak meg mi, osztán nem eresztették volna fel. De csak ment feljebb. Akinek a nevét kiáltotta, az már fül volt, hogy vajjon mit mond neki. Demjén János! Demjén János! Könnyen elbitangolt akkor a tehén a nádiban, nagyapám is az után járt az idősebbik fiával. Megmondta nekik, merre vegyék az utat. Otán meg, hogy: Csonka Mihály! Nagyfűró András, hé, visz a ménes, hajt az idő! Mind a kettő régen meghalt már akkor. De ő látta őket. Arra legeltet, ni, Mihály bátyád, fiam! Csonka Mihály nagyapám számadója volt egyidőben. Sokat emlegette. Nagyfűró Andris meg csikós volt, híres legény, a vetélkedés lett veszte».

Ime, eggyel több hasonlóság a keleti hagyományhoz: Gali Bálint látja az elhalt pásztorokat, kiált hozzájuk, megmondja, mit csinálnak. Miként a tatár samán is, felfelé haladva a világfáján, a harmadik égrétegben találja a földön elhalt embereket, akik ott tovább élnek.

Bár érezhetően hiányos az öreg Demjén adata, mégis szinte egy samánisztikus ceremónia körvonalait sejteti velünk. Kérdés azonban, hogy Gali Bálint ismerhette-e hagyományozott ceremóniális eljárást és ahhoz igazodva használta-e fáját az *égbenyülő fa* szimbólumául, vagy pedig egyéb adottság vezette rá, hogy rétlakó társainak adandó tanácsait, a rájuk örökítendő hagyományt ez adatban megőrződött módon közölje, amely ez esetben csupán véletlenül hasonlít az általunk ismert samáni szertartáshoz.

A rétből több *jeles fát* ismertek a pásztorok, pákászok és azok a falubeiiek, akik élelmeskedni oda kijárogattak. Így pl. egy régi írás szerint: «A Kárászostól

nem messze, Zódony felé, egy nagy magas fűzfa állott, mely mintegy cél és az ott járó emberek vezérfájának tartatott». ³ A hajdani szerepi hajóút egyik kanyarocójánál, az Oldalszigeten állt az öregek emlékezete szerint az *Egyfa*. Somogyi Antal bajomi öreg rétész ember beszélte volt, meg Szerepen az öreg Rác Pál, hogy némelyiknek rovátkákat vágtak a kérgébe s így a rétből hilyongó könnyen felmászatott és onnan körül tekintve a náderdővel borított, helyt-helyt cseretes mocsár felett, tájékozódást szerezhetett. — Vajjon Gali Bálint nem azért ment-e fel a fára, hogy miként az egyszerű emberek a tájba, ő viszont a láthatatlan dolgok világába onnan még inkább bele lásson?

Am azt is feltehetjük, hogy a Sárrét hagyományörzői az *égbenyülő fával* kapcsolatosan valamilyen cerimóniát ismerhettek. Erősen támogatni látszanak ezt a feltevést azon hiedelmek, amelyek éppen e «cél és vezérfák» egyik-másikához fűződnek.

Egy öreg pászortól hallottam, hogy még az ő idejében volt a nagyrábéi Délőlápon, a Berettyó felé, egy nagy odvas, összetördelődött vén fűzfa. A bakszegi meg a füzesgyarmati boszorkányok éjszakánként oda jártak veszekedni, fondorlataikon osztóperelni. Előtte élő öregektől úgy hallotta, hogy ez a fa valami számadóé volt, aki nagy tudománnyal bírt. Kilenc bojtárt tartott. Mikor aztán elhalt, majd pedig a legfiatalabbik bojtárja is megvénült és utána ment, akkor kaptak oda a fa alá a boszorkányok. — Kóti Balázs bajomi öreg ember meg pákász elődeitől tudta, hogy a gyarmati Cséfán nevű határrész nádasai közt, a Kerekszigetben, állt egy roppant nagy szilfa s ez alatt is gyülekezés volt némely éjszakán. «Nem látszott senki, csak hogy nagy tüzet csaptak. Felverte a környéket a sípolás, csengőzés, dübögés. Majd azután egyroppra tátus ménes termett oda, elkezdett rajcsűrözni a fa körül, vágtában keringelni. De reggelre nyomuk se volt, csak a halom pernyét találták az éjszakai lobogó nádtűz helyén.» — Ilyen emlegetett fa volt a *Fűzfa* is, valahol az ecsegpusztai rétségben. Bizonyos éjszakák idején hirtelenül világosság támadt körülötte s furcsa alakok nyüzsögtek alatta. Jöttek-mentek. Hangok is hallatszottak, nóta vagy énekszó. Ilyesmiben járatlan ember nem tudta volna mire vélni, mit művelnek ott. Egyszer egy bojtár legény oda merészkedett az éjszakai alakokhoz és közéjük vegyült. Félél után úgy tért vissza, hogy az inge gatyának, a gatyája ingnek volt felvéve, a lába közt meg egy lókoponyát szorongatott. Hiába faggatták a cimborái, — mi történt vele? — nem szólt róla, csak ment, mikor az az éjszaka elérkezett. De — miként a már említett öreg Rác Pál mondotta: «Csak kitudóttam hamarosan, hányadán van a dolog. Olyan tudományra tett szert a bojtár, hogy a számadóját is lefőzte. Ördögökkel cimborált az öreg, oszt meg akarta kötni a fiút, hogy ne mehessen. Igenám, de az lett belőle, hogy az kötötte meg őtet. Míg oda volt a fiú, addig a vén gonosz csont ott kucorgott az álláson, a dörszölődzőfa tövében, nem tudott odébb menni. Próbált volna ő elsittyenni, hanem a kötél nem engedte ám! Nem látszott az, csak a szorítása érzett».

Első tekintetre mintha boszorkány-gyűlésről szóló mondák volnának ezek, de már egyszerű szemügyre vétel után is tárgyunkhoz tartozóknak tekinthetjük mindegyiket, nem csupán a «tátus ménes» említése miatt, hanem méginkább ama megnyugtatóbb körülmény alapján, hogy főszereplőik a boszorkányok ellenfelei. Ez a tulajdonság, a sárréti hiedelem szerint a táltos egyik legjellemzőbb vonása. ⁴

Nyilván ide tartoznak azok az adatok is, amelyek a táltost fán, fa tetején szerepeltetik. Igen gyakoriak az ilyenek, de csak néhányat említsünk meg.

A vén Árva Gyurka szalontai táltosról beszélik, hogy tanyáját nagy diófák vették körül s látták, amint «a vén Gyurka bácsi a nagy testivel ott ugrált egyik fáról a másikra, mint a madár». ⁵ — Vicsak, a nevezetes sárréti táltos, egyszer a

³ Györffy I., Nagyunsági Krónika. Karcag, 1922. 38. — Valószínűleg ez a fa említődik Bajom 1836. évi jegyzőkönyvében is. A szerepi kanális ásásakor a vízrendezést ellenző sárrétiak egyike így förmedt rá a város emberére: «Ott a zódonyi nagyfűzfa, rá kéne húzni, aki ilyenekért tördeli a föld népét!»

⁴ Szűcs S., Táltosok és boszorkányok a Nagysárréten. (Ethn. XLVII, 39.)

⁵ Fazekas F., A lidérc és a táltos a szalontai nép hiedelmében. (Ethn. XXXVII, 38.)

karcagi gátnál egy fűzfa tetejében üldögélt, vékony kis ágon, mely talán még a madár alatt is hajladozott volna. Csak felugrott oda.⁶ — Látták a töviskesi nagy fán is. Azon a tájon állt ez, ahol ezelőtt a Hortobágy-folyó beömlött a Berettyóba. Pákász és halász járt itt csak, mert víz, mocsár meg nádas terült el mindenfelé. Egyszer az öreg Somogyi Antal idesapja két rétészkedő társával a fa alá húzódott be egy nagy felhőszakadás elől. Amint ott beszélgettek a fa tövén, valami éneklést hallanak. Ilyenformán valahogy:

«Eső bugyborékolják,
Szél lenn, fenn nyugodják,
Ember szüre, jószág szöre
Hadd ázzék...»

Akkor veszik észre, hogy a vén Vicsak tanyázik felettük az ágon. Hiába szölongatták, rájuk se hederített, mondta a magáét tovább a szüre alatt. Nem jött le. — Köteles táltosról is beszélnek hasonló históriát a sárrétek. Egy este a lovakat itatták a kocsisok a Vesszős-udvarban. Hallja az egyik fattyú, hogy nevéen szólítják: Rűcsi Lajkó! Néztek jobbra, balra. Merről jön a hang? Hát, volt az öl végénél egy nagy régi eperfa, a vén Köteles éppen abban a pillanatban jött lefele róla. Könnyebb-e ez a veder, fiam, mint amelyik a templomzugi kúton van? — kérdezte. Akkor derült ki, hogy bojtár volt a fattyú előtte való esztendőkbén, de megnyújtotta a bottal valamelyik cimboráját s így nagyon elnehezült a veder, nagyon szűk lett számára a gulyajárás. Csak azon törte a fejét, honnan tudja ez a vén ember az ő dolgát meg a nevét, hiszen sose látta. — A földesi Balogh Gáspár is táltosféle ember volt. Gyógyításai révén híresedett el. «Gyerkkőkorában minden este el kellett mennie a hegyen tura leckét hallgatni, ott is aludt egy fa tetejében s hajnalban indult vissza.»⁷

Mindezen adatokból kiviláglik, hogy az *égbenyúló fa* mint hiedelmi képzet, a táltos köréhez kapcsolódva, a Sárréten korunkig megőrződött, a hozzátartozó cerimónia emlékével együtt. Azt is megállapíthatjuk adatainkból, hogy az *égbenyúló fa* képzete nem a népmese világából került vissza a hiedelmek körébe, mert ennek semmi nyomát se viseli magán.

Szücs Sándor.

The «Tree Reaching to Heaven» in the Folklore of Sárrét.

Among the shamanistic elements of Hungarian folklore the most important are the «tree reaching to Heaven» (the same as the world-tree of the Altai people) and the «táltos», a supernatural figure of folklore, the descendant of the shamans. The «heaven-reaching tree» is a special element of Hungarian popular tales. The essay gives us data on the folklore of Sárrét; it declares that the idea of the «heaven-reaching tree» appears not only as an element of the folk tales, but also as an element of belief, in close connection with the «táltos», the shamanistic priest; it shows traces of a shamanistic ceremony.

Takarás és marokverés.

Ma az Alföld legnagyobb részén az aratást és a hordást egy szóval *takarás*-nak nevezik. A Dunántúl *takarodik* alakban használatos, de jelentése ugyanaz, mint az Alföldön. Ellenben Erdélyben és a Felvidéken a *takarás* a széna levágását és összegyűjtését jelenti. Az elnevezés a két helyen azonos, kétségtelen tehát, hogy a munkamódoknak is bizonyos egyezést kell mutatniuk.

A *takar* ige eredeti, de ma már nem élő jelentése «gyűjt». Például: Oh mely nagy kárt tesznek az udvarbirák, mert titkon maguknak sokat *takarnak*. Tanácsos *takarni* a boeségnek idejében, hogy eloe-vehessük a szuekségben. NySz. A szónak régi «gyűjt» jelentése ma már csak a *takarékos* szóban őrizte meg eredeti tartalmának egy részét.

⁶ Szücs S., id. cikk 41.

⁷ Szücs S., Zavarok a Nagysárréten. Ethn. LII, 272.

Mindenekelőtt próbáljuk körülhatárolni, hogy melyik az a terület, ahol a *takarás* a széna levágását és összegyűjtését jelenti. Ha az uristen jó üdöt adna, tehát az *széna takartatásra* lenne szorgalmatos gondjok. NySz. 1584: Aratás és *takaráskort* (tehát a kettőt élesen elválasztja) || NySz. Kaszáló rét ezen a határon egy vagyron, sok széna *takarodik* rajta || (Szatmár megyére vonatkozik, itt ma már a Szamosháton a szónak csak «einhüllen» jelentése ismeretes) || NySz. 1567: Az vr retyith (tartoznak) oth meg kazalni *fel takarny*. OklSz. *Szénát takaró*: foenum col-ligens; *széna-takaró-hely*: foenile; *széna-takaró-villa* stb. *Molnár Albert* és *Páriz Pápai* szótáraiban. 1701: Szt. János nap előtt látass réteidhez || Kaszáltatásával szép száraz időhez || *Takartatásával* szabjad magad ehhez || Jó szénát készítvén hideg-tartó télhez. Palocsa Sáros m. Br. Palocsay György kuruc tábornok versei a gazdaságviteléről *GazdTörtSz.* V, 207. *Takarát, takaraktor* «szénagyűjtés, szénagyűjtés idejében» Göcsej Nyr. XIV, 166.; Budenz Album 161. *Takar* Zemplén m. Nyr. IV, 522.; Székelyföld, Udvarhely, Háromszék, Csik, Hétfalu MTsz. *Takarás* Csik m. Ethn. VI, *takaró* «szénacsínálás, gyűjtés» MTsz. Rétet, szénát kaszál, *takarodik* Gyergyó NyF. XX, 54. Anélkül, hogy a felsorolást tovább folytatnánk, megállapíthatjuk, hogy a *takar* szénakaszálást, főleg pedig gyűjtést jelent a Dunántúl nyugati felében, a Felföldön, egyes erdélyi részekben s végül általánosan az egész Székelyföldön.

Ezzel szemben már elég korán találunk nyelvtörténeti adatokat arra is, hogy a *takarás* a gabona levágását és behordását jelenti. 1559: Egiptomnac foelden szamtalan soe gabonat *takara be* NySz. 1567: Zolgalatyok (ti. a jobbágyoknak) Mynd Bvzat arpat zabot el vetyk es *fel takaryak* OklSz. 1626: Mezejen sockal toebb kepe gabona *takarodgyec* (Dunántúlra vonatkozik) NySz. Nyári *takarodás*: collectio frugum aestivarum *Molnár Alberti*; «sammlung der sommerfrüchte» *Pariz Pápai*. 1702: Az éjjel tuendoekloe bogaratskak *buza takarodas* utan nem szoktak repuelni NySz. 1717: ...vetéseink kiasztak, s ami megmaradt, elcsenevészett, néhol fel sem *takarították* Debrecen. *GazdTörtSz.* I, 293—4. *Takarodás* Csallóköz. Tudományos Gyűjtemény 1821. évf. II, 55. *Takarulás* Szombathely vidéke Magyar Gazda 1844. évf. I, 76. *Élést takar* I. élelmiszert szerez. 2. arat Balatonfelvidék Zala m. NyF. XL, 56. *Takaruló út* «a szérühöz vivő út» Győr m. MTsz. *Takarodás* «gabonahordás» Olaszfalu, Veszprém m. Nyr. XVII, 47.; Bakonyalja NyF. XXXIV, 68.; *takaró* «a kasza vasával egyenlőfekvésű fafogak, melyek arra valók, hogy a levágott szálás gabona szerte ne hulljon» Nemesdéd, Somogy m. MTsz. *Takaruló* «a kaszára erősített nagyfogú gereblye» Bakonyalja NyF. XXXIV, 68.; Balatonvidék NyF. XL, 67. *Takarodás* Nagyvenyim, Nemzeti Gazda 1815. évf. I, 14. *Takarodik* Tinnye, Pest m. Nyr. VII, 136.; Alföld MTsz. *Takar* «arat» Heves m.; Nagykunság MTsz. *Takaró* Heves m. NyF. XIV, 52.; Debrecen NyF. XXVI, 33.; Cegléd MTsz. «a kaszára alkalmazott derékszögben meghajlított vessző, mely a szálásgabonát rendre dönti». Általában az egész Alföldön a *takarás* a gabona levágását és behordását jelenti. Vö. *Györffy*, NE. XX, 6. Kecskeméten, *Kubinyi—Vahot*, Magyarország és Erdély képekben 1853. I, 107. Saját gyűjtésemből a Hajduságból, a biharmegyei Sárretről ismerem a szónak ilyen jelentését. A *takarás* a felsorolt adatok alapján a búza levágását és behordását jelenti a Balaton körül, Dunántúl egyes részein. A Duna—Tisza közén is így ismerik, bár ennek déli határát mai ismereteim szerint nem tudom megvonni. Tiszántúl mindenütt általánosan és határa körülbelül a hegyekig terjed. Déli határa itt is bizonytalan.

Györffy István, *Takarás* és nyomtatás az Alföldön, már idézett munkájában (46.) megállapította a magyar földművelés kettősségét, vagyis azt, hogy a magyar területen a gabona betakarítása kétféleképpen történik. Az a *takarásmód*, «melyet *Csaplovics* ázsiaiának nevez, az Alföld legnagyobb részén, sőt Dunántúl keleti felén is általánosan volt. A másik Dunántúl nyugati részén, a Felföldön, az Alföld északkeleti részén és Erdélyben volt otthonos. Természetes, mindkét mód keveredett egymással, különösen az érintkező területeken és az átmeneti típusok gazdag sorozatait találjuk az Alföld és a hegyvidék szélein». Ha most már a fenti földrajzi elhatárolást összevetjük a *takar* kettős jelentésével, akkor azt látjuk, hogy a «gabonalevágás és hordás» jelentés teljesen megegyezik annak a földművelési módnak az

elterjedésével, melyet *Csaplovics* «ázsiaiinak» nevez; míg a «széna lekaszálás és gyűjtés» jelentése elsősorban ott van meg, ahol a domb és hegyvidéki gazdálkodás otthonos.

Mindezek után lássuk, hogy mi is a takarás az Alföldön. Erre nézve egy 1815-ből való leírás nyújt világos képet: «Nállunk a takarás így megyen végbe: Kaszálnak tsapóvevesszővel mondhatom szépen, a lekaszált életet, ha jó idő van és nem nagyon gazos még aznap estenden és esthajnalon petrenzékbe (villahegyekbe, rudasokba), más éjjel mikor megnyomakodott, vontatóba rakják, hajnalban harmattal betetézik és lekötik... Ez a takarásnak legeggyűgyűbb és talán legjobb módja a vontatás alá. Kár, hogy csak egyenes és kemény földön lehet követni, ott, ahol a gazdának együtt van a vetése és hogy a búzamosást, a szérüre vontatott föld miatt, tsaknem elmulhatatlanná teszi» Nemzeti Gazda, 1815. évf. I, 19. Ennek a gabonalevágási módnak jellemzője tehát a kasza, mellyel rendre váganak. A kereszteset és kévét nem ismerték, ez az említett területen csak a mult század második felében kezdett elterjedni.

Györffy István szabatosan határozza meg ennek a földművelési módnak a lényegét: «Ezen a területen attól az időponttól, amint a kaszát az életbe belevágják, amíg az életet a szérüre nem vontatják, vagy amíg a szérü mellett kaszálva nem rakják, a takarás minden munkálata teljesen azonos a szénáéval». Tehát a kasza ősi szerszám az Alföldön. Mármost feltételezhető az is, hogy valamikor a szénacsinálást is takarásnak nevezték az Alföldön, de amikor több és több gabonát kezdtek termelni, akkor elsősorban a gabonabetakarítás kifejezője lett.

Ezek után lássuk, hogy a néprajzi irodalomban annyit vitatott *marokverés* kifejezés és az azt fedő munkamód az alföldi vagy a hegyvidéki földművelésnek volt-e sajátja?

Legelőször *Györffy Istvánnak* már többször idézett munkájában (7.) találkozunk a marokverés problémájával. «Arra a kérdésemre, hogy miért hívják a marokverést marokverésnek a Tiszántúlon, nem tudtak semmi feleletet adni. Szegeden, Kecskeméten úgy magyarázták, hogy a marokverő, mikor összegereblyélte, a gereblyével megveregette a tövét, miközben két lába között fogta a markot. Ez a magyarázat nem kielégítő, mert a marokverésnek csak jelentéktelen mozzanata. Valószínű, hogy a *marokverés* szó nem az Alföldön támadt, hol a kézzel való gyűjtés és a kévekötés csak újabb eredetű. *Eredetét a sarló, kéve, hereszt, csép, csűr területén kell keresnünk.* Különben a kifejezés idegenszerűségét az alföldi magyar is érzi és a 90-es évek óta a *marokszedő* és *marokszedés* szók kezdik kiszorítani».

Csefjő Gyula (NNy. I, 42—44.) néhány példát idéz arra, hogy a *ver* igének «gyűjt, szed» jelentése is van. Erre felhossa a *lóverő* cigány kifejezést, melynek lőszedő változata is ismeretes. Eppen így a *marokverés* és *marokszedés*, mindkét kifejezés a marok összeszedését jelenti.

Gunda Béla (NNy. VII, 241—3.) néhány példát idéz arra, hogy a kéve alját meg szokták veregetni. «Ezek szerint a *marokverő* szó, a *markot ver* kifejezés, a marok a még be nem kötött kéve megveregetésével hozható kapcsolatba s a rohamosan változó népi gazdálkodásnak egy régi mozzanatát őrzi.»

Kovács Gyula (NNy. VIII, 60—2.) a «*ver*» igének «*sodor*» jelentésére utal, mely ma is él a *kötélverő* szavunkban. «Hogy ma mégis azt hívjuk *marokverő*nek, aki a rendet felszedi, annak az az oka, hogy a régebbi aratásnál a marokverő be is kötötte a felszedett búzát, sőt ezt még ma is sűrűn megteszi.»

Gunda Béla (NNy. VIII, 117—120.) újabb adatokat sorakoztat fel amellet, «hogy a marokverő szavunkat a népi mezőgazdálkodásunk egy régi munkamozzanatával: a kévébe tett marok tövének megveregetésével magyarázzuk».

Ezek a vitának egyes mozzanatai. De végül is a *marokverés* kérdését egyik részről sem tudták megnyugtatóan megoldani, mert csak az egy munkamozzanatot vizsgálták anélkül, hogy egy nagyobb rendszerbe behelyezték volna. Így az egyes feltevések adataival itt külön-külön nem foglalkozunk.

Mindenekelőtt a fent vázolt vita felszólalóinak módszerétől eltérően állapítsuk meg, hogy a *marokverés* kifejezés és munkamód melyik földművelési rendszernek a sajátja. Kétségtelen, hogy földrajzi elterjedéséről nagyon kevés ada-

tunk van. *Marokverő* «kéveköti fiú vagy leány aratáskor» Kiskunhalas, Szentés Csongrád m. MTsz. *Marokverés* Kecskemét, *Kubinyi—Vahot*, Magyarország és Erdély képekben, Pest, 1853. I, 107—8. Igy ismerik *Apátfalván*, *Bökény-pusztán* és *Királyhegyesen*. NNy. I, 48. *Györffy* megállapítása szerint Kecskeméten, Szegeden és Tiszántúl jelentős részén ismerték ezt a kifejezést (Takarás és nyomtatás, 7.). Megemlíti továbbá *Czuczor—Fogó rasi* szótára «Arató munkás, ki a marokra rakott gabonát kévébe köti». Nyelvtörténeti adatot eddig egyáltalán nem sikerült találnom. A fenti adatok olyan területről valók, ahol, mint megállapítottuk, az úgynevezett alföldi földművelési mód az általános.¹ Azokon a területeken, ahol a csűrös gazdálkodás az otthonos. más kifejezések járnak. Igy pl. a Bódvasz völgyében, a Gallyaságban következőképpen nevezik: *markoló*, *harmados*, *félkezes*, *fehércseléd* (*Gunda*, NNy. VII, 243.).

A fentiekben már megállapítottuk, hogy az alföldi földművelés egyik jellemző sajátossága: attól a pillanattól kezdve, amikor az első kaszavágást elvégzik a búzában, egészen míg a szűrűre nem vontatják, úgy bánnak vele, mint a szénával. Ezt magának a takarás szónak elterjedésével és jelentésével is bebizonyítottuk.

Most pedig fogadjuk meg *Györffy István* tanácsát és a marokverés eredetét «a sarló, kéve, kereszt, csűr területén» vagyis a hegyvidéki gazdálkodásban keressük. Mivel párhuzamot eddigi vizsgálódásaink során a hegyvidéki szénabetakarítás módjaiban találtunk, keressünk tehát most is ezen a területen. Azonnal kiderül, hogy az *összeverés* jellegzetes szénakészítési műszó. Azt jelenti, hogy a rendeket gereblyével pá huzamosan futó *összeverésekbe* húzzák össze, melyből aztán vontatót készítenek. «Erős szélben a szénát csak kicsidenként *verik össze*: egyszerre csak annyit, amennyit hirtelen boglyává takarhatnak» (*Sándor Gábor*, A hóstátiak szénavontatása, Kolozsvár, 1944. 30—1., ugyanitt többször is előfordul ennek a műveletnek a leírása). Az *összeverésnek* a szénakészítésben való fontosságát bizonyítja az is, hogy éppen úgy helynév lett belőle, mint a kaszálásból is sok *kaszálóval* összetett határrésznév alakult. Igy ismerünk *Szénaverős* kisküküllőmegyei falut Erzsébetváros közelében. Mint határrésznév is elég gyakori: 1754: *szénaverés* nevezetű helyeken (kaszáló) Magyarvalkó (*Szabó T. Attila*. Kalotaszeg helynevei, Kvár, 1942. 103.)²; 1785: *Széna verés* szélben, Magyargyerőmonostor (*Szabó T. Attila* i. m. 82.) stb. *Szabó Dávid* is ismeri és használja ezt a kifejezést egy kissé eltérő, de lényegében azonos munkamozzanatra. *Szénát veretelni* vagy *verételni* am. szénát vonni a kazalból és azt gereblyével egymásra rakosgatni (lábicskálni) innen egy *veret* (v. lábicska) széna. V. ö. Cz. F.

A hegyvidéki szénaösszeverés pontos mását az alföldi gabonabetakarításban találjuk meg. Ennek bizonyossága az alábbi feljegyzés: (a takaró)... a gabonaszárakat összekuszálás nélkül fekteti rendre, úgyhogy kevés munkával, *gereblye segédelmével*, a kévék különválasztatnak, mely különválasztás közben *marokverésnek*, a vele foglalkozók «*marokverőknek*» neveztetnek (*Kubinyi—Vahot*, i. m. I, 107—108.). Ez az adat Kecskemétről származik, éppen arról a vidékről, ahol tudomásunk szerint a rendre vágás még akkor is megmaradt, amikor már az éleket kévébe kezdték kötni és a rendeknek egykori összeverése nem a vontatók elkészítésére szolgált. A Szabó Dávid használta *verétel* alakot is megtaláljuk a pest megyei Szada búzaösszegyűjtő eljárásai között. «Ha nagy volt a kéve, sarlóval szedték össze marokra, azután összekaparták gereblyével. «Úgy szokták *összeveretönyi*. *Összeveretőte* a gereblyével.» *Gönyey Sándor*, Budapest környékének községei. Szada, NÉ. XXXIV (1942), 238. A *marokverés* kifejezésnek mindaddig volt jogosultsága, amíg rendre vágtak, hiszen addig az egyes kévéket gereblyével verték össze. Ahol, tehát a szó használatban van, vagy volt, ott még nemrégiben rendre vágtak és nem rávágtek. Magától érthetődik az is, hogy amikor a rávágás mindjobban elterjedt és a markot kankóval vagy fűvágó sarlóval kezdték szedni, akkor a kifejezés idegen-

¹ *Gundának* egyetlen erdélyi marokverésre vonatkozó adata nem saját gyűjtésű.

² *Nagy Jenő* (Ethn. LI, 487) a mai néphagyomány alapján másképpen vélekedik ennek a helynévnek az eredetéről.

szerűségét az alföldi magyar is érezte és ezért kezdte a 90-es évektől kezdve a *marokszedő* és *marokszedés* szó a *marokverést* kiszorítani.

De a markot hajtani is szokták, mint azt magam is többször hallottam a Bihar-megyei Sárreuten. *Arany János* Vásárban c. költeményében ugyancsak ezt a kifejezést használja :

Mikor én *markot hajtani* kezdtem
Nem sikerült, bár hogy s mint igyekeztem.

A népköltészet is ismeri ezt a kifejezést :

Kicsi a búza, nagyot kell hajtani,
Mégis az én rózsám tud *markot hajtani*.

Vikár Béla, A magyar népköltészet remekei, I, 81.

Az utóbbi idézetből a fentieket figyelembevée már kiolvashatjuk, hogy ha kicsi a búza gaza, akkor több rendet kell összehúzni, vagyis «nagyot kell hajtani». Tegyük még ehhez hozzá azt, hogy a Borsá-völgyében, nevezetesen Kidében a *szénahajtás* szénagyűjtést jelent, illetve jelenti több rendnek az összehúzását. Tehát egészen ugyanaz a szemléletmód jelentkezik, mint azt a szénaveréssel, illetve marokveréssel kapcsolatban már láttuk.

Mindezekből megállapíthatjuk azt, hogy a *marokverés* és *marokhajtás* abban a korban keletkezett, amikor még rendre vágtak ugyan, de már nem villahegyekbe, rudasokba és vontatókba raktak, hanem kévüket kötötték és az ehhez való markokat gereblyével húzták össze. Az újonnan alakult kifejezés létjogosultsága a rendrevágás eltűnésével megszűnt és mint értelmét veszített átmeneti kifejezés egészen el fog tűnni az élő magyar nyelvből.

A marokverés kifejezés tehát népi mezőgazdálkodásunk egyik átmeneti munkamozzanatát őrizte meg, mely az alföldi földművelési rendszerbe beleillett. A marokverés munkamód és kifejezés tökéletesen megfelel annak a követelménynek, mely az alföldi földművelést annyira jellemzi : a lekaszálastól a szérűre vontatásig úgy bánnak az étellel, mint a szénával.

Balassa Iván.

Das Einbringen des Getreides u. das Zusammenziehen der geschnittenen Schwaden.

Die ungarische Sprache besitzt zwei Ausdrücke zum Bezeichnen des Abschneidens der Kornähren : *arat* (ernten) und *takar* (einbringen). Ersterer bezeichnet den Schnitt mit der Sichel, letzterer den mit der Sense. Der Schnitt mittels Sense wird dort geübt, wo einst das Wirtschaften des Flachlandes gebräuchlich war. Dieser Ausdruck ist auch in Gebirgsgegenden bekannt, man verwendet ihn jedoch nur im Zusammenhang mit dem Heumachen. Diese Tatsache bestärkt auch die Theorie von *István Györfly*, laut welcher das Einbringen des Kornes, vom Augenblicke an, da man das Schneiden des Getreides mit der Sense beginnt, in allem mit dem Verfahren des Heumachens übereinstimmt.

Die vielumstrittene Frage über die Bedeutung des mit «marokverés» (heute : Garbenbinden) bezeichneten Arbeitsvorgangs kann ebenfalls auf dieser Grundlage gelöst werden. Der Ausdruck «marokverés» ist nur in der Flachlandwirtschaft bekannt. In der Gebirgswirtschaft ist dieser Ausdruck als ein Fachausdruck des Heumachens bekannt und bedeutet das Zusammenziehen der Schwaden mit einem Rechen. Auf Grund dieser Tatsache und einer aus dem vorigen Jahrhundert stammenden Aufzeichnung ist anzunehmen, dass die heute bereits verschwundene Arbeitsphase des «marokverés» auch nichts anderes war, als das Zusammenziehen des in Schwaden geschnittenen Getreides mit einem Rechen.

A táltos a magyar néphagyományban.

A fenti címmel készült kéziratoss doktori értekezés egy részletét mutatjuk be a következőkben. A dolgozat célja az, hogy a néphagyományunkban feltehető adalékok alapján megrajzolja a táltos alakját, úgy, ahogy élt és itt-ott még ma is él. A táltos alakjának megrajzolásához vizsgálat alá kellett vetnünk hiedelmeinket, mondáinkat, meséinket, okleveles emlékeinket, nyelvemlékeinket, stb. Anyagunkból kimaradt táltosunknak a rokon- és a velünk szomszédos népek ide vonatkozó hagyományaival való összehasonlítása. Ennek a munkának az elvégzését későbbi feladatnak tartottuk, ha már előttünk áll a táltos alakja. Munkánk során figyelemmel kellett kísérnünk néphagyományunk többi mítikus lényét is, hiszen az idők folyamán az egyes mítikus lények egy-egy vonásukat kölcsön vették, vagy kölcsön adták.

Dolgozatunkban a táltos alakjának megrajzolása a táltossá válás és a táltos ismertető jeleinek vizsgálatával kezdődik. A táltos ruhájának, ételének, fejlődésének (gyermekkorától felnőtt táltossá válásáig) megismerése után legfontosabb funkcióját, a viaskodást tárgyaljuk. Ezután foglalkozunk a táltos természetfeletti tulajdonságaival, az átváltozással és az átváltoztatással, a földben lévő kincs meglátásával, kapcsolataival a többi mítikus lényekkel s végül, hogy milyen viszonyban van a lóval és a sárkánnyal. Az egyes vonások megrajzolásakor igyekeztünk lehántani azokat a jegyeket, amelyeket nem tartottunk eredetileg a táltoshoz tartozóknak.

A következőkben dolgozatunknak a táltosok viaskodásáról szóló fejezetét mutatjuk be.

Mint már a táltospróbánál is láthattuk, a táltos viaskodik. Régi motívuma ez a táltosságnak. Egy 1725-ben Debrecenben lefolyt boszorkányper is említi: «Ha Tátos, kicsoda erejek s tiszték van a tátosoknak? Viaskodnak az égben a birodalomért»,¹ feleli a vádlott, aztán elmondja, hogy ő is viaskodott tavaly szüretkor Hortobágyon Szendelik halmánál, «mert az Isten nekik elől járókat rendelt», megnevezi táltostársait és előjárójukat is, majd arról vall, hogy a viaskodás színhelyére «Isten vitte őket a maga szárnyai alatt». Egy másik, 1711-ben kelt, ugyancsak debreceni perben a tanu vallja, hogy a vádlott «magát Tátosnak mondta; már három ízben csatázott meg a német tátosokkal s megnyerte».² Ugyanabban a perben egy másik tanu azt vallja, hogy «a Körtvélyesi mezőn ők megvagdalkoztak».³ A NySz *Thaly Kálmán* nyomán szintén említést tesz viaskodásról, eképpen: «Az részes asszonyok mint az táltosok úgy megvívának, mind az egész éjjel harcot tartának».⁴ Szóregén azt tartják, «mikor szömkösztt villog az ég: a törökországi mög a magyarországi Tátos vijaskonni készül. Mikor a Tátosok kargyukat összeütik, akkó zöng az ég, ijenkő irdajják egymást».⁵ Ságújfalun, «mikő nincs csép féjhő se oszt villámlik äkkő á Tátosok verekénnek. A mejik országbó való méggyőzi a másikat, áz lesz a nyertes».⁶ Nagyszalontán «özönvizzel tudnák ledönteni a földet, ha egyetértenének, de egymást hétéves koruktól gyüölök, mindig marakodnak s ilyenkor borzasztó vihar támad».⁷ Karcag vidékén van Csehsziget. «Az Apavára és a Sándorok közt 4—5 dűlő földnyi szélességben terül el. Nevéhez az a monda fűződik, hogy Cseh és Bolygó Szabó foggal született, 'táltosok' útjuk közben ott találkoztak egymással s annyira összevesztek, hogy tusakodásuk közben Szabó megölte vetélytársát Csehet».⁸ Szomorokodik egy szatmári táltos, megkérdik szomorúságának okát, mire «mondta, hogy azért szomorú, mert még ma nagy zivatar lesz. A zivatarral együtt érkezik meg az ő ellensége, akivel neki még ma meg kell vívnia. Ez 'esz az utolsó vívása, ha ma győz, akkor fel lesz mentve az átok alól».⁹ Göcsejben «belőle igen erős ember válik, ki a

¹ Komáromy: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. 362. ² Komáromy, i. m. 253. ³ Komáromy, i. m. 249. ⁴ Nyelvtörténeti Szótár. 406. ⁵ Ethn. XXVIII, 264. ⁶ Ethn. XXVIII, 263. ⁷ Ethn. XXV, 316 ⁸ Ethn. XIV, 60. ⁹ Ethn. XXXIX, 118.

levegőbe tud emelkedni, ott verekedni».¹⁰ *Szücs Sándor* a birkózási kedvet az alföldi táltosok egyik jellegzetességének említi.¹¹ *Pillics Feri* gyarmati gépészinasról *Szász Gusztávné* is, mások is tudják Matolcson, hogy 1933-ban, amikor 17 éves lesz, egy másik táltossal kell megbirkóznia.¹² Ugyancsak Szatmárban egy táltos-leánynak «hajnalban utoljára kell megvívnia ellenfelével, aki fekete bika alakjában fog megjelenni. Ő szőke bikává fog változni».¹³ A Sárreten «tanyázott valamikor egy öreg gulyás, akiről szintén azt híresztelték, hogy táltos. Mikor gyerekkorában a vén táltosokkal bírokra kelt, azok kiverték a felszemét, de a megmaradt egyel többet látott, mint más a kettővel».¹⁴ Ezekkel azt kívántuk bizonyítani, milyen elterjedt motívum országsszerte a táltosok viaskodása.

A táltosnak *meg kell vívnia* ellenfelével, előre érzi, mikor, hol, kivel és milyen alakban kell vívnia. Szatmárban a környezetét «csak arra kérte, hogy ma, amikor neki meg kell mérkőzni egy ellenségével, legyenek segítségére. Ellensége *kék láng* alakjában fogja őket támadni, ő meg *vörös láng* lesz».¹⁵ Csanádapátfalván «avval muszáj volt neki összemenni».¹⁶ Hajdúságon, miután a viaskodás lezajlott, «a bika ismét fekete felleggé változott és elment. Akkor azt mondta Jóska: Gazduram, én elmegyek majd a hegyek közé, ott is meg kell birkóznom evvel a fekete bikával, de ott már nem igen fogok győzni, lehet, hogy többet nem is látnak ebben az életben».¹⁷ Egy másik hajdúsági táltos a felleget nézte. Gazdája kérdésére elmondta, hogy azért nézi a felleget, «mert az a felleg ide jön, egy nagy fekete bikává változik, nekem azzal a bikával kell megbirkóznom».¹⁸ A Sárreten «azt mondják, hogy az öreg Telegdi Ambrus (nyugodjék) szintén táltos gyerek volt. Egyszer nádat vittek Udvariba s a szőlőskert sarkánál leugrott a szekérről. «Hát te mit akarsz? — kérdik tőle». «Látják azt a fekete bikát amoda a halom oldalában? Na hát avval meg ma meg kell birkóznom. Ha alkonyatkor haza nem megyek, ne is várjanak többet!»¹⁹ Egy másik sárreتي táltos «egyszer felszerken, oszt azt mondja: «Van-e vasvillájok urambátyáméknak?» Csak néztünk rá. «Akad mindnyájunknak, még neked is jut egy, öcsém. Mit akarsz véle? — kérdi édesapám. «Hallgassanak ide, — azt mondja. Látták-e már azt a kis halmot, amelyik az ajtóba ide látszik? Holnap, napfeljötté előtt azon kell nekem viaskodnom. Én emerről megyek fel, egy nagy szőke bika meg a tulsó oldalról támad nekem. Ha én leszek a győztes, visszajövök, de ha nem bírok meg vele, akkor már mehetek is».²⁰ Ugyancsak a Sárreten «hét esztendő korában egyszer csak elszökött hazulról, mert ki kellett mennie a rét valamelyik porongjára, — melyikre, azt tudta már ő magától, — hogy ott megbirkózzék a vén táltosok által ráuszított farkasokkal».²¹

Az imént felsorolt példákban is láthattuk, hogy a táltos ellenfele általában nem emberi alakban jelenik meg, hanem többnyire valamilyen állat alakjában. Csak az oklevélbeli adatok elégszenek meg csupán a viaskodás tényével, szóbeli hagyományunk az ellenfél alakjáról is tudósít. Legsűrűbben előforduló állat a *bika*. Csanádapátfalván viaskodása előtt mondja a táltos, hogy «abból a fellegből majd jön egy *bika*, ha erősebb lesz mint én, akkor a gazduram — ha lesz olyan szíves — segít». Ő is *bika lett*, a két bika összement. Mikor látták, hogy nem győz (a Tátosuk), akkor körülfogták az erős bikát, vasvillával, ásóval — ki mivel tudta — szúrták, ütötték. Az erős bika *eltűnt*, a gyengébb emberré *vált vissza*. Akkor mondta (a Tátos): «Hála Istennek! megszabadultam».²² A Hajdúságban «a felleg egy nagy kormos bikává változott és birkózni kezdett Jóskával, de mivel a gazda és a két fiú ütötték a fekete bika körmét, Jóska győzött».²³ A már említett Telegdi Ambrus is egy fekete bikával viaskodott egy halom aljában. «Ha alkonyatkor haza nem megyek, ne is várjanak többet! Ennyit mondva úgy elinált, hogy kiáltással se érték be. Nagyon

¹⁰ Gönczi: Göcsej. 175.¹¹ Ethn. LIV, 84.¹² Luby: Bábalelte babona. 65.¹³ Ethn. XXXIX, 118. ¹⁴ Szücs: A régi Sárreتي világa. 130. ¹⁵ Ethn. XXXVIII, 206.¹⁶ Ethn. XXVIII, 262. ¹⁷ Igmándi: Boszorkány — táltos — garabonciás. 36. Kéziratoss anyag a Néptudományi Intézet irattárában. ¹⁸ Igmándi, i. m. 36. ¹⁹ Szücs, i. m. 132.²⁰ Szücs, i. m. 126. ²¹ Ethn. XLVII, 39. ²² Ethn. XXVIII, 262. ²³ Igmándi, i. m. 35.

nyugtalanokdtak miatta. De valami hiba történhetett, mert a fiú még lámpagyújtás előtt hazaállított. Hiába faggatták, merre járt, nem mondott az arról egy kukkot se, csak lógatta a fejét.²⁴ Egy másik sárréti táltos is fekete bikával viaskodik szöke bika alakjában.²⁵ Egy szatmári táltosleány ellenfele is fekete bika alakjában jelenik meg, a táltos pedig szöke bikává változik.²⁶ Magyarszentmártonban csak annyit említenek, hogy bika a táltos ellenfele s a táltos is bikává változik a küzdelemre.²⁷ Végül egy nagysárréti leírás szerint a táltosnak «azután még a fekete bikává változott vénekkal kellett kiállni a birkózó próbát, de anyaszült meztelenül»,²⁸ tehát nem változik ő is bikává, hanem emberi alakjában küzd. Az említett példákban megragadja figyelmünket, hogy a két bika ellenkező színű, az elbeszélés hőse: a táltos, kevés kivételtől eltekintve, szöke, vagy fehér, ellenfele pedig fekete. Adataink nem adnak felvilágosítást arra, mi történik a legyőzött bikával. Ha felhőből lesz bikává, a küzdelem után újra felhővé válik és elszáll, vagy még ennyit sem tudunk meg, egyszerűen eltűnik.

Már érintettünk olyan eseteket, amikor a táltosok láng alakjában küzdenek. Részletekre akkor nem terjedt ki vizsgálódásunk. Egy szatmári táltos viaskodása előtt elmondja, hogy «ellensége *kék láng* alakjában fogja őtet támadni, ő meg *vörös láng* lesz». «Látták a kék lángot küzdeni s feléje csaptak a kék lángnak, amikor azt látták, hogy az előli a vörös lángot.»²⁹ Fodor Erzsinek Szatmár megyében «egy férfivel kell megküzdenie, aki kék láng alakjában fog küzdeni. Ő piros lánggá lesz. A favágók segítségével aztán a piros láng győzött».³⁰ Ugyancsak Szatmár megyéből említik, hogy «néha a levegőbe emelkednek és kék meg vörös láng alakjában küzdenek egymással».³¹ Adatainkban kék láng alakjában jelenik meg a táltos ellenfele, ő piros lángként vív.

Tudunk ezen kívül más alakban küzdő táltosokról is. Egy szatmári táltos előre megmondja, hogy tüzes kerékkel kell megvívnia. «S a hirtelen sötétségben csak hirtelen kivágódik a kapu, s begördül azon egy tüzes kerék. Ott csaptak össze előttük a tüzes kerék meg a vaskerék, s egyszer csak a tüzes kerék felemelkedik a levegőbe, eltűnik. Ugyanakkor a másik kerék visszaváltozott szolgálégnnyé».³² Nagysárréti a következő leírásunk s szerinte a táltos «hét esztendő korában egyszer csak elszökött hazulról, mert ki kellett mennie a rét valamelyik porongjára, — melyikre, azt tudta már ő magától, — hogy ott megbirkózzék a vén táltosok által ráuszított farkasokkal».³³ A sárréti Csuba Ferenc pedig azt adja elő, hogy a sárkányokkal kell vívnia.³⁴

A viaskodást megtaláljuk más mítikus alakok funkciói között, meg a népmesékben is. A borsodmegyei palócok a *garabonciásról* azt tudják, hogy «mikor a Barbonczások ott fenn küzdenek egymással, akkor csinálják a borulásokat, mi egyebet».³⁵ Besenyőteleken azt tartják, «hogy sötét este a határban messze egymástól áll két tüzes ember, azok egymásnak szaladnak s mikor összezsapnak, eltűnnek».³⁶ Fiumében a *kresnik* «éjjelente gyakran kutyává, lóvá vagy óriássá változik és így küzd a boszorkányokkal, kik rendkívül rettegnek tőle, elannyira, hogy fehér lepedővé változva, felemelkednek s így menekülnek előle».³⁷

A viaskodásra számos népmesénkben rátalálunk. Itt csak egy ilyen mesét ismertetek, *Vikár Béla* jegyezte fel Szentmártonban. A mese hőse Medve Jankó, állatszármas ember. Háromszor hét évig szopik. Útra kel, találkozik Fanyűvvel, Vasgyúróval, Kómorzsolóval. Singszakállú öreg megeszi az ételüket, de Medve Jankó utána megy az alvilágba. Ott megbirkózik három királylány rabtartójával

²⁴ Szücs, i. m. 132.²⁵ Szücs, i. m. 126.²⁶ Ethn. XXXIX, 117—118.²⁷ Ethn. XXVIII, 262—263.²⁸ Ethn. XLVII, 39.²⁹ Ethn. XXXVIII, 206.³⁰ Ethn. XXXIX, 115.³¹ Ethn. XXXIX, 35.³² Ethn. XXXIX, 118.³³ Ethn.

XLVII, 39.

³⁴ Szücs, i. m. 122—123.³⁵ Ethn. XXII, 298.³⁶ Ethn. XXI, 29.³⁷ Ethn. III, 171.

s megöli őket.³⁸ Népmeséinkben arra is találunk bőven adatot, hogy a mesehősök előre tudják, hogy viaskodniuk kell. Egy udvarhelyi mesében Mirkó királyfi megkeresi a Kutyafejűt. Kutyafejű leánya elárulja, hogy az apja borból meríti az erejét. Mirkó tölt magának s a többit elfolyatja. Kutyafejű útközben megtudja, hogy Mirkó vár rá s azt mondja táltos lovának: «Sömmi baj, mondá a Kutyafejű, még ezelőtt hatszáz esztendővé megláttam vót á'momba, hogy Mirkó kirájjival ügyem lössz».³⁹ Egy szovátai mesében Hajnal az alvilágban három királylány keresése közben egy óriásra akad. Az óriás e szavakkal fogadja: «Tudtam jól te Hajnal, mikor akkora voltál anyád méhiben mint egy czire foghagyma ezer darabba vágva, hogy nekünk ketten még kell vijjunk».⁴⁰

Ahogy kevés adatot leltünk más lények viaskodására, a viaskodás előre megérzésére pedig nem is találtunk, kevés az adatunk arra is, hogy milyen alakban viaskodnak. A feketekörösvölgyi magyarok meséltek egy garabonciással folytatott beszélgetésről. «Este beszélgettek, azt mondja a garabonciás: hajnalba nézz ki az ablakon napkelet felé. Az ember csakugyan kinézett, hát látta, hogy egy sárkány és egy bika az égen rettenetes vívást vittek véghez. Végre is a bika ledöfte a sárkányt.»⁴¹ Egy hajdúsági leírás közli: «Dél felé aztán jött egy fekete felhő. Akkor mondta az öreg ember a fiúnak, hogy ő pedig most egy fehér felhővé fog változni, de eső nem fog esni egyik felhőből sem, hanem a fekete felhőből egy fekete, a fehér felhőből pedig egy fehér bika fog alászállani. A két bika meg fog viaskodni és mikor már látja, hogy a fekete bika fog győzni, üssön a vas kampóval annak a körmére. Úgy is történt. Így aztán a fehér bika győzött. Akkor újra átváltozott a bika felhővé, a felhő pedig öreg emberré.»⁴² Kétségtelen, hogy a most említett leírásban táltosok viaskodásáról van szó, csak a táltost *öreg embernek* nevezik.

A bikával való viaskodást találjuk meg még egy mesénkben is. Ebben a mesében a mese hősnének, miután három sárkányt megölt, még a sárkányok apját, egy bikát kell elpusztítania.⁴³ Látjuk tehát, hogy a bikával való viaskodásra legtöbb adatot a táltosok és a mesék körében találunk.

Láng alakban való viaskodásra egy pusztahanyi mesében találunk rá a táltosokon kívül. A mese hősnének három lovat kell megőriznie. A lovak elváltoznak, hogy a hős igyekezete meddő maradjon, azonban sikerül őket megtalálni s újra lóvá változtatni. Harmadjára felhővé válnak a lovak. A mesehóst állatsógorai segítik ki: «Látod-é ott azt a nagy félyhót? — az a három ló. Mink most vérés lángé vátozunk, oszt félménünk a félyhóhó veszekönnyi. Itt van egy kard, ha a kék láng elborította a vérés lángot, szürd kérésztű magad evvel a karddal. Inkább így hally még.» A veres láng győz, megkerülnek a lovak, a mesehős pedig szolgálatáért egy táltoslovat kap.⁴⁴

Tüzes kerék alakjában egy besenyőteleki mese hőse küzd a tizenkétfejű sárkánnyal: «akkor az aranyhídhöz érnek, de a tizenkétfejűvel nem tudják egymást legyőzni. Akkor megégyeztek, mind a ketten tüzessé változtak». (Tüzes kerékké.) Egy holló nézte a harcot, végül a hős kérte, hogy vigyen neki vizet, a holló meg is teszi, ráöntik a sárkányra, s az elpusztul.⁴⁵

Sárkánnyal viaskodik egész sereg mesehősünk. Főképen három változatát ismerjük a viaskodásuknak. Az egyik változatban három híd alatt, a másikban az alvilágban, a harmadikban három erdőben kell a mesehősnek a sárkányokkal megküzdenie. A küzdelem előtt megállapodnak, hogy kardra vagy birokra mennek-e. A sárkányok helyett néhol óriások szerepelnek.⁴⁶

Mindezeken kívül meséinkben *táltos-lovak* küzdelmét is megtaláljuk. A küzdelem többnyire versenyfutásból áll, meg kell akadályozni, hogy a sárkány lova utolérje a hős lovát.

Göcsejben «Toldiról azt mondják, hogy midőn egy barátjával, ki táltos volt,

³⁸ MNGy. VI, 343—360. ³⁹ MNGy. XII, 141—163. ⁴⁰ MNGy. VII, 489—511.
⁴¹ Ethn. XXVII, 82. ⁴² *Igmándi*, i. m. 35. ⁴³ MNGy. IX, 15—23.
⁴⁴ MNGy. IX, 274—290. ⁴⁵ MNGy. IX, 60—68. ⁴⁶ MNGy. VII, 489—511.

kezet fogott, úgy megszorították egymás kezét, hogy azok lángra lobbantak. Azután mind a ketten a levegőbe emelkedtek s ott verekedtek.»⁴⁷ Fentebb leírtuk egy táltos viaskodását farkasokkal; *Arany János* Toldiról is közöl egy farkaspárbajt, az úgynevezett farkaskalandot, s ha mindehhez hozzávesszük Toldi emberfeletti erejét, esetét a vendégdallal, a malomkövel, a bikával, küzdelmét a cseh vízzel,⁴⁸ igazat kell adnunk *Bán Aladár*nak, mikor Toldi táltos voltára következtet.

Bár itt-ott egy-egy adatunk már utalt rá, nem szoltunk még a külső segítség szerepéről a viaskodásban, pedig majdnem minden táltosunk segítséggel győzi le ellenfelét s a segítséget ő maga kéri. Csanádapátfalván «a két bika összement. Mikor látták, hogy nem győz (a Tátosuk), akkor körülfogták az erős bikát, vasvillával, ásóval — ki mivel tudta — szúrták, ütötték.»⁴⁹ Szatmári emberek fáért mennek az erdőre, azonban nem találnak kivágott fát. «Erre elébük áll egy rongyos fiú és közéjük telepedik. Adnak neki enni s a fiú megvigasztalja őket, hogy lesz nekik fájuk, amennyi kell; csak arra kérte őket, hogy ma, amikor neki meg kell mérkőznie egy ellenségével, legyenek segítségére. Ellensége *kék láng* alakjában fogja ötet támadni, ő meg *vörös láng* lesz. Kihúzott a csizmaszárból két botocskát s arra kérte őket, hogy azzal csapjanak a kék láng felé, ha azt látnák, hogy ő, vagyis az ő lángja gyengül.»⁵⁰ Hajdúságban a táltos fekete bikával küzd. «Arra kérem gazduramékat, hogy evvel a villával a kis körmet üssék a fekete bikának.» «Úgy is lett. A felleg egy nagy kormos bikává változott és birkózni kezdett Jósikával, de mivel a gazda és a két fiú ütötték a fekete bika körmet, Jóska győzött.»⁵¹ A Sárretről is két bika viaskodásáról értesülünk. «En emerről megyek fel, egy nagy szőke bika meg a túlsó oldalról támad nekem. Ha én leszek a győztes, visszajövök, de ha nem bírok meg vele, akkor már mehetek is. Ha jó szívvvel vannak irántam, jöjjenek ki, oszt segítsenek. De azt meghagyom, hogy a bikának semmijéhez ne nyuljanak, csak a hátsó lábán a kiskörmet üssék a vasvillával. Azt is csak akkor, ha már leszoritana a halomról.»⁵² Egy másik szatmári táltos «megmondta azt is, hogy tüzes kerékkel kell megvívnia s segítsenek neki», a küzdelem után pedig «igen hálálkodott nekik, hogy segítségére voltak.»⁵³ Hajdúsági táltos előre megmondja, hogy «a két bika meg fog viaskodni és mikor már látja, hogy a fekete bika fog győzni, üssön a vas kampóval annak a körmére. Úgy is történt. Így aztán a fehér bika győzött.»⁵⁴ Fodor Erzsik láng alakjában viaskodó szatmári táltos is segítséggel győzi le a kék lángot.⁵⁵ Magyar-szentmártonban a táltos azt kéri, hogy a bika «horgasináját (hátulsó lábán az ina) üsse csak.» «Mikor a Tátos együtt, hozzá foktak tülekönni, a gazdaembőr segítőt, legyőzték a Tátost.»⁵⁶ Egyedül áll végül az a szatmári adat, amely szerint az utoljára viaskodó táltos azt kéri vendéglátójától, «ne engedje összezsapni őket. Az asszony hajnalban csakugyan látta a két bikát, de a szerűseprűvel elhárította őket egymástól. Így egyik se győzött, mert nem hagyta összemenni őket.»⁵⁷ Mint láttuk, a bikával viaskodó táltost általában vasvillával, ásóval, lapáttal, kapával segítik meg úgy, hogy ellenfelét ütik vele, sokszor a bika körmet kell ütni, s láttunk olyan viaskodást is, mikor a táltos azt kérte, hogy a bika horgasinát üssék. A bikának a körmében talán mágikus erő lehet, ahogy fontos szerep jut a körömnek néphitünk más területén. Vannak különös képességű emberek, akik körmükből tudnak jósolni, körmükön látják a földben levő kincset, pénzt. S ha meggondoljuk, hogy ezek a különös képességű emberek hetedik gyermekek, vagy hétévesek, láttunk némi kapcsolatot köztük és a táltosok között.

A tüzes kerék és a láng alakjában viaskodó táltosok más segítséggel győznek: a segítő pálcával, bottal üti meg ellenfelüket.

Más módját találjuk meg a segítésnek népmeséinkben. Csinos Ágrágyi a sárkánnyal tüzes kerék formájában küzd s úgy győz, hogy egy holló vizet visz neki s azt a sárkányra önti.⁵⁸ Egy másik mese hőse a bikát úgy tudja legyőzni, hogy a

⁴⁷ Ethn. XIV, 439.⁴⁸ *Arany*: Toldi.⁴⁹ Ethn. XXVIII, 262.⁵⁰ Ethn.XXXVIII, 206. ⁵¹ *Igmándi*, i. m. 35. ⁵² *Szűcs*, i. m. 126. ⁵³ Ethn. XXXIX, 118.⁵⁴ *Igmándi*, i. m. 35.⁵⁵ Ethn. XXXIX, 118.⁵⁶ Ethn. XXVIII, 263.⁵⁷ Ethn.

XXXIX, 117—118.

⁵⁸ MNGy. IX, 60—68.

bika lánya elárulja, hol van az apja ereje.⁵⁹ Egy harmadik mese hőse pedig, kifáradván a küzdelemben, egy pohár víztől kap újra erőre.⁶⁰ Sok mesében a segítséget a táltos-ló nyújtja.

A viaskodás széllel, viharral, zivatarral jár. Szatmárban a táltos «elmondta, hogy azért szomorú, mert még ma nagy zivatar lesz. A zivatarral együtt érkezik meg az ő ellensége, akivel neki még ma meg kell vívnia».⁶¹ Szalontán azt hiszik, hogy a táltosok «mindig marakodnak s ilyenkor borzasztó vihar támad».⁶² Szóregen úgy vélik, hogy «mikor szömköszt villog az ég: a törökországi móg a magyarországi Tátos vijaskonni készül. Mikor a Tátosok a kargyukat összeütik, akkô zöng az ég, ijjenkô irdajják egymást.»⁶³ Láng alakjában viaskodó szatmári táltos küzdelme is viharban zajlik le. «S azon éjjel óriási zivatar tört ki. Az emberek még az erdőből is kimenekültek, mert sorra döntötte ki a zivatar a fákat. Látták a kék lángot küzdeni s feléje csaptak a kék lángnak, amikor azt látták, hogy az előli a vörös lángot.»⁶⁴ Egy másik szatmári táltos is megmondta előre, hogy zivatar lesz. «Kinevették, mert szép idő volt. De pár óra múlva nagy zivatar tört ki. S a hirtelen sötétségben csak hirtelen kivágódik a kapu, s begördül azon egy tüzes kerék. Ott csaptak össze előttük a tüzes kerék meg a vaskerék».⁶⁵

A borsodi palócok azt is tudják, hogy «mikor a Barbonczások ott fenn küzdenek egymással, akkor csinálják a «borulásokat, mi egyebet.»⁶⁶ A garabonciások Szalontán is, «ha találkoznak, menten egymásnak mennek; ilyenkor másutt min denütt esik az eső, csak ott nem, a hol ők szélvihar alakjában verekednek.»⁶⁷ Itt felsorolt adatainkban jellemző, hogy a táltos ellenfele jön széllel, zivatarral. Ezt is előre megérzi, mint azt, hogy mikor, hol és kivel kell viaskodnia. Láttuk, hogy ez a motívum előfordul a garabonciások körében is — bár ritkán, hiszen ritkán is viaskodnak —, de majd később látni fogjuk, a garabonciásnak a viharral való kapcsolatában a sárkány szerepe fog előtérbe kerülni.

Tulajdonképen miért viaskodnak a táltosok, mi a célja viaskodásuknak? Fontos lenne, hogy erre a kérdésre választ kapjunk, hiszen az előbbieknél során láttuk, milyen fontos funkciót tölt be a viaskodás a táltos életében. Szóregen azt mondják, hogy a «Tátosok esője vijaskonnak egymással.»⁶⁸ Magyarszentmihályon is «az esője verekszenek a Tátosok, mindegyik az új országába akarja vinni a fölhőt, a mőlik erősebb, a lösz a nyertes.»⁶⁹ Egy másik magyarszentmihályi adat szerint éppen az eső ellen küzdenek: «Hotyha én meggyőzöm, nem lösz sömmi vesződelöm: jég a határba, de ha új győz mőg, akkor nagy szél, zivatar, eső lösz.»⁷⁰ Szatmárban «megfigyelték azt is, hogy amint a táltos mondta, az ő győzelme esetén 7 éven át jó lesz a termés, aminthogy úgy is lett. A táltos azt mondta, hogy ha a kék láng képében jelentkező másik táltos győz, 7 évig rossz termés lett volna.»⁷¹ Egy 1725-ben lefolyt debreceni boszorkány per adata szerint a táltosok feladata, hogy «viaskodnak az égből a birodalomért.»⁷² Tehát az időjárás, a termés és az égi birodalom a viaskodás magva. Mind *Solymossy Sándor*,⁷³ mind *Róheim Géza*⁷⁴ szerint a táltos leglényesebb funkciója a viaskodás. Eltekintve attól a néhány példától, mely szerint utoljára kell küzdenie s azt sem bánja, ha az összecsapás elmarad, szinte menekül, a viaskodó táltosban győzelmi akarat nyilvánul meg. Harca tulajdonképen magáért az életért folyik. Ha legyőzik, eltűnik, a győztes foglalja el a helyét. Itt említjük meg még azt is, hogy *Kálmány Lajos* a táltost összehasonlította a vogul Jarkummal. Összehasonlító munkájának alapja táltosaink viaskodása. A sok egyezés megvizsgálása után kijelenti, hogy a «*Jarkumoknak nálunk a megférhetetlen Tátosok felelnek meg*».⁷⁵

ifj. Kodolányi János.

⁵⁹ MNGy. IX, 15—23. ⁶⁰ MNGy. IX, 1—15. ⁶¹ Ethn. XXXIX, 118. ⁶² Ethn. XXV, 316. ⁶³ Ethn. XXVIII, 264. ⁶⁴ Ethn. XXXVIII, 206. ⁶⁵ Ethn. XXXIX, 118. ⁶⁶ Ethn. XXII, 298. ⁶⁷ Ethn. XXV, 317. ⁶⁸ Ethn. XXVIII, 264. ⁶⁹ Ethn. XXVIII, 263. ⁷⁰ Ethn. XXVIII, 262. ⁷¹ Ethn. XXXVIII, 206. ⁷² *Komáromy*, i. m. 362. ⁷³ *Magy. Népr.* IV, 435. ⁷⁴ *Róheim*: Magyar néphit és népszokások. 18. ⁷⁵ Ethn. XXVIII, 266.

The «táltos» in the Hungarian Folklore.

This article is a part of an essay dealing with the fights of the «táltos». The «táltos», a figure of Hungarian folklore, is a superhuman being, a descendant of the shamans. Fighting is one of his most important functions. For this he often changes his appearance: he appears as a *flame*, a *bull*, or a *burning wheel*. His enemy is generally a *blue flame* or a *black bull*, whereas he is a *red flame* or a *fair bull*. Sometimes the «garabonciás», another kind of superhuman being with magic power, is fighting too; changed into a bull, he struggles with the dragon. The hero of the folk tale, when fighting against his enemy: the dragon, or the giant, changes his appearance, and becomes a burning wheel, or a flame, if he is not able to conquer his enemy in his ordinary form. The «táltos» conquers his enemy mostly with outside aid. He asks for the aid himself. The «táltos», when fighting in the shape of a bull, asks his allies to beat the hoof or the knuckle of the hind leg of his enemy, with a pitchfork or a stick. When he is fighting as a flame, or a burning wheel, his helper beats his enemy with a stick; the hero of the folk tale conquers his enemy with the aid of a raven which, flying over them, pours water on him from his beak, of which he perishes. The struggle involves storm and downpour of rain. The enemy of the «táltos» appears with the storm. According to one version they fight *for* rain, according to another, *against* it. Certain documentary evidence says that they fight for the kingdom of Heaven. The fighting «táltos» reveals a determination to win. When he is conquered, he disappears; his place is taken by his enemy.

Adatok Szentgál gyűjtögető életmódjához.*

1. Ivóvízszerzés odvas fából.

Minden emberi megtelepedés egyik főfeltétele a könnyen elérhető ivóvíz. Ha ennek ellenére víztelen vidéket szállnak meg, úgy valamilyen kényszerítő oknak kell szerepelnie a településben.¹ Gazdasági okok játszhattak közre pl. a zalamegyei Cserszegtomaj keletkezésében. A Keszthely körüli dolomit hegység pannóniai-pontusi agyagos rétege² alkalmassá teszi a hegység napsütötte oldalait a szőlőművelésre, másrészt a dolomit források keletkezését, kutak ásását megakadályozza. Korábban feltehetőleg Cserszeg helyén csak a keszthelyi polgároknak voltak szőlői. A szőlőműveléshez nagyobb mennyiségű vízre nem volt szükség. De utóbb, a XVIII—XIX. században a város emberfeleslege, részben a környék falvaiból bevándorlók, állandóan megtelepszenek³ és kialakul a jellegzetes, nagyobb részben ma már gabona-, veteménytermesztéssel, állattartással, kisebb mértékben (mindinkább fogyó) szőlőműveléssel foglalkozó hegyközség, Cserszegtomaj. Cserszegtomaj mai életformájához a község néhány kútja már nem elégséges és így elég messziről, 2—3 km távolságból kell a vizet a hegyre felhordani.⁴ De bármily nehézségeket támasztott is a víztelenség, a nép odatelepült, mert a gazdasági körülmények — részben a Keszthely városát gyűrűalakban körülfogó, nagy kiterjedésű uradalom — erre kényszerítették.

Meglehetősen víztelen a Szentgáltól délre elterülő Alsó Erdő karsztos

* Részlet a *Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete* szentgáli monografiasorozatának *Vajkai Aurél, Szentgál tárgyi néprajza* c. kéziratban levő kötetéből.

¹ V. ö. *Arthur Haberlandt, Die Trinkwasserversorgung primitiver Völker. Petermanns Mitteilungen. Ergänzungsheft, No. 174. Gotha, 1912. 53.*

² *Lóczy Lajos, A Balaton környékének geológiai képződményei és ezeknek vidékek szerinti telepedése. Bpest, 1913. 365.*

³ V. ö. *Bulla Béla, A keszthelyi hegység földrajza. Földr. Közl. 1928. 23. — Vajkai Aurél, Cserszegtomaj (Egy hegyközség élete). NÉ. XXXI (1939), 171—2.*

⁴ Cserszegtomaj vízszerzőmódjaira vonatkozólag l. *Vajkai Aurél, A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. NÉ. XXXIII (1941), 231—2, 250.*

dolinákkal tarkított vidéke. Itt 90—100 km² területen egy forrás sem fakad.⁵ Régen nem is volt telephely (kivéve ott, ahol sikerült kutat fúrni, v. ö. pl. a Fűzi-kút melletti római leleteket),⁶ csak újabban, a mult századvégi tagosítás óta keletkezett kb. negyven-ötven tanya e víztelen vidéken, hasonlóképp (de más természetű) gazdasági okokból. Itt most eltekintünk a tanyai ember vízszerezés-módjainak leírásától és csak az erdőben járó pásztor, gyűjtőgető ember egy különleges kútjáról szólunk. A teljesen forrástalan, víztelen erdőben ugyanis az arrajárók egyes, erre alkalmas *adu*-s (odvas) fát megtisztogatnak, a fa törzsén metszéseket ejtenek, hogy azokon mintegy csatornán az esővíz könnyebben lefolyhasson a fatörzs alsó részén lévő oduba, az odu mellé pedig bodzafából kifűrt *csévé*-t helyeznek. Ha valaki épp arra jár és megszemlél, a csévé⁷ keresztül az oduban meggyűlt esővizet kiszívja. A mellékelt ábra baloldali képen jól láthatók a fatörzsbe vágott, részben hegesedő metszések. Ilyen bemetszett, csévével ellátott *adus* fák még most is vannak az Alsó Erdőben, az errejárók napjainkban így isznak abból vizet. Máskor, ha a fák odujában (*bodony*-ban) az esővíz meggyűlt, a pásztor *furu*-val fűrta meg az eret, «mint a ser, olyan víz jött ki, nagy ereje van annak». Tavasszal a nyírfát csapolták meg és az édes ízű *csigéré*-t itták. A pásztor mindig magánál hordozta a *csévé*-t,⁸ egy 30—40 cm hosszú, tüzes dróttal kifűrt bodzafát. Ha jó vizet talált valahol, nekihasalt és a csévéen át szivta ki. Ezt dugták tavasszal a megcsapolt fába is.

A primitív népek vízszerezésmódjával *Arthur Haberlandt*⁹ foglalkozott. Összeállításában sok hasonló eljárást ír le, pl. a busman a vén fa odvában meggyűlt esővizet fakéreg-csővön szívja ki,¹⁰ Kelet- és Dél-Afrikában, Océánia szigetvilágában ismeretesek a «ciszternafák»,¹¹ stb. Végeredményben megállapítja, hogy e kezdetleges eljárásokat egymástól távolosó területeken is az egyforma körülmények hozzák létre, valóban az emberiség «Elementargedanken»-ét kell bennük látnunk.¹²

2. Mézgyűjtés vadméhektől.

Méhészettel Szentgálon kevesen foglalkoznak,¹³ *méhés* inkább még a Szentgálhoz tartozó tanyákon akad, mint a faluban. Az erdei vadméhkeresésről általában keveset tudnak, talán mert a gazdagabb nemesi falu nem szorult ilyenféle gyűjtőgetésre, ellentétben a Bakony északi felének szegényebb népével, akik az erdei mézrablást ma is gyakorolják.¹⁴ Az erdei vadméhet nem

⁵ *Wallner Ernő*, A Bakony gazdasági életének földrajza. I. Domborzat-Települések-Népeesség. Kny. a Pannonia 1937. évi folyamából. Pécs, 1937. 58.

⁶ *Laczko Dezső*, Római telepnyomok és útirányok Veszprém megye déli felében. Balácsa. Kiadja br. *Hornig Károly*. Veszprém, 1912. 10—12.

⁷ Nádcsevéről *Eötvös* is tudósít: a Badacsonyan lévő Apácák forrásánál jámbor falusiak, nyájörzö emberek mindig tartottak tiszta nádcsevőket, hogy azok segítségével olthassa szomját a szomjazó. (*Eötvös Károly*, Utazás a Balaton körül. II. 188.)

⁸ Megemlíti a csévé⁸ *Tálas* is. *Tálas István*, A bakonyi pásztorok. Ethn. L. (1939), 35.

⁹ *A. Haberlandt* id. műv.

¹⁰ U. o. 14.

¹¹ U. o. 32.

¹² U. o. 53. és v. ö. *A. Maurizio*, Geschichte der gegorenen Getränke. Berlin, 1933. 1.

¹³ A méhtartás Veszprém vármegyében régebben sem volt nagyon divatban (*Fényes Elek*, Magyarországnak... mostani állapota. Pest, 1836. I, 425.).

¹⁴ *L. Vajkai Aurél*, Adatok a Bakony gyűjtőgető és vadfogó életmódjához. Vasi Szemle, 1938. 152.

nagyon keresik, legfeljebb az öregek tudják elmondani, hogyan kutatták fel régebben a vadméhek *adu*-ját. Amikor *éméntek méhésznői (méhekeresés)*, szarvasagancsból faragott *tömlő*-be vagy pici ládába mézet tettek, máskor *tokmány*-t öntöttek teli vízzel és a tetejére cukrot *kotortak*, azután az erdőben, valamilyen tisztáson lefeküdtek, a tokmányt a földre szúrták és megvárták,

Baloldalt: odvas fa vízgyűjtésre, odahelyezett bodzacsévével. (Szentgáli Alsó-erdő.) — Jobboldalt: méhkaptárnak használt odvas fatörzs egy szentgáli ház előtt. Vajkai A. felvételei (1942).

Hohle Baumstämme: 1. links: zum Wassersammeln, 2. rechts: als Bienenbehausung gebraucht.

amíg két-három méhe rájött és megrakódott. A méhe jóllakott és elrepült, majd nagyhamar többedmagával visszatért stb. A repülés irányát megfigyelték, szakaszokban odébb vitték a tömlőt, amíg utóbb odaértek a fához, amiben az odu volt. A fát megjegyzték maguknak, ide aztán éjjel kijöttek, *isztericé*-t (póznát) vágtak, a fára azon felmásztak, kis baltával az odut megnyitották, a méheket meggyújtott *pudvá*-val (*pudvás fá*-val) vagy lehugyozott kapcaruhával kifüstölték és kivették a *lampos*-t (a lépet), sajtárba, kannába tették, hazavitték, otthon a lépből kinyomkodták a *vijaksz*-ot.

Sajnos, jelen közleményünkben nem tudjuk a vadméhfogas legfontosabb

darabját, a tömlőt bemutatni, a gyűjtött, kb. 5 cm magas, agancsból vágott, gyűrűalakú tömlő zárószervezete hiányzott már és megmagyarázni sem tudták, de alakja többé-kevésbé hasonló a lapujtói méhkeresőhöz.¹⁵ Börzsönyben is a vadméhkeresés szerszáma egy 20 cm hosszú, felül szitaszerűleg bekötött tülökdarab tolokával,¹⁶ ilyen tolóka azonban a szentgáli tömlőn nem lehetett. Szentgálon tokmányt is használtak és ez emlékeztet a székelyvarsági méhkeresőre, ami egyszerű szarvvég.¹⁷ Az eddig közölt adatokból megállapítható, hogy a vadméhkeresésre Magyarország legtávolabbi helyein meglehetősen azonos eszközt, egy elzárható szarv (agancs) darabot használtak. Eltekintve az eszköztől, a méhkeresés módjában, a mézrablásban általában hasonlóságokat találunk,¹⁸ ámbár vannak egyéb lehetőségek¹⁹ is.

Szentgálon az 1935. évi összeírás 101 méhcsaládot talált. A méhcsaládokat szalmából vagy mogyoróvesszőből font *kas*-ban tartják, a kas formája, nagysága megegyezik a tágabb környék²⁰ méhkasáival. A méhkasokat olykor szitakéregre, rossz lavórra helyezik, esetleg teljesen besározzák, tetejükre követ raknak. Be lehet venni a méheket rendes, besározott vesszőkosárba, de használnak készen vett kaptárt is. A méhek mai házának formájából, minőségéből messzemenő néprajzi következtetéseket nem vonhatunk le, a méhészkedés kialakulása problémájának meglehetősen nehézségei vannak, ezekre *Maurizio*²¹ mutat rá egyik munkájában. Az igen fejlett római méhészet a legkülönbözőbb fajta és anyagú (pl. bronz) méhházakat készítette, de ugyanakkor belül üreges fatörzset is használtak a méhek lakásául. Kivételesen előfordul Szentgálon, hogy a méhészkedő ember, ha az erdőben odvas fát talál, amiben méhcsalád telepedett meg, egyszerűen kivágja a fatörzset, hazahozza, alul-felül pléhhel beszegezi és felállítja kaptárai mellé (l. a mellékelt ábra jobboldali képét). Nagyobb néprajzi jelentősége Szentgálon az ilyenfajta méhháznak nincsen és a *Maurizio*²² felsorolta régi méhészkedési formákkal természetesen szerves kapcsolatba nem hozható. Az itt leírt szentgáli esetben a fatörzssel hazahozott méhcsalád egy ideig élt, de kb. egy év múlva kipusztult.

Vajkai Aurél.

Angaben zur Sammelwirtschaft aus Szentgál.

In der Gemeinde Szentgál (Transdanubien) leben noch einzelne Überreste der einstigen Sammel- und Raubwirtschaft. Verf. beschreibt, wie aus einem hohlen Baum mit Hilfe eines Holzrohres Trinkwasser gewonnen wird, ferner, wie man den Honig der Waldbienen raubt, u. vergleicht diese Verfahren mit den in anderen ungarischen Gebieten geübten diesbezüglichen Methoden.

¹⁵ *Fényes Dezső*, Méhkereső. NÉ. XXVI (1934), 104—105.

¹⁶ *Gönyey Sándor*, Ösfoglalkozások a Börzsöny-hegységben. NÉ. XXVII (1935), 97.

¹⁷ *Tagán Galimdsán*, Erdei méhkeresés Székelyvarságon. NÉ. XXXIII (1941), 331—337.

¹⁸ s. j., Vadmézszedés tilosban. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1934, 101—102. — *Győrffy István*, Vadméhkeresés Biharban. NNy. 1935, 26—28.

¹⁹ *Pl. Széki Botskai János* méhészkönyve, 1748. Idézi NNy. 1935, 126. — *Edvi Illés Pál*, Első oktatásra szolgáló kézikönyv. Buda, 1838. III. 68—69. Idézi NNy. 1935, 241.

²⁰ L. pl. Göcsejben (*Gönczi Ferenc*, Göcsej. Kaposvár, 1914. 594), Kocson (*Fel Edit*, Kocs 1936-ban. Bpest, 1941. 68.).

²¹ *A. Maurizio*, Geschichte der gegorenen Getränke. Berlin, 1933. 38—41.

²² *Maurizio* u. o. 38.

Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I.*

Ortutay Gyula: Fedics Mihály Mesél. Az Egyetemi Magyarságtudományi Intézet kiadása. Budapest, 1940.

Új Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új! Erre rá nem olvasható: «patvarba új! Mindössze is csak fejelés!» Csakugyan merően új! Egy tekintetben ritkítja, másban nem is találja párját a magyar néphagyományok közzétételében. Ritkítja párját abban, hogy egyetlen «mesefa» gyümölcsét szüreteli le, egyetlen mesemondó tudásának javát rögzíti. Teljesen páratlan nálunk abban, hogy ennek a mesemondónak, Fedics Mihálynak, emberi és mesemondó egyéniségére a személyes megfigyelésnek, a komoly környezettanulmányoknak, alapos mesetudományának gazdag, pazar fényét vetíti. Behatóan vizsgálja nemcsak a mesélőnek meséjét, hanem elsősorban a meséknek mesélőjét.

* Néhai *Heller Bernát* a magyar összehasonlító folklorisztika egyik legjelesebb képviselője ezt a könyvismertetésnek szánt dolgozatát még 1940-ben írta az *Ethnographia* számára. Mi örömmel közöljük 1946-ban is az akkor meg nem jelent értekezést, hogy értékes addendái és kritikai megjegyzései közkinccsé válhassanak. A bírálat kapcsolatban *Heller Bernát* és *Ortutay Gyula* között két levélváltás is történt. Úgy hisszük helyénvaló, ha ezeket a leveleket itt közreadjuk, már csak a bírálat egy tárgyi tévedésének kiküszöböléséért is. *Szerk.*

Bp. 1940. X. 1.

Igen tisztelt Tanár Úr!

Fedics méltatását elküldtem az *Ethnographiá*-nak. Másolatát eljuttatom Tanár Úrhoz, hátha a szerzői érzékenység szent nevében vissza akar vágni a kotnyeles bíraskodóra. Köszönettel a sok okulásért

kitűnő tisztelettel szívből üdvözli

Heller.

Bp. 1940. okt. 4.

Igen tisztelt Uram!

Hálásan köszönöm, hogy megküldötte szép bírálatának másodpéldányát. Nagy örömmel olvastam és ismét csak a magam igazolását látom abban, hogy a jó öreg Fedics meséi Önt is ennyire foglalkoztatták és lekötötték. Természetesen a cikkhez semmi megjegyzésem nincs, különösen folyóiratban nem, olyan részre nem találtam, ami a magam szerzői érzékenységét a legtávolabbról is érinthette volna. Különben is minden munka köteles elviselni a bírálatot s ebben az esetben én igazán nem panaszkodhatom.

Mégis egy-két megjegyzést tennék így levélben. A második mesével kapcsolatban félreértés a 11-ik oldalon, hogy Krisztus két tanácsot ad a parasztfiúnak. Amint a mese szövege világosan elárulja, csak egy tanácsot kap a fiú: ebből következik az egész bonyodalom. Azonkívül útravaló élelmet ad a fiúnak még, hogy meg ne éhezzen addig, amíg helyhez nem jut. Tehát itt nem tanácsról, hanem valóban kalácsról van szó, s így a Fedicset ért vád nem jogosult.

Arról persze lehetne vitatkozni, hogy a mese és általában az epikum szerkezetét túlságos puritánul fogjuk-e fel Arany János elvei szerint vagy pedig megértéssel legyünk a bőség, a kitérés, a szükségtelen, de díszítő elem irányában is. Azt hiszem az elnézés a jogosultabb, mert különben legnagyobb epikusaink, Homeros, Tolsztoj, Jókai s mások is ugyancsak szigorú bírálatban részesülhetnének.

A magam részéről azt a mondatot is elhagynám, s örvendének, ha elfogadná álláspontomat, amelyben arról szól, hogy Fedics értékelése lehet vitás. Magam azalatt a tíz év alatt, amióta dolgozom és a magyar és egyéb meseanyag bizonyosfokú ismeretében úgy látom, hogy kevés olyan mesélő akad a parasztság körében, mint amilyen Fedics volt. Én éppen azt hiszem, hogy sok mindenről lehet vitatkoznunk, de Fedics kivételes tehetségéről nem. Nem hinném ugyanis, hogy a szájhagyomány bizonyos lomposága és lazasága az alkotói, kombinálói nagyságot kisebbíthetné.

Az egyes mesékhez adott addendáit hálásan köszönöm, mint irtam volt, magam is részletes tanulmányokban szeretnék foglalkozni az egyes mesékkel.

Amennyiben óhajtja a másodpéldányt visszajuttathatom.

Igaz hálaival és őszinte tisztelettel üdvözli híve

Ortutay Gyula.

I. A mesék mesélője.

Ritkaság már az is, hogy a mesekiadó egyetlen helységnek hagyományait értékesíti. Amikor *Berze Nagy János* kiadta hevesmegyei gyűjtését (MNGy IX), a Bevezetésben *Katona Lajos* lelkesen köszöntötte *Cosquin* ragyogó példájának magyar követőjét. *Cosquin* (Contes Populaires de Lorraine) a maga 84 meséjét egyetlen lotharingiai faluban, Montiers-sur-Saulx-ban gyűjtötte. *Berze Nagy* 88 meséje közül 65 Besnyőtelekről való. *Szendrey Zsigmond* a Nagyszalontán élő hagyományokat tette közzé. (MNGy XIV). *Seprődi János* (Két újabb népköltési gyűjtemény, Erdélyi Múzeum XXIII, 164) «csupán egyetlen falu, Kibéd, népköltési anyagának összegyűjtését tartotta feladatának».

Még ritkább nálunk, hogy a mesekiadvány egyetlen mesélőtől való. Ebben az eljárásban *Ortutay* magyar elődje a tőle méltán nagyrabecsült *Kálmány Lajos*, aki a «Hagyományok» II. kötetét «Borbély Mihály mondása után» írta le. (Szeged, 1914.) Arra is van példánk, hogy magyar tudós így jegyzett föl nem magyar néphagyományokat: a Magy. Tudományos Akadémia megbízásából *Beke Ödön* a világháború idején fogolytáborban Lebedjev Dániel cseremiz hadifogoly szájából 78 mesét jegyzett föl, amely egyetlen falunak (Petrusin) mesekincséből való. (Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen. Helsinki, 1938.)

A nyugateurópai legtöbb mesekiadványban a mesélő eltűnik a mese mögött. *Cosquin* és testvérei meséjüknek javát egy fiatal lánykától hallották, aki a mesék kiadásakor már nem is élt, s még a nevét sem jegyezték föl. *Botte* tanulságosan szemlélteti a mesélő megbecsülésének növekvését. (BP IV. 6—10.) *Botte*t megkapta a mesetudónak festői magyar jelölése: «mesefa». Beszámol a *Grimm*-testvérek mesemondóiról (IV. 431—446), akik közül kiválik Casselben a Wild-család öreg

Budapesten, 1940. X. 8.

Igen tisztelt Tanár Úr!

Gunda Béla azt írja, hogy Fedics meséinek méltatását az Ethn. 4. számában hozza. De azt gondolja, hogy a terjedelme túlmegy könyvismertetésnek keretén. Kurtitást kíván. Ez arra indít, hogy ráterjek Tanár Úr szíves levelének arra a kérdésére, vajjon visszaküldje-e a másodpéldányt. Nem volt szándékom azt visszakérni. Most azonban, tekintettel Gunda kívánságára, mégis arra kérem, legyen szíves, jelölje meg azokat a részleteket, melyeket fölöslegeseznek lát.

Magam nemcsak ismertetést, még kevésbé csak bírálatot akartam adni, hanem egyúttal kiegészítést oly irányban, amelyben a szerző bejelentett terve értelmében folytatni kívánja munkáját.

Kitűnő tisztelettel szívből köszönti

Heller.

Bp. 1940. okt. 10.

Igen tisztelt Tanár Úr!

Bizony nekem nincs módom beleszólnom Gunda Béla szerkesztői munkásságába, s tőle függ, hogy milyen terjedelemben közöl cikket vagy bírálatot. Magam nagyon örvendék, ha az Ön kitüntető ismertetése teljes terjedelmében jöhetne. Meg kellene tényleg említeni Gundának, hogy pl. annakidején *Berze Nagy János*nak bírálata *Kálmány Lajos* könyvéről szintén külön cikként jelent meg. Tán nem szerénytelenség hinni, hogy ez a kötet is megérdemel ilyen mértékű ismertetést. Ha a Tanár Úr hivatkozik arra, hogy én szívesen venném ezt a terjedelmet, és azt, hogy ez a bírálat külön cikként jelenjék meg, nem pedig az ismertetések rovatában, azt hiszem Gunda Béla készséggel beleegyeznek ebbe. Ha kell, magam is beszélhetek vele.

Ha megengedi ezért, de egyébként is eltekintek attól, hogy én jelöljem ki az úgynevezett fölösleges részeket. Ha a cikk teljes terjedelmében jön, akkor azért felesleges, ha viszont, mégis kurtítani kellene, tökéletesen az Ön elbírálására bízom. Valószínű, hogy az addendának kellene áldozatul esni. Ezt is sajnálnám, bár természetesen a jövőben magam tán még részletesebben foglalkozom az egyes mesékkal, hiszen a könyv jegyzetei csak első útbárgazítással szolgálnak. Viszont ismétellen kérem, hogy a második mese körüli félreértést a bírálatban mindenesetre kiküszöbölni szíveskedjék.

A másodpéldányt tehát csak akkor küldeném el, minthogy nem őrzöm itt a hivatalban, ha az átalakítás mindenképp szükségesnek bizonyul.

Igaz tisztelettel üdvözlí, híve

Ortutay Gyula.

Máriája s méginkább Niederzwehrenben Katharina Dorothea Viehmann. *Bünker* egy soproni utcaseprőnek, Kern Tóbiásnak szájából 122 hienz mesét jegyzett föl.

Kelet-Európa hálásabb a mesemondó iránt. *Ortutay* maga látta Viipuriban azt a szobrot, melyet a finnek Larin Paraske finn ének- és mesemondó asszonynak állítottak. Erélyes figyelmet a mesemondók személye iránt az orosz mesetudomány fordít. *Asadowskij* (FFC 68 p. 5) épp ebben látja az alapvető különbséget a nyugat-európai és az orosz folklór közt. Az orosz irányzat megindítójaként *Hilferdinget* méltatja. *Onschukow* 1908-ban közzétett gyűjteménye a meséket tájak szerint és a tájakon belül mesemondók köré csoportosítja s minden csoport előtt a mesélőt, mint embert és mint előadót jellemzi. 1908 és 1926 közt közzétettek mintegy 1000 mesét 135 mesélőnek jellemzésével, ezek közül kiválik: a vak szibériai Tschima, továbbá Lomtew kereskedő, az elbeszélés mestere, Szelesnew kézműves, Petruszew, az erkölcsstanító. *Asadowskij* szemléltető jellemzésében felsorakozik: Ananjew, Malarow, a sikamlósnak mesterei, Medwedew, a részleteknek is hűséges hagyományozója. — A legbehatóbb méltatást Natalja Osipowna Winokurova kapja, aki a mesének helyi, lelki, erkölcsi vonásait érvényesíti; bevezető, átmeneti, befejező formulák nem érdeklik; mestere a párbeszédnek (hasonlót emel ki Fedicsnél is *Ortutay*); finom női tapintat nemesíti előadását; kedveltjei: a cseléd, a szegény ember, legkivált a hűséges nő. *Asadowskij* arra a végső megállapodásra jut: a mese művészete a mesélő egyéniségén múlik.

Ortutay ezen orosz irányzat hívének vallja magát. Fölkutatja mesélőjének környezetét, multját, belevilágít lelkébe. Fedics Mihály 1851-ben született, Píricse szabolcsmegyei községben. *Ortutay* 1936-ban fedezte föl Bátorliget pusztáján, Nyír-bátor mellett (Szabolcs m.). Ruszin származás. *Ortutay* ezért a ruszin és magyar hagyomány keveredését látja Fedicsben. Jegyzeteiben következetesen utal a ruszin párhuzamokra. Ruszin eredetű telepeseink gyakran tudni sem akarnak idegen eredetükről. Fedics is elfelejtette anyanyelvét, teljesen a magyarsághoz tartozónak tudta és vallotta magát. Sőt, amit *Rákóczi*ról és a *Károlyiak*ról regél, arra vall, hogy kuruccá magyarosodott. Meséi a magyar meseirodalmat gazdagítják.

Pályája befutja a pásztorokéknak, cselédségnek sorát: libapásztor, kanász, kondás, tehenes, hetes, kocsis, taksás cseléd. Jobbágyilekén osztozik jobbágyi lázongás jobbágyi megadással. Nem cocarista. Vonzódik a Bibliához és a legendához, mesél Noéről, Keresztelő Szent Jánosról, Jézusról, Keresztelő Szent János életét-halálát dúsan cifrázza, Jézussal vizet borrá változtat, holtat támasztat. Imádságos lélek: éjjel, éjfél után imádságba merül. Si parva licet componere magnis, Fedicsre alkalmazhatjuk, amit a költő *Zrínyiről* mond *Beöthy*: egeket lát, egekbe lát. Egyszer félálmában szendergett: «betekintgettem a mennyeországra. Kit látok ott, mint a jó Atyát (így nevezi állandóan Istent) és a Boldogságos Szűz Máriát, meg az Úr Jézus Krisztust». «Nem hiába gondoltak így rá, hogy a jó Atya a földi népet az ő testalakjára teremtette.» Különbség az, hogy az égiek fényességben járnak, nem szegényesen, mint Fedics, hanem mint rendes úriemberek.

Fedics mesemondó östehetségének fejlesztésére döntően hatott, hogy nem tudott írni-olvasni. Lázongó természete elkerülte a két lehetőséget az írás-olvasás megtanulására: az iskolát és a katonáskodást. Amikor a csínytevő gyermek Fedicset a tanító egyszer elnadrágolta, a pásztorok közé szökött, ezek, mivel «szóra hajlandó» volt, rejtegették. «Igy maradtam írástudatlan, de fogalmat (fölfogást, értelmet) adott a jó Atya, nem tudom meghalálni.» *Kálmány Lajos* Borbély Mihály, *Asadowsky* Winokoruwaja szintén nem tanult meg írni-olvasni. Már *Platon* megállapította, hogy az írás az emlékező erőnek veszedelme. Phaidros-ában Theuth bemutatja Thamusz királynak a tőle föltalált írásjegyeket. (Thoth az egyiptomi mythológiában az írás föltalálója az istenek íródiákja.) Thamusz király ezt a találmányt nem fogadja szívesen: «ez a te találmányod épp a feledést oltja be a tanulók lelkébe, elhanyagolja elméjüket, mivel az írásban bizakodva, külső jelek segítségével emlékeznek vissza, nem maguk benső képességük erejével. Nem az emlékezésnek, az emlékeztetésnek találtad föl szerét! A tudás látszatát szerzed meg tanítványaidnak, nem az igaz tudást.» Fedics egyenest isteni oltalomnak érzi, hogy nem tanult meg írni: «ezért tudja a szép meséket», «nincs annyi szál szőr énrajtam, ami mesét tudok».

II. A mesélő meséi.

Ortutay hibáztatja, hogy mesegyűjteményeink röviden végeznek a mesélővel «s ezután hamarosan menekülnek a motívum-összehasonlításnak kérdéseihez» (Ethn. L, 222). Némikép kicsinylő oldalpillantást vet «a meséket motívumokra szabdaló s a motívumok nemzetközi elterjedtségét vizsgáló tudományos» módszer felé. Ilyen ítéltrezésre a mesélő egyénisége iránti lelkesedése ragadja. De *Ortutay* sokkal képzettebb, sokkal józanabb hagyománykutató, semmint lemondana erről a tőle jól ismert és avatottan alkalmazott módszerről. Kötetéhez írt tartalmas jegyzeteinek küszöbén mondja: «távolabbi szándékom, hogy (Fedics) egyes meséit összehasonlító tanulmányokban vegyem vizsgálóra». Bizalommal várhatjuk *Ortutay*-nak ezt a további alkotását. Hadd járuljanak ehhez itt következő motívum-fejtegetéseink.

1. Az aranyhajú két testvér.

A hős elnyeri Világszép Erzsókot: «Kétfelé hasgatta, kiömlött belőle sok csúszó, békák minden», «kimosta tisztára, összetette, összeforrott» — különben megölte volna, ha ezer lelke volna. Ez a motívum itt sehogysincs előkészítve.

Fedics átvette a hálás halott meséjéből. Ott a hálás halott (vagy angyal) kíséri a hőst veszedelmes útjára s jutalmul kéri mindannak a felét, amihez a hőst segíti. Kéri a kivívott menyasszonynak a felét. Kettéhasítják, belsejéből mérges kígyók válnak ki, melyek különben megölték volna a hőst. (*Aarne—Thompson*, 506 VBP III, 494).

2. Az Úr Jézus Krisztus és a parasztyerek.

A szolgálatából elbocsátott parasztyereknek Jézus búcsúképp tanácsokat ad. Az egyik tanács: Veres emberhez ne állj szolgálni, mert az vagy megöl vagy megcsal. Ez a motívum a a Ruodlieb-mesetípusból való. (*Katona Lajos*, Irodalmi Tanulmányai I, 267.) A XI. százdbeli Németországban szerzett latin költemény elbeszéli, hogy Ruodlieb becsülettel szolgált királyt; búcsúzaskor választhat: bérül pénzt kíván-e, vagy tanácsokat? Ruodlieb a tanácsokat választja. 12—13-at kap. Egyikük így szól:

Non tibi sit rufus umquam specialis amicus

... Tam bonus haud fuerit, aliqua frans quin in eo sit.

Ugyanezt a tanácsot kapja egy XV. százdbeli sagában Hakon (*Aarne—Thompson* 910, *Cosquin*, Etudes Folkloriques 81. *Thompson*, Motif-Index, FFC 109. No I 21.)

5. Az álmát titkoló fiú.

Mód fölött figyelemre méltó mese. Fiú nem akarja elmondani álmát: ugyanis azt álmodta, hogy elveszi királynak lányát s átveszi uralmát. Király elrendeli, hogy befalazzák. Király lánya megvesztegeti a kőműveseket, rést hagynak a falon, azon keresztül a királyleány éveken át táplálja a fiút. Egyszer csak a török szultán kezdi nehéz kérdésekkel, nehéz föladatokkal zaklatni a királyt: pálcát küld, derítse ki, melyik a töve felől való vége; 7 csikót, állapítsa meg mindegyiknek korát stb. A lány a befalazott fiú segítségével megoldja a föladatokat. A fiú kiszabadul. A szultán magához rendeli. Itt éles elméjével a fiú fölismeri, hogy a bor, mellyel itatják, embervérrel van taposva, hogy a kenyér, mellyel etetik, asszony-tejjel van dagasztva, hogy a szultán zabi gyerek.

Ebben a mesében 3 főelem van egybekapcsolva:

1. Achikár, 2. Sába királynéjának rejtvényei, 3. Éles elme próbája. Achikárt az asszír királynál elrágalmazzák, hogy áruló. A király elrendeli, ölje meg. A hóhér helyette rabszolgát végez ki. Egyiptom királya nehéz föladatokkal ostromolja Asszíriát. Achikár megmenti hazáját. (BP IV. 104, 412). — A föladatok Sába királyné rejtvényei közé vágnak. Az a kérdés, az egyenes pálcának melyik vége való a gyökér felől, melyik a fa teteje felől, szintén elterjedt. (*Zachariä*, Kleine Schriften. Bonn-Leipzig, 1920. 58. No 8). Az elmesség próbái, mely a fiú, a bor, a kenyér, a szultán származása dolgában áll, az 1000 Éjszakának zsidó eredetű alkotó elemei

közül való. (*Perles*, Zur rabbinischen Sprach- und Sagenkunde. Breslau, 1863. 65—68, *Chauvin*, Bibliographie des ouvrages arabes VII. 158—161. Bp. IV. 403, FFC 98.)

11^{ab} Szépjány Ibronka sirján rózsza nyílik, királyfi leszakasztja, rózsából újra Szép Ibronka kél ki. *Ortutay Aarne—Thompson* 365-re utal, a Lenore-változatra, ahol a halott vőlegény eljön menyasszonyáért. Közelebb áll No 407 és 652 *Grimm* KHM 70 és 160, ahol a lány virággá lesz s lánnyá visszaváltozik.

15. Az uraság eladta bőrét az ördögnek.

Az ördög két fekete komondor útján próbálja megszerezni a neki eladott emberi bőrt. Hogy az ördögöt fekete kutyának képzelték, erről szól cikkem: Mephistopheles mint kutya (Ethn. XX, 202—206.). Az ott fölhozott példák tetemesen szaporíthatók. Az apokrif Evangelium infantiae-ban Júdásból fekete kutya képében szökik ki a gonosz. Szanaában a zsidó hittérítők összezuzzák a bálványt: a démon fekete kutya képében szökik ki belőle. (*Graetz*, Gesch. der Juden V. 1909. 4—98.)

A középkori legendában ez a képzet gyakori, szinte uralkodik. *Toldo* illetékes tetele: «Von allen Masken des Teufels ist die des Hundes die bekannteste» (*Max Kochs* Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte. 1902, II. 332) — több példát hoz. Néha az ördög nem kutya, hanem vannak fekete kutyái (*Langlois*, Nouvelles françaises inédites du quinzième siècle. Paris, 1908. 34—38). Magyar néphitben is «Fekete tyúk, fekete macska, fekete kutya és ló képében is megszokott jelenni az ördög» (*Gönczi Ferenc*, Göcsej. Kaposvár, 1914, 160, 162, 171). Nemcsak az ördög, hanem az ördögös boszorkány is úgy jelenik meg. Így Babosdöbride meséjében (*Gönczi*) «A talpányi boszorkányt Lucza napján fekete kutya alakjában látták bandukolni a temető felé. (*Mikszáth*, Az ördög orsója vagy a talpányi boszorkány históriája.) Viszont Bujszkinét, a nyiregyházai boszorkányt, fekete kutya fojtogatja. (Ethn. XXIII, 125.) Az oláhoknak kedd asszonya is, marti seara, nagy kutya képében jelenik meg. (Ethn. XXI, 232.) Néha az elkárhozott ember változik fekete kutyává. *Garay* költeményében az úrfi, aki ráló a keresztre (A fekete kutya). Ruthén legendában a juhászoló gazdának lelke kutya képében szalad (Ethn. XX, 169.).

18. Világbiró Sándor

madár hátán a mennyek felé száll. Égi szózat inti: «Világbiró Sándor! szállj le te a madaraddal! Láttál már te eleget, érdd meg avval». N. Sándor égbe röpüléséről *Pseudo—Kallisthenes* regél: csodálatos madár viszi, míg az Óceán olybá tűnik föl előtte mint csűr, mely köré kígyó csavarodik. Az ókor egy zsidó tanítója, *R. Jóna* meséli, hogy N. Sándort gömbbel a kezében ábrázolták, mert fölfelé szállt, szállt, míg a világot gömbnek, a tengert tálnak nem látta. (Pal. Abóda Zara 42^c, Numeri Rabba XIII, 14. — A tárgyról: *Heller*, Az arab Antor regény Bp., 1918. 186). Fedicsünkhöz közelebb hozhat, hogy az orosz néphagyományban N. Sándor két griffmadár szárnyán röpül égbe. (*Elek Oszkár*, Ethn. XXVII, 181).

19. Szűz Mária csodája.

Uraság vagyonért följajánlja feleségét az ördögnek. Útnak indul vele. De a nő útközben minden kápolnába befordul imára. A harmadik kápolnából a nő helyett Mária jön ki, az ördög megijed. Hogy a misehallgatás megmenti valakinek életét, az a Fridolin-typus motivuma. (*Heller*, Gang nach dem Eisenhammer. HWB des deutschen Märchens I 509—515.) — Hogy Mária megmenti nőnek életét az által, hogy helyébe lép, ismert legendának is tárgya: apáca elhagyja kolostort szerelmese kedvéért, távollétének éveiben helyét Mária elfoglalja; az apáca meg van mentve s megtér (*Aarne—Thompson* 770).

20. Szent Mihály a földön.

Mihály arkangyalt Isten leküldi özvegyasszony lelkéért. A szegény asszony könyörög, engedje fölnevelni négy apró gyermekét. Szent Mihálynak megesik rajtok a szíve, megkíméli a nőt, de nem mer visszamenni az Égbe (Isten visszaküldené), hanem beáll kocsisnak annál az úrnál, akinek konyhájáról az özvegy él. Kiköti,

ő senkinek nem köszön. Ősszel bemegy gazdájával és a cselédséggel a vásárra, hogy a cselédségnek ruhát szerezzenek be. Útközben találkoznak egyik hónaljmarkós koldussal, Mihály megsüvegezi, találkoznak másikkal, még alázatosabban köszönti. Az uraság juhásza csizmára alkuszik, 9 pengőt ad érte, de kiköti, hogy 9 évig tartson. Szent Mihály mosolyog. Gazdája ámul, mért köszöntötte a két koldust, holott senki másnak sem köszönt, miért mosolygott a juhászon, holott szolgálata egész ideje alatt egyszer sem mosolygott. Szent Mihály föltárja, ő az arkangyal; a koldusoknak azért köszönt, mert egyiknek vállán a Szentlélek, a másikén maga Jézus ült. A juhászon mosolygott, mert 9 évre alkudta ki a csizmát, pedig amint hazaért, holtan rogyott össze.

Ortutay folklorisztikus intuitióval meglátja Fedics ezen előadásának rokonságát a Remete és az Isten anyala legendájával. Ezt a rokonságot nagy avatottsággal kimutatta *Israel Lévi*, *La Légende de l'Ange et de l'Ermite* (*Revue des Études Juives* VIII, 64 XLVIII, 275). A rokonság nyilvánvaló; magasabb rendű lény (angyal, Illés próféta) mindenfélét elkövet, amin emberi kísérője fönnakad, fölháborodik, de az angyal (A Koránban XVIII, 64—81) Isten szolgája megmagyarázza cselekedeteit, igazolva az isteni igazság rejtelmes útjait. — *Ortutay* utal a magyarországi rutén legendára (*Ethn.* XX, 241).

Ide vág *Tolsztoj* falusi elbeszéléseinek egyike: Miből élnek az emberek? Varga ember szegényesen él feleségével, gyermekeivel. Egyszer, amikor követeléseket akar behajtani, de semmit nem kap, meztelen alakra talál. Ráadja a maga köpenyét s házába hozza. Neje eleinte megijed, hogy szűk lakásukat és élelmüket még meg kell osztani. De a nőben csakhamar diadalmaskodik a nemes emberiség, vacsorát hoz. A komor, szótlan idegen elmosolyog, — először. Mihály névvel a Vargának mesterségét nagyszerűen eltanulja. Egyszer előkelő úr köszönt be a Vargához s csizmát rendel, mely egy év alatt sem romlik. Mihály másodszor mosolyog s csizma helyett halottas cipőt készít. Megérkezik az előkelő rendelőnek szolgája, jelenti, hogy gazdája hirtelen meghalt; csizma helyett halottas cipőt kér. Harmadszor akkor nevet Mihály, amikor nő köszönt be hozzájuk két lánykával. Ezúttal egész szívből nevet. Mert ez a Mihály angyal volt, Isten elküldte egy özvegyasszony lelkéért. De ő megszánta s visszament az Egbe. Isten visszaküldi: vegye el a nőnek lelkét s maradjon a földön, amíg hármat meg nem tanult: 1. mi van az emberben? 2. mi nem adatott embernek? 3. miből élnek az emberek? — «Ézert, amikor házádba léptem, mikor feleséged vacsorát talált, mosolyogtam először, megtudtam emberben szeretetet lákozni. Amikor az az előkelő úr csizmát kért, mely egy évig állja, elmosolyogtam másodszor, megkaptam a feleletet a második kérdésre: az embernek nem adatott meg tudnia, mire van szüksége. Amikor pedig belépett ez a nő a két gyermekkel, nevettem, mert ez a két lány nem más, mint árvája annak az özvegynek, akinek el kellett vennem a lelkét; ez a nő fölnevelte őket. Most már tudom, mire van embernek szüksége: szeretetre.

Ide vág egy román mese is, melyet *Gaster* ismertet: Gábor arkangyalt Isten küldi, vegye el egy özvegynek lelkét. Gábor két gyermeket lát az özvegy emlőjén, nem bántja. Isten meghagyja neki, hozzon követ tenger fenekéről, hasítsa ketté. Két férgesckét talál benne. Isten inti: lám, ezekről a férgesckékről gondoskodom, nem gondoskodnám az özvegynek két gyermekéről. Isten más anyállal véteti el az özvegy lelkét, Gábort pedig büntetésül leküldi a földre, hogy 30 évig apátot szolgáljon. 30 évig nem látta őt ember mosolyogni. 30 év leteltével apátja megbizva, vásároljon részére cipőt, mely esztendeig eltart. Gábor mosolyog. Piacon szegény kiált: alamizsnát adjatok. Gábor másodszor mosolyog. Találkoznak hintóval, a hintóban a püspök és a város kormányzója pompázik. Mosolyog. Látja, hogy ember lop agyagedényt. Mosolyog. Apát kérdi ismételt mosolygásának okát. Gábor megadja. Elmondja, hogy ő Gábor arkangyal s hogy büntetésből jött a földre. Mosolygott, amikor apát cipőt rendelt egy évre, holott alig él még 3 napig. Mosolygott azon, hogy az a szegény alamizsnát kért, holott ahol ült, alatta a földben gazdag kincs rejtett. Mosolygott, amikor látta a püspököt és kormányzót, mert ezek annak az özvegynek árvái, akinek lelkét neki kellett volna elvinnie. Mosolygott, amikor az az ember agyagedényt lopott: agyagból való lop agyagból valót. Az apát meghal. Gábor fölviszi a lelkét az Egbe. (*Gaster*, *Studies and Texts in Folklore, Magic etc.*

London, 1925—1928. II, 977—980). A cipőre, melyet hosszú időre rendel valaki, akinek már lejár élete ideje, céloz *Kiss József* költeménye :

A jobbik szár az Asztaróth,
A másik meg Aszmódi.
Hét évre szavatol a gyár,
Másképp nem csinálja már —
Kár, kár, kár! feszegetni kár!
Minden terminus lejár.

(Ballada a lábakról. *Kiss József* háborús versei Bp., 1915. 63. l.)

24. Szent Péter és az Ácsok.

L. *Dähnhardt*, Sagen zum Neuen Testament, 174—176, Entstehung der Knorren im Holze, — *Kálmány* és *Wlislöcki* nyomán magyar változatot is hoz.

25^a 25^b Noé és a Gonosz.

Noé bárkáját egér rágja-fúrja. Jézus kesztyűjéből macska támad, végez az egérrel, megmenti a bárkát. L. *Dähnhardt*, Sagen zum Alten Testament 271—276 Katze und Maus in der Arche, magyar változatokkal is, *Dähnhardt* ítélete szerint : Die reinste Fassung ist aus Ungarn.

30. Az erős János.

Gazdája elküldi Jánost erdőbe fáért. János kötéllel körülfogja a fákat, mintha az egész erdőt akarná elvinni. Gazdája kéri, ne vigye. Elküldi vizért, — úgy tesz, mintha az egész kutat akarná elhozni. Ez *Grimm* 183. meséje, *Aarne—Thompson* 1049.

Megjegyzések.

A 4. mesének *Ortutay* ezt a címet adta : Csonkakezü lány. Fedicsnél itt több mese van összekapcsolva : 1. Az okos leány (főtt tojásból nem kelhet ki csibe), 2. Cordélia (Szeretem mint a söt, — a só nélkülözhetetlen), 3. Hamupipóke. — A Csonkakezü leány címe le van foglalva azon mese részére, amelyben az erényes hősnőnek levágják a kezét, pl. azért, mert nem akart bünt elkövetni. Keze újra kinő. *Aarne—Thompson* 706, *Grimm* 31.

15. Az uraság eladta a bőrét. Halála után két fekete komondor eljön a bőrért, de a halottnak gyermekei kifognak rajtok. *Ortutay*, *Aarne—Thompson* 518-ra utal, ahol ördögök vagy óriások bűvös tárgyakért versenyeznek, a hőst hívják bírónak, ő a vitás varázstárgyakat magához ragadja. Mindenesetre mesénk a becsapott ördög típusába tartozik, hozzá közelebb áll *Aarne—Thompson* 810—814 : az ördögnek ígért ember.

Végül még egy megjegyzés. Úgy vélem, *Ortutay* túlbecsüli Fedics Mihály mesélő ingeniumát. Dícséri hűségét és bátorságát. Nekem úgy látszik, hogy hűségénél nagyobb a bátorsága. Ez valósággal bámulatba ejthet. Mi sem jellemzőbb reá, mint kijelentése : «aki pár mesét tud, az akár 100-at is csinálhat belőle, ha van fogalma hozzá». Fedics tehát tudatosan keveri, kavarja, bonyolítja a motívumokat. Elámulunk, miként tud a bonyodalmakból kijutni.

Mesemondása nem mind világos. Első mesében homályos a vasorrú bába ármánykodásának indító oka, a csókának szerepe. A 2. mesében (Az Úr Jézus Krisztus és a parasztyerek) a harmadik testvér is csak immel-ámmal fogadja Jézust és Pétert, — nem szolgál reá, hogy oly sokszorosan megjutalmazza. A lovászmester kemény megítélésben részesül, holott a parasztfiú önként adja át neki a győző gyűrűt. — Nem világos pl. a 15. mese (Az uraság eladta bőrét az ördögnek), a 17. (Róka meg a vadászok), a Csokonairól szóló 38. mese, amely pedig kiváltképp érdekes.

Nem ritka a henye elem, amely sem előkészítve nincs, sem a további cselekményre ki nem hat. *Ortutay* egyszer maga emel ki ilyet : Medve János levágja a sárkány nyelvének hegyét, de annak semmi hasznát nem veszi. Ily henye elem ismételen akadt. A 2. mesében a parasztfiú Jézustól két tanácsot kap : 1. vörös ember

szolgáltatába ne szegődjék; 2. ne éhezzen meg, míg valahol meg nem telepedett. Ennek a második tanácsnak semmi hasznát nem veszi. A 4. mese (Csonkakezű leány) úgy indult, hogy gazdag ember elvesztett pénzéből pap kiházasítja kocsisát, szolgálóját. Ezzel a pappal, kocsissal, szolgálóval többé a mese folyamán nem találkozunk. Medve János meséjében a famoncsoló, vasgyűrű, hegygörgető nem érvényesíti ezt a csodás képességét.

Fedicsről elmondható: il a les défauts de ses qualités, megvannak benne a kiválóságával járó fogyatkozások. Tünetéyes emlékezetében temérdek motívum van fölhalmozva. Azokat azután pazarul szórja.

Pedig tud ő kereken is elbeszélni, példa rá az 5. Az álmát eltitkoló fiú, 8. Bátor Tamás, 11. Széplány Ibronka, 18. Világbíró Sándor, 19. Szűz Mária csodája. Mások is. *Ortutay* az egyes mesékről méltán kiemeli, hogy némely mesefajnak Fedics adja leggazdagabb magyar változatát. *Ortutay* 20—30-ra becsüli azoknak a meséknek számát, amelyek Fedicssel sírbaszálltak. Fájjalni való.

Annál hálásabbak lehetünk *Ortutay*nak azért, hogy 40 darabját megmentette, mintaszerűen följegyezte, a magyar és európai szaktudomány eszközeivel és módszerével bevezette s értelmezte. Fedics értékelése lehet vitás, *Ortutayé* alig. *Ortutayt* bizta meg a Magyar Rádió, hogy a Néprajzi Múzeummal egyetértésben több száz hanglemezfelvétellel, több évi munkaterv alapján a megmenthető prózai és énekelt anyagot mind a tudomány, mind pedig a magyar kultúra számára gyűjtse össze. *Binder Jenőnk*, *Katona Lajosunk* nincs többé. *Sebestyén Gyula* és *Vikár Béla*, részben *Szendrey Zsigmond* is visszavonult a mesegyűjtés teréről. A magyar mesetudomány-nak és mesegyűjtésnek biztató ígérete és reménysége *Ortutay*. Heller Bernát †

A New Collection of Hungarian Folk Poetry.

This essay of Bernard Heller has been written in 1940, but there was no opportunity of publishing it until now. The volume by Mr. Julius *Ortutay* deserves its title of «New Collection of Hungarian Folk Poetry», because it shows quite new viewpoints in the research of Hungarian folk tales. In the past a collection of tales originating from the same community was rarely published. And a whole collection of tales being told by a single person was an extreme rarity. In the literature of Hungarian folk tales it was Lewis *Kálmány* who published the IInd Volume of his «Traditions» (as told by Michael Borbély).

Mr. *Ortutay*'s research work follows rather the Eastern methods, than those of the West. For him the person and the surrounding of the tale-teller is of extreme importance. In this way his researches are standing nearest to those done by Mr. *Asadowskij*.

Michael Fedics, a farm hand of Ruthenian descent, living in the Hungarian county Szabolcs, has quite conformed to his surrounding, and even forgot his mother-tongue. He can neither read nor write, so he learned the immense number of tales only by listening. He himself says he is glad of being an analphabete, because «that's why he knows such beautiful tales».

Mr. *Ortutay*, in his work, expresses his intention to subject some of the Fedics tales to the scrutiny of comparative study at a later date. Mr. Heller gives us, in his essay, an explanation of some of Fedics's motives. Fedics, just because his knowledge of motives is very extensive, falls sometimes in the fault of dimness and looseness of structure. This, however, does not happen often and is a fault which accompanies geniality.

Mr. *Ortutay* is in charge of the ethnographical recording work done jointly by the Hungarian Broadcasting Corporation and the Ethnographical Museum, and is very intent on saving the material which still exists in prose and in chant.

Talpfa.

A *magyar ház műszavai* címen írtam az *Ethnographia* LII. évf. 24—36. lapjain arról, hogy a *fal*, az *ajtó*, a *küszöb*, a *fél*, a *fedél* és a *tető* elnevezései mai napig fennmaradt emlékei az ősi magyar hajléknak. A *szarufa* és a *koszorúfa* is részei voltak ennek a jurtalakú hajléknak.

A műszavaknak ezt a sorát az eddig annak fel nem ismert *talpfá*-val akarom kibővíteni.

Mi a *talpfa*? A fából épített háznak, istállóknak, pajtának, csűrnek stb. legalsó vízszintes gerendája, amelyen a házfalak felépülnek. Ez a fontos gerenda a régi

időben mind g kizárólag csak tölgy- vagy cserfatörzsből volt faragva, a sarkokon egymásra róva vagy lapolva. A háznak négy alapperendája, *talpfája*, mindig a legvastagabb a házon, nagy darab köveken fekszik, vagy a földbe vert tölgytuskókon, hogy megvédjék a föld nedvességétől. Újabban kőből, téglából rendes alapot falaznak alája.

A *talpfá* mindig olyan fontos és jellegzetes részlete volt a háznak, hogy most is vannak vidékek, ahol erről nevezték el a házat: *talpas-háznak*, *talpfás-háznak*, *talpas sövényháznak*, *talpfás sövényháznak* stb. Fontos ez a házrészlet azért, mert ősi házépítési szerkezet emléket őrizte meg s ezzel a ház ősi eredetét és jellegét bizonyítja.

Talpfá ma már aránylag kevés parasztházon található. Csak egyes vidékek régi házain van még *talpfá*, de még ott is, ahol már eltűnt a lakóházzal, megmaradt a fából épített pajtán, csűrön, istállón, színen stb. Főleg Dunántúl (Göcsej, Hetés, Ormánság, Vas, Komárom, Veszprém, Somogy m.), Szlavóniában, a Palócföldön és a Székelyföldön, de mindenütt ott, ahol még fából építkeznek. Ismerve a parasztház fejlődésének valószínű menetét, fel lehet tételezni, hogy valamikor régen a *talpfá* alkalmazása sokkal jobban el volt terjedve, mint ma, sőt azt is, hogy általános volt mindenfelé az országban.

A *talpfás építkezés* tehát nem újkeletű, eredete visszanyúlik a történelemelőtti őskorba s általános volt Európaszerte. Hogy a magyarországi talpfás építkezés honnan ered, ma már nehezen eldönthető. Két eshetőség áll fenn: vagy ősidők óta fennmaradt honos építkezési technika nálunk, vagy aránylag újabb időben kívülről került az országba. Az első esetben a kőkorszaktól kezdve minden nép, amely valaha itt élt hazánk területén, ilyen szerkezetű házakban lakott. Eszerint a népvándorlások minden népe: húnok és germánok, avarok és szlávok ilyen házakat építettek itt. Sajnos, ezt a régészet nem tudja bizonyítani. Tehát valószínűbb a második feltevés. Valószínűnek kell tartanunk azt, hogy ez a *házépítési technika*, mert csak erről van szó és nem házformáról vagy háztípusról, a népvándorlások vége és a magyarok bejövetele közti időben került az ország területére. A honfoglaló magyarok tehát már ilyen házakat találhattak itt az új hazában.

Európa nyugati és északi részein a középkorban is még mindenütt csak fából építették a lakóházakat, falun és városban egyaránt. Északon és keleten, valamint az Alpok fenyőrégióiban a kelta eredetű boronafalás építkezés volt honos, egyebütt azonban mindenütt az ú. n. *gerendaváz* szerkezet szerint épültek a házak. A házfalak függőleges gerendái eleinte a földbe voltak ásva, ahogyan ez már a neolithkorban szokásban volt. Mivel azonban a faoszlopok a földben gyorsan elkorhadtak, előbb nagy kövekre állították, később pedig vízszintesen fekvő hatalmas gerendákba csapolták őket. Ez a talpfás építkezés eredete. Ez a szerkezet nem korlátozódott országokra és egyes népekre, hanem általánosan elterjedt mindenfelé és évszázadokig egyforma és változatlan maradt. Csak a középkor folyamán fejlődtek ki egyes elkülönülő stílusok ebben az építkezésben, egyes országokban és néptörzseknel, de csak a fejlettebb városi építkezés többemeletes házain. Ez az általános európai gerendavázás házépítés a mai napig fennmaradt az Alpoktól északra fekvő országokban. Városokban már csak kevés van belőle, de faluhelyen mindenütt általános Franciaország bizonyos részein, Németalföldön, Angliában, Németországban.

Nálunk ilyen szerkezetű városi házak nincsenek, ez azonban nem zárja ki azt, hogy ne lettek volna a középkorban, sőt nagyon valószínűnek kell tartani, hogy voltak. Ellenben faluhelyen sokfelé még ma is megtalálható ez a házépítési szerkezet, természetesen kezdetleges és a nép alacsonyabb igényeinek megfelelő kivitelben, ami érthető is, ha tudjuk, hogy ezeket a házakat a multban nem tanult ácsmesterek, hanem a nép maga építette. Ez a mi gerendaváz, talpfás falusi építkezésünk bizony az általános középeurópai faépítkezésnek a hazai viszonyokra alkalmazott hajtása, de már régen eltűnően van, mert más építőanyagok és más házépítési technikák váltották fel ezt.

* * *

A faháznak ezt az alapperendáját a nép tehát *talpfá*-nak nevezi, de vannak vidékek, ahol egyszerűen csak *talp* a neve. S nekünk úgy tetszik, hogy ez utóbbi

az ősbibb elnevezés. A *talp* a köznyelvben és a nép nyelvben sokféle összetételben fordul elő, van kerék-talp, szán-talp, van talp-deszka, talp-kő, talp-pánt stb. De olykor ez a szó *láb*-at is jelent. Van talpas guzsaly, talpas eke, talpas kemence, talpas bölcső stb. A *talp* tehát mindenképen olyan része a tárgynak, amely legalul van, azon a szinten, ahol az ember lába, talpa van. Ez teszi érthetővé az alapperenda *talp* > *talpfa* nevét.

Azt mondtuk, hogy az alapperenda *talp* neve régibb a ma általános *talpfa* elnevezésnél. Bizonyítja ezt a következő: a *talp* szó 'házalapperenda' értelmében átment a román nyelvbe is. Az pedig nem valószínű, hogy egy elszigetelten előforduló magyar szó átmenjen egy idegen nyelvbe általánosan használt jövevényszónak. Csak egy közhasználatú műszó mehetett át a románok nyelvébe, ahol a faház alapperendáját *talpă*-nak nevezik. Mivel ez a szóátvétel nem újabb keletű, hanem bizonyára igen régi, feltehető, hogy a régi időben egyszerűen csak *talp* volt a neve ennek a gerendának s a *talpfa* elnevezés aránylag újabb keletű. Bizonyára az ágas-fa, koszorú-fa, fedél-fa, által-fa mintájára készült. A román nyelv *talpă* neve még azt is igazolja, hogy a magyar *talp* (háztalp) főleg Erdélyben és Bánátban, legalább a XIV. században már általános volt.

* * *

Hogy honnan ered a faház alapperendájának *talp* elnevezése, arra rávezet a *talp* szónak egy másik jelentése. Somogy megyében ugyanis a *küszöb*-nek a neve *talp* (*tap, táp*).¹ Ez az egyetlen egy adat nem sokat bizonyítana, ha nem támogatná feltevésünket az a tény, hogy a *talp* 'küszöb' jelentése nemcsak a somogyi nép nyelvben őrződött meg, hanem ugyanilyen értelemben megvan a román nyelvben is. Ez tehát azt jelenti, hogy az alapperenda ~ *talp* és a *küszöb* ~ *talp* már a románok bevándorlása idejében általános volt. A szónak tehát a XIV. században kettős jelentése volt: 1. a ház alapperendáját hívták *talp*-nak, 2. a házajtó küszöbét is *talp*-nak nevezték. A házajtó részének *talp* elnevezése az idők folyamán elavult s csak reliktumként maradt meg a somogyi nép nyelvben, s a *küszöb* lett az általános és végleges neve. Csak a házalapperendán maradt meg általánosan a *talp* > *talpfa* elnevezés. Nyilvánvaló, hogy a ház alapperendája egyszersmind a bejárati ajtó küszöbe is volt. Ha tehát feltevésünk szerint a magyarok bejövetelük alkalmával már itt találták ezt a talpfás-gerendavázazás házépítést, megismerkedtek ezzel a kettős jelentésű *talp*-pal immár a legelején, akkor, mikor az első állandó házakat kezdték építeni.

Honnan vették azonban a magyarok ekkor a *talp* elnevezést, vagyis inkább miért nem nevezték el az alapperendát is idegen szóval úgy, ahogy a legtöbb egyéb házrészt? Miért adták rá erre, a nekik bizonyára új házrészre ezt az ősi magyar nevet? Bizonyára azért, mert előző, magukkal hozott hajlékukon is használták már ezt az elnevezést s ahogyan az új házra átvitték a magukkal hozott ősi elnevezések sorát, a *falat*, *ajtót*, *tetőt*, *fedele*t, úgy átvitték a *talp*-at és a *küszöb*-öt is.

Hogy milyen volt ez az első, magukkal hozott hajlék, azt már többször megírtam.² Nem akarván ismétlésekbe bocsátkozni, utalok a jegyzetben felsorolt helyekre. A honfoglaló magyarok ősi hajléka kétségtelenül az a hordozható, tehát szét-szedhető és összerakható «sátor» volt, melyet a régi források is említenek. Ez az orosz szóval *jurt*-nak nevezett «sátor» kerek alaprajzú, kupolás vagy kúpos tetejű, nemeztakarókkal borított hajlék, amilyenben minden középpázsiai nomád állattenyésztő nép évezredek óta él és lakik. A *jurt* nem sátor, hanem teljes értékű ház, csak az alakja és a szerkezete különbözik a háztól, de azért állandó hajléka a benne lakóknak és nem ideiglenes hajlék, mint a sátor. A régi írók, akik elsőeknek adtak hírt a magyarok ősi hajlékáról, csak a hordozhatóságát látták s ezért nevezték sátoroknak. Így került a magyar köztudatba az, hogy a magyarok «sátor» alatt látkak.

¹ MTsz.

² V. ö. Napkelet, IV. 694—696. — Búvár, IV. 949—951. — Ung. Jahrb. XVIII. 345—348. — Ethn. LII, 24—32.

A mai magyar háznak ősi magyar műszavai, mint azt más helyen már kimutattam,³ teljes számmal feltalálhatók a jurton, sőt a jurton úgyszólván nincsen is több lényeges részlet; az ősi magyar hajléknak vagy háznak tehát nem is voltak egyéb részei, mint amelyek az ősi elnevezésekben fennmaradtak.

Fentebb azt mondtuk, hogy a *talp* > *talpfa* is ebbe a sorozatba tartozik, tehát szintén az ősi magyar hajlék része volt. Ismeretes, hogy *küszöb* szavunk is finn-ugor eredetű ősi magyar szó. A jurt-ajtónak valóban van *küszöbe*, *küszöbfája*.⁴ A négy darab fából szerkesztett ajtókeret szétszedhető és hordozható. A két fél alul a küszöbbe van csapolva, vagy a küszöbfa van a felek hasítékaiba beeresztve.

Ezt a jurtajtó-küszöböt valószínűleg eredetileg is *talp*-nak nevezték, mert máskülönbben nem magyarázható meg a *talp* elnevezésnek az állandó ház ajtóküszöbére, illetve alapgerendájára való átvitele. A *talp* ~ *küszöb* kérdés eldöntése azonban nem tartozik ránk, ezt döntték el a nyelvészek. Nagyon természetes tehát, hogy mikor a magyarok a fából épített házakba költöztek s annak egyes részeit az ő saját, a jurton használt mesterszavaikkal megjelölték, az ajtóküszöböt is *talp*-nak nevezték. Mivel azonban a régi gerendavázis háznak az ajtóküszöbét a háznak egyik alapgerendája szolgáltatta, ezt is *talp*-nak nevezték. Így keletkezett az alapgerenda *talp* neve.

Némely régi parasztházon még most is lehet igen magas ajtóküszöböt látni. Feltűnt ez már régen, sokan magyarázták és keresték az okát ennek a szokatlan jelenségnek. Azt mondták, azért készítenek olyan magas küszöböt, hogy az aprójóság az udvarból be, vagy a pitvarból ki ne mehessen, vagy hogy az apró, mászó gyerek ki ne szökhesen a házból. Ez persze tévedés. Ilyen jelentéktelen okból nem szerkesztenek ilyen költséges és lényeges házrészletet. Ha az ember ilyen magas-küszöbű házat alaposan megvizsgál, kiderül, hogy a magas küszöböt az igen magas alapgerenda, a *talp* okozza.

Még néhány szó a *talp* (szó és tárgy) balkáni elterjedéséről. Fentebb említettem, hogy a román nyelvben a *talpă* 'házalapgerendát' meg 'küszöböt' is jelent. De megvan a cr. szerb nyelvben is mint *talpa*, *talpina*. A Balkánon való elterjedése természetesen nem úgy képzelendő, hogy a *szót* vitték el s ez terjedt el mind szélesebb körben, míg végül általánosan használt kölcsönzó lett belőle ez idegen nyelvekben. Erdély egész területén mindenütt volt a multban talpfás faház, Bánát keleti erdős, románoklakta vidékein is megvolt mindenütt a multban.⁵ Ahol tehát a románság hazai földön terjeszkedett, mindenütt volt alkalma megismerkedni a talpfával s megtanulni a talpfás építkezést. Mivel azonban a jövevényszó túl a Kárpátokon, a régi Romániában is általános, ez nem magyarázható másként, minthogy a románság ott is találkozott annakidején, bevándorlása alkalmával ezzel a magyar eredetű házzal. Mert hogy az is magyar ház volt, az kétségtelen, bizonyítja ezt a román nyelvnek még több más a házra vonatkozó magyar eredetű jövevényszava is.⁶ A magyar birudalm balkáni terjeszkedése korában mindenfelé voltak magyar települések, Kunországban, Szerbiában, Boszniában, s a magyar hatás Nagy Lajos király idején Albániáig terjedt. A Szerémség pedig tudjuk, a török hódoltság előtt tiszta magyar településű országrész volt. Mai napig megőrizte ezt a régi magyar házepítést az ott megmaradt néhány magyar falu.⁷ A régi boszniai ház még ma is feltűnő egyezéseket mutat a krassószőrényi régi eredetű gerendavázis talpfás házzal, melyről más helyen sikerült kimutatnom ősi magyar eredetét.⁸ Ezzel a házepítési szerkezettel bizony a magyarok ismertették meg az említett balkáni eredetű népeket.

Cs. Sebestyén Károly.

³ Ethn. LII, 24—32.

⁴ U. o.

⁵ Cs. Sebestyén Károly, Krassó-Szőrény vármegye parasztháza. Kolozsvár, 1944.

⁶ A székely-ház eredete. NÉ. XXXIII, 36—90.

⁷ NÉ. XII. 222.

⁸ Krassó-Szőrény vármegye parasztháza.

Sohlenbalken.

Die bisher erschlossenen Fachausdrücke des ungarischen Bauernhauses (*fal* ~ Wand, *ajtó* ~ Tür, *(ajtó)fél* ~ Türpfosten, *tető* ~ Dach, *szaruja* ~ Sparren, *koszorúja* ~ Wandrahmen) werden vom Verfasser mit einem weiteren vermehrt: *talpfa* ~ Sohlenbalken. Die geographische Verbreitung und die Geschichte der Bauweise mit Sohlenbalken wird untersucht, sodann der Ausdruck. Den Ursprung des Wortes *talp* ~ Sohle sieht Verfasser in der Bedeutung des Ausdrucks *küszőb* ~ Schwelle, das seiner Meinung nach bereits im urtümlichen ungarischen Zelt vorhanden war.

Tejvarázslás a Borsavölgyében.

Az alábbiakban a kolozsmegyei Borsavölgy négy községéből, Kidéről, Csomafájáról, Kolozsborsáról és Bádokról¹ való adatokat közlök. Előjáróban azonban el kell mondanom mindenekelőtt azt, hogy az általam most közölt adatokkal egyáltalán nincsen kimerítve az említett községek tejjel kapcsolatos babona-anyaga, noha feltűnő az e téren mutatkozó szegénység, úgy hogy a tej megrontására, elvitelére, visszaszerzésére stb. vonatkozólag meglehetősen kevés anyagra lehet még számítani. Megfigyelésem szerint az a kevés anyag is, amit közlök, két részre osztható: az egyik, amivel a magyarok élnek, a másik, amit a románok gyakorolnak. Merev határról a két anyag között természetesen nem lehet beszélni, mert hiszen közösen használt eljárások is akadnak. A gyakorolt módja, valamint a cselekmény végrehajtóját illetőleg azonban elég éles határ vonható. Ez az abban áll, hogy pl. a románok által gyakorolt eljárást, ha azzal magyarok kívánnak élni, nem maguk, hanem valamelyik öreg román asszony által hajtattják végre. A románok viszont, ha magyar eljárást alkalmaznak, nem folyamódnak magyarokhoz, hanem maguk hajtják végre a tej visszaszerzésére stb. vonatkozó eljárást. Nem hinném, hogy kizárólag ezzel a ténnyel függne össze a magyaroknak az az állítása, hogy: «... a románok jobban értenek a boszorkányossághoz, mint a magyarok...» s amely kitüntetés a románok nem akasztanak vissza a magyarokra, mégis bizonyos igazat ad a megfigyelés a magyarok állításának. Igazat ad annyiban, hogy a románok tényleg babonásabbak, mint a magyarok² és, hogy a románoknál a tej megrontásában, elvitelében stb., nemcsak a vénasszony-boszorkányok, hanem férfiak is ludasok. Ezzel szemben megfigyelésem szerint a tej megjávitása és visszaszerzése terén a románoknál mégis csaknem kizárólag asszonyok tevékenykednek, míg a magyaroknál tekintélyes szerep jut ebben a dologban a férfiaknak is.³

Feltűnt az is, hogy a tejrontás és tej-elvitel csak a tehénnel kapcsolatos. Hogy a bivalynak — amely pedig, mint fejős állat, ma már jelentős és sokra értékelt szerepet tölt be az említett községek tejellátásában is — elvinni vagy megrontani a boszorkány a tejét, arra nézve nem találtam adatot. Hogy ennek mi az oka, biztosan nem tudom. Talán az, hogy a bivaly, mint tejelő, sőt mint igavonó állat is, néhány évtizeddel ezelőtt még kevés szerepet játszott az említett községekben. Öregek elbeszélése szerint az ő gyermekkorukban még alig volt bivaly; ami volt, azt is a Bánffy-grófok borsai birtokán tartották. Ma már elég sok a bivaly, de még ma sem éri el a szarvasmarhaállomány felét. Tejét azonban megszerette a nép, nem csoda tehát, ha az igában is jól használható fejősbivaly mindjobban átveszi az igára nem annyira alkalmas tehen szerepét. A tehénnel és annak tejével kapcsolatos hiedelmek azonban egyelőre nem mennek át a bivalyra.

¹ A négy község közül Kide lakossága magyar, a másik három község lakói nagyobb-részt románok. Ez a tény magyarázza az itt közölt anyag sajátosság kettősségét.

² A magyarok általában, az idősebbek pedig különösen, azon a véleményen vannak, hogy a román asszonyok jobban, eredményesebben meg tudják gyógyítani a boszorkány által megrontott tehenet, mint a magyar vénasszonyok. De egyéb «bájolásban» is «ügyesebbnek» tartják a román asszonyokat a magyar asszonyoknál. E tekintetben ezen a véleményen vannak maguk a románok is.

³ Az állatgyógyításban a magyarok jobbak. Ezzel az érdekes ténnyel kapcsolatban azt is tapasztaltam, hogy a jószág testi betegségeinek a gyógyításában a paraszt állatorvosok, akik ma a Borsavölgyében a gyógyítást végzik, a természetfölötti erőket alig szerepeltetik. V. ö. *Vajkai Aurél*, Népi orvoslás a Borsavölgyében. Kolozsvár, 1943.

A juh is fontos tejelő állata a borsavölgyi népnek, de egy adattól eltekintve, a juhval kapcsolatban sem szerepel a tej-elvitel vagy megrontás. Ez az egy adat pedig a következő: «Vannak olyan pakulárok — mondja a 60 éves Pastor Juon —, akik csak beleütik bicskájukat a szekértengely végébe és azon keresztül, akármilyen messze is van a hegyen a turma (juhnyáj), mégis csak galátába (fejősajtár) ereszti annak a tejét. A juhok úgy bögnék, mintha sózóra bögnének, de a tejük csak folyik a bicskanyélból a galátába, vagy a cseberbe».⁴ A juh tejével kapcsolatos babonákat szorgalmasan keresgéltem, de ezen az egyen kívül nemcsak az említett négy faluban, de máshol sem találtam többet. Ezt az egyet viszont eléggé ismerik, még a havasi juhászok körében is. E tekintetben nincs különbség magyarok és románok között. De ami áll a juhra, ugyanaz áll a kecskére is, azzal a különbséggel, hogy a borsavölgyében még egyetlen adat sem vonatkozik rájuk. (Ennek talán az is az oka, hogy kevés a kecske.)

A ló tejére vonatkozólag is csak annyit tudtam meg, hogy ügyes kocsisok módját tudják ejteni, hogy csikájuk számára elveszik az országúton velük szemben jövő kocsi szoptató lovának a tejét. «Ennek pedig abban van a tudománya — mondotta többekkel egybehangzóan az állatgyógyító tudományáról híres öreg Jakab Sándor —, hogy az ilyen kocsis foggal született és ha nem eteti a lovait, akkor is ragyogós szőrűek és erősek a lovai.»

A tehén tejére vonatkozólag a következőket jegyeztem fel: Az említett négy községben magyarok és románok egyaránt hiszik, hogy véres tejet ad a tehén, ha a tejébe késsel nyúlnak vagy késsel aprítanak kenyeret. A felforralt tejbe vagy a tejlevesbe már szabad késsel is kenyeret aprítani, késsel érinteni azonban a forralt tejet és a tejleves sem szabad. Az aludttejnél még ennél is tovább mennek, amennyiben az aludttejnek nemcsak a kés van ártalmára, hanem a fémkanál is. Azt tartják ugyanis, hogy az aludttejet csak fakanállal szabad enni, ellenkező esetben elvész a tejnek a föle. A csomafaji románok között akadt olyan is, aki úgy tudta, hogy elszárad az a tehén, amelyiknek az aludttejét vaskanállal eszik. A fiatalok azonban már csak mosolyognak ezen és nyugodtan eszik vaskanállal az aludttejet. Sokan pedig már azt sem tudják, hogy az öregek ezt helytelenítik.

Attól azonban a fiatalok is óvakodnak, hogy késsel érintsék a tejet vagy, hogy késsel aprítsák belé a kenyeret. Ha ez vigyázatlanságból mégis megtörténne, úgy segítenek a bajon, hogy a kést nyomban a tűzhely parázstüzébe szúrják háromszor egymásután, majd az átforrósodott pengét megköpdösik. (Ezt a módot a románok között csak szórványosan gyakorolják.) Ha pedig valaki gonosz szándékkal és látatlanul érinti késsel a tejet, akkor csak az segít, ha a tehén véres tejet kifejik és úgy, hogy senki se lássa, a kert végében elássák. (Románok ezt a módot nem gyakorolják. Ők az alább ismertetendő módon javítják a véres tejet.)

A magyarok úgy tudják, hogy véreset ad a tehén akkor is, ha a *pirosbegyű fecske* (füsti fecske) fészket leverik. Az ebből származott bajon azonban már azzal sem tudnak segíteni, ha a tejet elássák. Véreset ad a tehén mindaddig, amíg a fecske újabb fészket nem rak.

A románok viszont azon a hiten vannak, hogy a fészkeleverés nem számít, de ha a *pirosbegyű fecske* átrepül a tehén alatt, akkor véres lesz a tehén teje. A fecskét azonban nem szabad ezért okolni, sem a fészket levérni, sem őt magát bántani,

⁴ Pastor Juonnak minden őse juhász (bács, számadó juhász) volt. Ő maga is az; életében sok pakulár (bojtár) szolgált már a keze alatt; sokat látott, tapasztalt, s mint mondja, ismert gyerekkorában olyan pakulárt (egy éppen az ő apjánál szolgált), aki értett a tej fent említett módon való elvételéhez. Az ilyen pakulár nagyon jól legeltetett, rossz legelőn is kövérek voltak a juhái és jól tejtettek. A bácsok mégsem szerették az ilyen pakulárt, mert nem fogta a hely, el-elkóborolt. Különösen, ha a hegytetőkön levő tisztásokon legeltetett, folyton a felhőket nézte, s egy szempillantás alatt úgy eltűnt, hogy senki se látta, hová lett. Volt eset rá — állította az öreg Pastor Juon —, hogy egy éjszaka megjárta az ilyen pakulár Debrecent, ahonnan kolompokat és szépszavú csengőket hozott. A fellegeten járt — mint mondja —, közben is látták, amint hajnalon az alacsonyan szálló felhőből kilépett. Ez a portré a táltosra is ráillene, Pastor Juon szerint azonban strigoi lehetett az ilyen pakulár.

mert akkor elrepül Amerikába és a tehén mindaddig véreset ad, amíg a fecske tavaszra kelvén újra vissza nem jön. Ezért a románok ha fecske repült át a tehén alatt s attól ad véreset a tehén (általában a véres tejet mindig a fecskére fogják), tüstént hozzá látnak a tehén *megtisztításához*. A megtisztítás abban áll, hogy felkeresik valamelyik öreg asszonyt, aki vajakosságáról híres és megkéri, hogy tisztítsa meg a tehenüket. A javasasszony bizonyos természetbeni juttatás fejében rendszerint vállalja a dolgot. Teendőjét azzal kezdi, hogy elővétet a tehén gazdasasszonyával egy mély cseréptányért vagy lábast és abba a tűzhelyről három *eleven szenet* (izzó parazsat) vet. E művelet előtt azonban háromszor keresztet vet a vízre. Az eleven széndarabkákat egyenként veti a vízbe és mindegyik után keresztet vet az edényre. Van, aki nem három, hanem hét, olyik viszont kilenc eleven szenetet vet a vízbe. A széndarabkák száma nem lényeges, mint mondják, de arra már gondosan ügyelnek, mind a vízöntés, mind pedig a széndarabkák vízbevetése közben, hogy a kezük állandóan keresztvető mozgást végezzen.

A széndarabkák vízbevetetvén, háromszor keresztet vet a vízre a javasasszony, majd felveszi a pitar földjéről az edényt, balkezelével a hasához szorítja s úgy megy az istállóba, ahol a tehén elé áll és a széndarabkákat egymásután, egy kis víz kíséretében, kezével a tehén fejére dobja. E művelet közben keze állandóan keresztvető mozdulatokat tesz. Minden széndobási aktus előtt külön még keresztet is vet a szenes vízre. Amikor pedig minden széndarabkát a tehén fejére dobott, keresztet vet, háromszor egymásután a maradék szenes vízre és megitatja a tehénnel. Olyik a széndobás után egy vagy több darab kenyeret (a szám, mint mondják, nem lényeges) márt a szenes vízbe és megéteti a tehénnel, hogy biztosabban meggyógyuljon. Az eljárás azonban csak úgy használ, ha a széndobó művelet közben a következő mondókat mondják :

Doamne Azute Majkă Sfintă Prečistă să luără vaka me să dusere pe kale, pe kărare s'o tálali k'o mujiere kuratã, ñekuratã d'e d'eotiat sã-i fitsã tsitsele sã-i kurã laptele, d'e d'eotiat bãrbat kurat, ñekurat sã-i spiçe boarcele, koajele, sã-i kure matsese, d'e o sã tálali ku o fatã kuratã, ñekuratã d'e d'eotiat sã-i fitsã koadã, sã-i uște kapul, ši d'e o sã tálali ku fečor kurat, ñekurat sã-i fitse pleznale, sã-i kurã sãngele, d'e o sã-i tálali ka pãurea sã-i fitse frunza.⁵

Ha a művelet tovább tartana, mint a mondóka, akkor újra kezdik. Szünetnek nem szabad beállnia, mert akkor nem lesz foganatja a tisztításnak. Érdekes, hogy ezt a tisztító műveletet a magyarok ritkán alkalmazzák, de maguk akkor sem, hanem csak román asszonyok által. Azt vallják ugyanis a magyarok, hogy csak úgy használ, ha román asszony végzi. Csomafáján és Bádokon találtam azonban egy-egy magyar öregasszonyt is, akik *tisztítottak* szenes vízzel vérestejú tehenet. Eljárásuk a román asszonyok eljárásának az utánzása. Még a mondókat is román szöveggel mondják. Azt állítják ugyanis, hogy ha magyar szöveggel mondanák, annak nem lenne semmi foganatja. Mint tapasztaltam, nem is értették tökéletesen a román szöveget, de ezt nem is tartották fontosnak. A lényeges, mint mondták ezek a magyar asszonyok, csak az, hogy a művelet közben szakadatlanul és fennhangon mormolják *az igéket*. A fenti román szöveg magyarul így hangzik :

Isten és szent Szűzanya segíts meg, mert az én tehenemet elvették és elvitték úttalan-utakon és találkozott egy tiszta-tisztátalan igéző asszonnyal, akinek a csecse szakadjon le és a teje folyjon el. Egy igéző tiszta-tisztátalan igéző ember melle, oldala lyukadjon ki, szakadjanak le a tökei és folyjon ki a hurkája és hogyha találkozik egy tiszta-tisztátalan igéző leánnyal, szakadjon le a farka, száradjon le a feje és hogyha találkozik egy tiszta-tisztátalan legénnyel, folyjon el a vére és ha találkozik az erdővel, hulljon le az erdőnek a levele.

⁵ Ezt, valamint az alább következő román szövegeket a Borsa Keresztály nevű részében lakó Szakács Istvánné, 70 éves román asszony elmondása után Kicsi Sándor tanár úr írta le fonetikusán. A szövegek magyar fordítása is tőle való. Szíves közreműködését ez úton is köszönöm.

A szöveg értelmes sorrendjére maguk a román jajasasszonyok se sok gondot fordítanak. Ez a tény, valamint az ismétlések az okai annak, hogy értelmes, ép szöveget ma már a legnehezebb találni.

A gyakorlatban elég ritka, hogy a tehén véres tejet ad, annál gyakoribb azonban, hogy valami ok miatt elapad a tehén teje, vagy nincs föle s amellet a csiklandós vagy fájós tőgyű tehén úgy ugrál fejés közben, mint a vadállat. Mind a magyarok, mind a románok e bajok okozójának a boszorkányokat tartják.

A magyarok a bajon úgy igyekeznek segíteni, hogy Naplemente előtt a tehén gazdája, vagy annak közeli hozzátartozója, de csakis férfi lehet az illető, egy lakatot zár «balkézzel visszajárub»⁶ a padlásra járó létra hetedik fogára. Ennek az lesz a következménye — mondották —, hogy a boszorkány, amíg a lakatot a létra fogárral le nem veszik, sem a kicsi, sem a nagy dolgát nem tudja elvégezni. Ezért aztán az folyton az illető ház körül jár és azon ügyeskedik, hogy a lakatot valamiképen levétesse a létrafogáról. Ezáltal elárulja magát, hogy tudniillik ő rontotta meg a tehenet. A házbeliek rá sem hederítenek. De est beállta után, ha a boszorkánynak vélelmezett illető még mindig a ház körül ólálkodna, «egy pocsecsággal (emberi ürülékkel) teli rossz cserépedényt vágna hozzá», miközben ezt kiáltják: «ha megpukkadsz is, nem engedünk, amíg vissza nem adod a tehenünk hasznát!» Ha a tehén teje és vaja visszatért, akkor az illető, aki a lakatot a létra fogára zárta, leveszi és elteszi. Az ilyen lakatot többé nem jó zárásra használni — mint mondják —, mert az könnyen megkötheti a jószágot is, amit elzárnak vele.

Ha pedig nincs a tehénnek más baja, csak az, hogy fejés közben ugrál és rüg, akkor a magyarok úgy igyekeznek segíteni a bajon, hogy a tehén gazdája, vagy annak közeli férfi hozzátartozója az erdőn egy mogyoró vesszőt vág olyan keresetlen mogyoróbokorról, amelyet kilenc vessző alkot. A vesszőt még napszállta előtt le kell vágni és hazavinni. A rügös tehén gyógyítása ezzel a mogyorófa-pálcáival a következőképpen történik. A tehén gazdája, vagy valamelyik közeli hozzátartozója elkéri annak a fehérnépnek az alsósoknyáját (pendelyét), aki fejni szokta a tehenet. A szoknyát kifordítja és korcával a tehén fara felé a tehén hátára teríti, azután a tehén hátán alaposan elveri a pendelyt. Úgy mondják, hogy a tehén csendesen tűri ezt a műveletet, mert hiszen nem őt, hanem a boszorkányt éri az ütések. Amikor az illető megelégedte a pendely ütlegelését, a vesszőt a tehen elé veti, majd leveszi a tehén hátáról a pendelyt, a fejszékre teszi, ráül és megkíséreli a tehen megfejését. Ha állja a tehén a fejést, akkor a verés sikeres volt, vagyis, mint mondják, a boszorkány *elengedte a tehenet*. Ha azonban az illető hibát követett el a verés közben (jobbkézzel érintette a pendelyt, vagy jobbkézbe vette verés után a vesszőt; ugyanis mindent balkézzel kell csinálni), akkor a boszorkány kegyetlenül megrúgdostatja az illetőt a tehénnel. A románok ezt az eljárást nem alkalmazzák. S mint tapasztaltam, a boszorkány-fenyítésnek e két módjában a magyar nők sem szerepelnek, hanem kizárólag csak férfiak. Kivétel csupán az, amikor a «pocsecsággal teli edényt» valamelyik fehércseléd vágja a ház körül ólálkodó boszorkányhoz.

A románok más módon gyógyítják a boszorkány által megrontott tehenet. Az ő hitük szerint a boszorkány sem egészen azonos a magyarok által elképzelt boszorkánnyal, s a neve is *strigoi*. A strigoi egyaránt lehet nő vagy férfi. A borsa-völgyi magyarok boszorkánya mindig nő és különös ismertető jele sincs. A strigoinak azonban farka van, amit természetesen nem lehet látni — mondják a románok —, mert a strigoi éppen olyan, mint más ember, éppen úgy is öltözik és a farkát lelógatja a nadrágja szárába vagy a szoknyájába. «Úgy lóg a farka, mint a kutyának» — mondják a borsai románok.

A románok hite szerint a strigoi úgy viszi el a tejet, hogy felveszi a tehén nyomát. Vagy pedig elég, ha vásárban vagy akárhol megsímogatja a tehenet, vagy csak ránéz s már el is vitte a tejet.

A strigoi által elvitt tejet úgy *hozzák vissza* a románok, hogy elmennek vala-

⁶ Háttal áll a létrának. Az illetőnek nem szabad jobbkézzel érintenie a lakatot, sőt a létra fogára csukott lakatra rá sem szabad néznie a tehén megjavulta előtt, különben a boszorkány lepattanítja a lakatot és megszabadul.

melyik javasasszonyhoz, elmondják neki a bajt és elhívják, hogy hozza vissza a tehén tejét. A javasasszony valami természetbeni juttatásért (hiszen rendszerint szegény asszonyok foglalkoznak ilyesmivel) vállalja a dolgot és ha még nem haladta meg a Nap a delet (hitük szerint, ha a Nap már meghaladta a delet, eredménytelen minden tejj visszahozó művelet), nyomban elmegy az illető asszonnyal, aki érte jött. Megérkezvén a kérdéses házhoz, a javasasszony egy tányért kér, azt leteszi a pitarajtó küszöbére, maga belül a pitarban leguggol a tányér mellé és kenyérhéjat kér. Kilenc darabra töri a kenyérhéjat és a tányér magafelőli felébe rakja, úgy, hogy a tányér szemben lévő fele szabadon maradjon. Ha kenyérhéj nem volna, akkor derce (tárítse) lisztet kér és abból tesz a fentebbi módon kilenc csipetnyit a tányér magafelől eső részébe. Ezzel elkészülvén, a jobbkeze mutatóujja és a hüvelykujja homloka (a körömház fölötti rész) között addig morzsolgatja egyenként a kenyérhéj darabkákat, vagy egy-egy csipetnyi derce-lisztet a tányér üres térére fölött, amíg a következő három ima közül valamelyiket el nem mondja. Kilenc kenyérhéjdarabkáról, illetve dercelisztról lévén szó, ezek szerint mindegyik imát háromszor mondja el. Rendszerint előbb az elsőt mondja el háromszor, azután a másodikat s végül a harmadikat. Vannak azonban olyanok, akik a jobb eredmény kedvéért a lehető legbonyolultabb variációban mondják el az imákat. Ugyik pedig mind a kilenc esetben csak egyet mond el a három közül. A különböző személyek által használt szövegek tapasztalatom szerint azonosak, de már nem mindegyik javasasszony tudja azokat hibátlanul. A leghibátlanabb három szöveg a következő:

I. Doamne Azută, Sfintă Maika Prečistă, Sfinta Martsî-sara vežnikă si puternikă, deskîntekul d'ela miŃe leakul să-î fie d'ela Sfintă Dumnezeu, d'ela Maika Sfintă, şî d'ela Sfintă Martsî-sara.

Na Možar Na!

Eu nu te strig pe tiŃe kă strig lapfele d'ela tiŃe, lapfele tău şî untu tău şî groştjorul tău, d'e-î în sat să-mi sloboadă, prin gard, d'e-î în večini să-mi sloboadă prin stînj kă d'e nu l-a slobozi vaka, î-a pleznî, pe el l-a stroşi, d'e nu l-a lăsa vaka, i-a krepă şî el s'a umflă

No du-te Možar du-te!

în kîmpu ku florile la tău ku lapfele, strănže floricele, adătsî unturele, adă groştjorele, să-tşî vie untu ka prundu, groştjorul ka molul, lapfele ka şî izvorul. Hai ku užeraşul ka şuşteraşu, ku tsîsele ka ploştele, tu 'napoi kînd ũ veŃi înainte tşî-or jeşi mojme şî ku mojmoi, strigoaie şî ku strigoi la ele nu te lăsa ku pŃicor îj proaşkele şî ku gura muşkc-le kă lapfele vrea să-tşî-l ieje singele vrea să-tşî-l beje.

Lapfele tău să vie şî untu tău, şî groştjorul tău d'ela tăfe strigoile, d'ela fermekăturile kurat şî luminat ka kînd Dumnezeu tşî-l-o dat şî Maika Sfintă tşî l-o lăsat kurat şî luminat. A tă tătsî să vie, dar altuie nu-mj trebuie nič kŃtu-î un şir de mak în patru despikat, ka să n'am ničun păkat.

Magyar fordítása:

I., Isten segíts meg. Szűz Mária segíts meg. Szent örök és hatalmas Kedd Este segíts meg. A varázsige tőlem és a gyógyvíz legyen a szent Istentől, a Szent Szűz Anyától és a Szent Kedd Estétől. (És ekkor a tehén nevét mondja:)

Na, Mozsár na!

Én nem téged kiáltalak, hanem kiáltom a te tejedet, a te vajadat és a te tejfeledet. Hogyha a faluban van, szabaduljon ki a kerítésből, hogyha a szomszédnál van, szabaduljon ki az esztenából, mert hogyha el nem szabadul a tehén, mennykő üti meg, hogyha nem engedi el a tehenet, akkor kipukkad, felfűvődik.

Eredj, Mozsár, eredj!

a virágos mezőkre, a tejes tavakhoz. A virágocskáról gyűjtsd össze a vajacskát, gyűjtsd össze a tejfölt. Úgy jöjjön a vajad, mint a homok, úgy jöjjön a tejföld, mint az iszap, úgy folyjon a csecsedből, mint a sajtárból. Mikor jössz kifelé, akkor elédbe ki fognak állani manók és manóasszonyok, boszor-

kány emberek és boszorkány asszonyok, de ne hagyj magad, hanem lábadal rügd oldalba őket, seggeddel szard le őket, a száddal harapj meg őket, mert a tejedet akarják elvenni, a véredet akarják meginni. A te tejed, a te vajad és a te tejfölöd jöjjön az összes boszorkánytól és varázslótól tisztán és fényesen, ahogy az Isten adta és ahogy a Szűz Anya hagyta, tisztán és fényesen. A tiéd az összes jöjjön, de a másé nem kell még annyi sem, mint egy mákszemnek egy negyede, hogy ne legyen nekem semmi bűnöm.

* * *

II., Doamne Azute, Sfintă Maika Prečistă, Sfinta Martsi-sara, deskintekul, d'ela miine leakul d'ela Dumnezeu ši d'ela Maika Sfintă d'ela Sfinta Martsi-sara

Na Možar na!

Nu te strig pe tiine, kă strig laptele d'ela tiine, laptele tău ši untu tău ši grostorul tău d'e-i in čurdă domneaskă, d'e-i in čurdă sateaskă, d'e-i in čoport domnesk, d'e-i in čoport satesk d'e-i in pfiatră, d'e-i sub pfiatră, d'e-i in lemn, d'e-i sub lemn, d'e-i in pămînt, d'e-i sub pămînt, d'e-i frunză, d'e-i in iarbă, d'e-i in păguri, d'e-i in măguri, d'e-i oriunde dus, d'e-i oriunde pus, sã vie d'ela tate strigoile, d'ela tate fermekaturile kurat ši luminat ka kînd Dumnezeu tsi-l-o dat ši tsi-l-o lăsat.

Kă te ai dus Možar ši te ai tălălit ku nou strigoi, ku nou muroi, ku čizme roš inkaltsafe, ku poale albe sufulkate, pe la briu ku oalele legate.

Nimeñ in lume nu le vede numai Maika Sfintă le grăe : da unde merets nou strigoi, nou muroaje.

O Maika Sfintă lasă ne, nu ne întreba kă ne dučem la Možar laptele sã-i luăm, grostorul sãu il mînkăm, in čas de mort sã-l lăsăm.

Voi akolo nu vã dučets, kăč eu vã opresk ku sorokul meu ši ku al lui Dumnezeu, laptele sã meargă in ulzerul ei, in tsitsele ei ši in vinele ei kurat ši luminat ka kînd Dumnezeu ši Maika Sfintă il-a dat ši-i l-a lăsat. Voi merets la Marea Neagră, akolo este o breană singele-i bets ši karnea-i mînkats ši pe Možar in pače o lăsats.

Magyar fordítása :

II., Isten segíts meg, Szűz Mária segíts meg, Szent Kedd Este segíts meg. A varázsigé tölem van, de a gyógyvíz Istentől, Szűz Máriától és Szent Kedd Estétől.

Na Mozsár, na!

Én nem téged kiáltalak, hanem a te tejedet, a te vajadat és a te tejföledet. Ha uradalmi csordában van, ha falusi csordában van, ha uradalmi csoportban van, ha falusi csoportban van, ha kőben van, ha kő alatt van, ha fában van, ha fa alatt van, ha földben van, ha föld alatt van, ha virágban van, ha fűben van, ha mezőn van, ha erdőn van, ha akárhol van, ha akárhová van téve, jöjjön vissza az összes boszorkányoktól és összes varázslóktól tisztán és fényesen, ahogy az Isten adta és hagyta, mert te, Mozsár, elmentél és találkoztál kilenc boszorkánnyal, kilenc manóval, akik piros csizmában vannak és a szoknyájuk fehér alja fel van tűrve és az övükben fazekak vannak kötve. Senki a világon nem látja őket, csak Szűz Mária és így szól hozzájuk : hova mentek, kilenc boszorkány asszony és kilenc manó asszony. Oh, Szent Szűz Anya, engedj minket és ne kérdezz, mi megyünk Mozsárhoz, hogy a tejét elvegyük és a tejfelet megegyük. És őt halálos ágyon hagyjuk. Ti oda ne menjete, mert én titeket megállítalak, a magam s az Isten parancsolatjával. Az ő teje menjen az ő csecskébe és az ő ereibe tisztán, fényesen, mint ahogy az Isten adta és Szűz Mária hagyta. Menjete a fekete tengerbe, ott van egy szörnyeteg, a véret igyátok meg, a húsát egyétek meg. Mozsárt hagyjátok békében.

* * *

III., Doamnă Azută Majka Sfântă Prečistă și Dumnezeule cei bun kã deskîntekul d'e la miîne, leakul d'ela Dumnezeu sã-l fie.

S'o lua Možar și s'o dus d'ela iezlutsa ei, d'ela pojàtutsa ei, pe kale, pe kãrare, kînd a fost la mižlok de kale înaintea ei, a iesit nou muroi și nou strigoj, nou muroaje și nou strigoaje, nou deofitori și nou deofitoare, nou potkari ku nou potkãtoare, nou strikãtori ku nou strikãtoare, nou luãtori ku nou luãtoare, kînd și o tilnit, žos o trîntit, laptele ũ l'o luat groștorul ũ l'o mînkat, puterea ũ l'o luat, pe inima o șezãtat, ea rãžë și bonkãlë.

Nimeńi'n lumë' n'auzë, numai Majka Sfîntã din poarta čerului grãie : če rãžëști Možar și če bonkãlesti? O Majka Sfîntã kum n'oi rãži și n'oi bonkãli, kã m'aiu tãlãlit ku muroi, ku strigoj, ku muroaje, ku strigoaje, ku deofitori și deofitoare, ku strikãtor și ku strikãtoare, ku luãtori și ku luãtoare, kã kînd m'a tilnit, žos m'a trîntit, laptele mi l'o luat, groștorul mi l'o mînkat, pe inima mi-o șezãtat puferë mi-o luat.

Atunča Majka Sfîntã aša grãie : Nu rãži Možar, nu bonkãli, kã lu de kornul drept luat-oj, pe ritul Jerusalimului past'e te oj, la fintîna Jordanului adãpat-oj, unde sfîntînile ku smîntînile, izvoarele ku groștoarele, laptele tãu adučets-vã și untu tãu ši groștorul tãu sã vie în tsîtsele tale și în ulzerul tãu, sãts vie d'ela tãfe strigoajele kurat și luminat ka kînd Dumnezeu tsi-l'o dat și Majka Sfîntã tsi-l'o lãsat. A tãu tãt sã vie, dar altuja nu-mi trebuje nič kîtu-ı un šir de mak, ka sã n'am ničun pãkat.

Magyar fordítása :

III. Isten segíts meg, Szent Szűz Anya segíts meg. A varázsige tőlem van, a gyógyvíz legyen Istentől. Elment Mozsár, elment a jászoltól úttalan-utakon, fele útján kiállt elébe kilenc boszorkány, kilenc boszorkány-asszony, kilenc manó, kilenc manó-asszony, kilenc varázsló, kilenc varázsló-asszony, kilenc kutyafejú, kilenc kutyafejú asszony, kilenc rontó, kilenc rontó-asszony, kilenc tejelvívő, kilenc tejelvívő asszony. Mikor találkozott velük, földhöz vágta, tejt elvették. Tejfölét megették. Erejét elvették, a szívet kivették. Ó bógott és ugrált. Senki sem hallotta, csak Szűz Mária a menny kapujában. Miért bógsz és miért ugrálsz, Mozsár? — kérdezte. Ó, Szent Szűz Anya, hogyan bógnék, hogyan ugrálnék, mikor találkoztam kilenc boszorkánnyal, kilenc manóval, kilenc boszorkány-asszonnyal, kilenc manó-asszonnyal, kilenc igézővel, kilenc igéző asszonnyal, kilenc rontóval, kilenc rontó-asszonnyal, kilenc tejelvívővel, kilenc tejelvívő-asszonnyal. Földhöz vágta, tejemet elvették, tejfölmöt megették. Szívemet kitepték, erőmet elvették. Akkor Szent Szűz Anya így beszélt. Ne bógj, ne ugrálg, Mozsár, mert én Jeruzsálem rétvén legeltetek és a Jordán vizével itatlak. Ott, ahol a tejföls kutak vannak és a tejföls források. Tejedet visszahozom, a vaj és tejföl jöjjön a te csecsedbe az összes boszorkánytól tisztán és fényesen, ahogy az Isten adta és Szűz Mária hagyta. A tied az összes jöjjön, de a másé nem kell még annyi sem, mint egy mákszem, hogy ne legyen semmi vétkem.

* * *

A művelet a három ima elmondásával, illetve a kenyérhéjak morzsolgatásával még nincs befejezve.⁷ Még hátra van a *gyógyvíz-hozás*. Ez a következőképpen zajlik le :

⁷ A régiiek a fenti műveletet mindig kedden reggel, napkelte előtt végezték, úgy-hogy amikor készen lettek az imák elmondásával, a Nap éppen felkelt. Úgy kellett intézni a dolgot, hogy a kelő Nap sugarai a tányérra essenek és ériék az elmorzsolgt kenyérhéjdarabkákat, hogy kiszívják azokból a rontást. Ezért a javasasszony mindig kelet felé fordulva mondta el az imákat és morzsolgatta leguggolva a lába elé tett tányér fölött a kenyérhéjdarabkákat. Régen tehát nem végezték ezt a műveletet a szobában, hiszen ott nem süthetett volna a kelő Nap a földre helyezett tányérra. A pitvarajtó küszöbét is csak akkor használták, ha a ház úgy volt épülve, hogy pitvarajtója keletre tekintett, s ugyanakkor semmi sem állta útját a napsugaraknak. Mint az öregek általában állították, az volt a fontos, hogy a kelő Nap legelső sugarai reá essenek a tányérra, mert mint mondták, csak

A három ima elmondását követő nap hajnalán, Nap felkelte előtt, kimegy a javasasszony egy forráshoz, akármelyikhez, vagy akár a patakra, de úgy, hogy senki meg ne lássa. Egy törülközőt visz magával. Megérkezvén a forráshoz, eképp fohászodik:

Doamne Azute Sfintă Duminiă eu mărog tsie, Doamne azute mnie.
Isten segélj meg, Szűz Mária segélj meg, Szent Vasárnap segéj meg.

En kérlek Uram, segélj meg engemet.

Ezután a törülközőt összehajtogatja, megmártja a vízben s a csöpögő, csurgó vizet látva, így szól:

Aşa să-ı vie lapfele kum viıne apa asta.
Igy jöjjön a tej, mint ahogy jön ebből a víz.

Most a vízbemártott törülközőt háromszor megüti a tenyerével és mind a háromszor ezt mondja:

Eu nu bat ștergura asta, kă bat pe ala, ăe a luat lapfele.
En nem ezt a törülközőt ütöm, hanem aki elvitte a tejet.

Miután háromszor megütötte a törülközőt, jobbkezébe veszi és a jobbkezét kinyújtva, tenyerét felfelé fordítva azon viszi haza a csöpögő törülközőt. És amíg megyen hazafelé, nem szólhat senkihez. Nem jó, ha e közben valakivel találkozik. Ezért, ha valaki jön rá szemközt, elbujik. Hazaérve, a tehén farára teríti a törülközőt, úgy, hogy a víz a törülközőből a tehén tőgyére folyjon. Eközben a következőket mondja:

Doamne Azute Majkă Sfintă așa să-ı vie lapfele kum a veıit apa unde
am udat ștergura, să-ı vie kurat, ka izvorul, kare Dumnezeu l'o lásat.

Ó, Szent Szűz Anya, úgy folyjon a tej, mint ahogy jött a víz abból a forrásból, amit az Isten adott tisztán.

Majd így folytatja:

Čine o mai lua lapfele să naiă puțere kum n'are puțere să fakă să nu
ușfe ștergura.

Aki a tejet elvitte, ne legyen ereje, mint ahogy nincs ahhoz ereje, hogy ezt a nedves törülközőt meg ne lehessen szárítani.

Ezt az egész hajnali befejező műveletet állva és Kelet felé fordulva kell végezni. Olyik a három fenti imát is Kelet felé fordulva mondja el, de akkor nem a pitar küszöbén, hanem a szoba földjén helyezi el a tányért s úgy kucorodik melléje. A három ima elmondásakor a tehén ma már kint is lehet a legelőn, reá akkor nincsen szükség, mint ahogy férfiember sem lehet jelen sem a három ima alkalmával, sem a befejező aktusnál. Kizárólag nők (és pedig lehetőleg asszonyok) végzik ezt az egész szertartást.

Végezetül megjegyzem, hogy némelyik javasasszony a fenti három imát egyszerűen mindenestől elhagyja, csak ezt a befejező aktust végzi el, úgy gondolván, ez is elegendő a sikerhez. Ez a tény már a hanyatlás jele. *K. Kovács László.*

Milchzauber im Borsa-Tale.

In den ungarischen u. rumänischen Dörfern des Borsa-Tales findet man besonders im Zusammenhang mit der Kuhmilch Zauberbräuche. Die Milch der anderen Tiere spielt wenig oder überhaupt keine Rolle in den irrationellen Praktiken. Die Zauberverfahren der Rumänen und Ungarn sind verschieden von einander. Wenn Ungarn die Zauberverfahren der Rumänen anwenden wollen, beauftragen sie einen Rumänen damit, dieselben zu vollziehen. In diesem Falle ist der Text der angewendeten Zaubersprüche auch rumänisch und wird sogar von den Ungarn auf rumänisch hergesagt. Verf. beschreibt ausführlich die Zauberverfahren, die zum Zurückgewinnen der Milch einer verzauberten Kuh angewendet werden.

azok szívják ki a rontást a kenyérhéjából. Ezért aztán mindig olyan helyet kellett keresni az udvarban, ahová a Nap legelő sugarai eljutottak.

A kenyérhéjdarabkákat, amikor gondolták, hogy a napsugarak már kiszívták belőlük a rontást, megétették a kérdéses tehénnel. Régen tehát a tehének otthon kellett lennie. Azt is hangoztatták az öregek, hogy régen a Kedd Asszonyhoz intézte a javasasszony az imákat.

Adatok a makádi néphithez. II.

Varázslás, jóslás, gyógyítás. (Idesoroltunk néhány másnemű néphit-adatot is, melyet kis száma miatt önálló csoportba nem oszthattunk s néhány nem babonás adatot is, főleg növényre vonatkozóan.)

1. (Féreg-patkány-elküldés): Ha péntekre esik ujság, éjfélkor kimén szótlanba, meztelenül, körülkerüli a házat, gatyájával söpri mind kifelé: «Mönnyetök... ékhöl, apátok, anyátok mind odamennyön».

2. Bolhát feketevasárnap kell elküldeni. Söprűvel körülsöpörni szótlanba. Utána mondani: «Höss, menjetek a szomszédba».

3. Bolhaelküldés: Egy juhászember húsvét előtt való nap, vagy feketevasárnap beszólt az ablakon: «itthon vannak-e?» A felesége felelt: «nincsenek». Ujra a juhász: «ha itthon vannak, akkor menjenek el». Aztán a szomszédba annyi rengeteg bolha lett, odaküldte-e őket?

4. Andrásnap estéjén a lányok férfinadrágot lopnak fejük alá, megálmódják a jövődöbelijük nevét.

5. Karácsony éjszakáján, ahol a kakas ül, mosdótálba vizet tenni, de csak holdvilágba. Éjfélkor meglátja benne, aki elveszi. (Egy lány kit látott meg, mint a halált. Abba az évbe meg is halt.)

6. Békának a hátujjába van gereblye (csont), azt meg kell szárítani és megérinteni vele a férfit, annak el kell venni az i letőt.

7. Ha férfi ellopott gatyamadzagját elégetik, elveszi az illetőt.

8. Férfiak bűdös bogarat tesznek a nő ételébe, hogy szeresse őket.

9. Bűdös bogarat megtörni, borban beadni, hogy elvegye a legény.

10. Menyasszonyi fátyolból, koszorúból, vőlegény rojtjából ellopnak, annak nincs boldogsága.

11. Ha kiszakítja egy szál haját a fiúnak, az is segít (szerelemben).

12. Csirke vagy disznó mell-csontját megszáritják. Akiét előbb viszi el a kutya, előbb megy férjhez.

13. Ha méhecske száll az ágra, mikor rajzanak, azt lefaragni, bevarni a ruhába, akkor liatalhoz megy feleségül.

14. Ha valakit csábítani akar, itassa meg vele a maga elégetett hajszalát.

15. Gatyamadzag, kapca, haj ellopva és megégetve, borba beadva csábítás.

16. Nyomot fölszedni éjfélkor kell. Föl kell söpörni a nyomot. Akinek föl-szedik, soha boldogsága nincs.

17. Luca napján abrincsba, karikába etetik a tyúkokat, hogy ne kószáljanak el.

18. Tyúkot ültetni férfikalapból kell, hogy sok legyen. Jóság kihajtáskor, vagy beeresztéskor kell ültetni, akkor mind kikel.

19. Csibét, kacsát, libát rostán füstölik, hogy ne ártson neki a szem. Födőre hamut, arra parazsat tesznek, keménymagot vagy hagymát égetnek és fölötte forgatják.

20. Meg szokták füstölni a baromfit, mikor kikel, akkor nem döglik meg. Rostára teszik s szalmával, vagy papírral tüzelnek alája.

21. Ültetéskor hangyabolyt kell megzavarni, akkor sok csibe lesz.

22. Ültetéskor kalapból tenni a tojást a tyúk alá: tyúk vagy jérce lesz, sapkából: kakas.

23. Tojást kötőből tenni tyúk alá: jérce lesz, sapkából: kakas.

24. Malacot kötőjén át engedje a helyire, akkor szelíd lesz.

25. Kis kácsával petróleumot itatni, nem pusztul el.

26. Ha ujságban kel a baromfi, megdöglik.

27. Kis csibe holdtöltekor keljen, ne ujságon.

28. Rózsahulláskor (fehér vadrózsa-hulláskor) nem szabad kelni, mert elhull mind.

29. Disznót ölni is akkó jó, mikó ujság van — sok mondja, — hogy a kukac ne essön bele.

30. Dinnyét századik napon ültetik.

31. Dinnyét január 1. utáni 100. napon ültetik.
32. Péntökön nem vetnek, szőröncsétlen napnak mondják, pedig asse igaz ám, ais csak Isten napja.
33. Mikor az uborka hatodik levele jön, a közepit ki kell csipni, akkor sok lesz.
34. Uborkamagot naplement után ültetni, aztán nyitva hagyni a fészket, hogy a csillagok belelássanak, akkor sok lössz. (Annyi mint a csillag.)
35. Uborkát akkor jó vetni, mikor telehold van.
36. Uborkát vetni pénteken nem jó, keserű lesz.
37. Paprikát harangszó alatt vetni, hogy sok legyen.
38. Zöltséget 1 órakor, hogy egyenes legyen.
39. Zöltséget 1 órakor kell vetni, akkor szép egyenesen áll, nem ágas-bugas.
40. Pénteken nem jó kezdeni semmit.
41. Ahol sok kocsi elmén, dióhaját kell elszórni. (Bőség kedvéért?)
42. Ujságon, fogytán nem szabad vetni, akkor nincs semmi.
43. Babot, borsót nők vetik, lencsét férfiak, mert ők szántják. (?)
44. Karácsony este naplement után, míg csak le nem múlik az ünnep, szemetet nem szabad kivinni, azután is csak az istállóba.
45. Karácsonykor az első nap szemetet nem szoktak kivinni, senkinek semmit ne adjunk, mert elviszi a szőröncsét.
46. Naplement után szemetet nem szabad kivinni.
47. Lucanap nem szabad varrni, kiadni semmit se a háztól, mert elviszik a baromfi-szerencsét. Egyáltalán nem szabad asszonynak dolgozni, csak egy rossz nadrágot vagy réklit *elfejteni*.
48. Húsvét szombatján este szénát terítettek (a régiek) az asztal alá és az asztalra és sonkát, kemény tojást tettek föl. Ott maradt az egész ünnep alatt. *A Jézuska meg a halottak ettek belőle.* Ünnep után a kutyával etették meg. (NB. Kevesen tudtak róla, azok szerint is rácsok szokták. Részleteit csak a fenti adat közlője tudta.)
49. Ha valaki elindul, mikor harangoznak, nem lesz szerencséje.
50. Ha törvénybe megy, visszajáról vegye fel az inget.
51. Ha baltát tesz a küszöbre törvénybe menés előtt, nem birják elítélni.
52. Szülési burok balzsebbe téve törvény ellen véd.
53. Terhes asszonynak nem szabad kötél alatt átbújni, se kemencébe bújni, (a közlő lánya) bebújt, hurok volt a gyereke nyakán.
54. Ha terhes asszony a kemencébe bújik, néma lesz a gyereke.
55. Gyermekágyas asszony visszajáról vegye fel az inget.
56. Holdkóros ingét leveszik, kifordítják és ledobják a tetőről.
57. Vérfüvet be kell húzni a bőr alá a tenyérbe, akármi záron bemegy vele.
58. Hogy ne legyen katona valaki, rézpénzt kell kötni a lábára. Olyan sebes lesz, hogy az orvos se bír vele.
59. Az ura testvére katonaság ellen rézpénzt kötött a lábára, az kirágta a lába kásáját, nyomorék lett egész életire.

* * *

60. Jóslás szitával : az olló egyik szárát a rosta kávájába kell szűrni, a mutatóujját beledugja az olló fülébe, mondani : «Mon meg neköm édös rostám, merre vitték a tyukomat». A rosta arra fordul.

61. Tolvajt megtudni (lórévi rác asszony mondta nekik állítólag) : Ollót beleszúrják a szitába, ujjukon felfüggesztik s mondják : «Pétör-Pál, mon meg nekem, ki fogta meg az én tyukomat». Arrafelé fordul a szita (magyartól is látta *régen*. NB. a helybeli ref. lelkész erősen küzd a babona ellen, sok esetben azért nem vallják be egyenesen a mai szokást).

62. Kést a szitába kell szűrni, megfogni s mondani : édös rostám, mon meg neköm, melyik úton vitték el a tyukomat. Zsoltáros könyvvel is lehet : kinyitni a 32. zsoltárnál (Nincsen szívem félelmére Nézni sírom fenekére), cénával átkötni, felfüggesztve az is arra fordul, amerre a tolvaj ment (vagy lakik).

63. Olló mindkét szárát beszúrta a rosta alsó, vastagabb részébe jó erősen. Az olló két füle alatt begörbített ujjal alátámasztotta (vagy a kárval'ottal kettesben

egy-egy szárát alátámasztotta), megkérdezte, kire gyanakszik, azután mondta: «Szenpétör, Szenpál, te szeneségös szent nevéd, mon meg neköm, a Király Bálintné tyukját Bosnyákné vitte el?» Ha erre «fordult» a rosta, a gyanu igaz.

64. Akármilyen nehéz «tárgyu» könyv közepibe ollót dugnak, jó erősen összekötözik, az olló füleit két ujjuk hegyére teszik és mondják: «Szenpétör, Szenpál, mond meg neköm, ki vitte el a tyukom» — sőt: «ki lesz a szeretöm».

65. Patkányelküldés «racionális» formája: egy patkányt megfogni, kiszűrni a szemét, az sivit és elkergeti a többit. D.-né ura megfogott egyet, kiszögelte a falra, azt mondták, úgy elmén. De igen ordított.

* * *

66. Ha a disznó görög, fakanalat szúrtak a tornácba a kaliecka fölé.
67. Hasonló esetben pendelyháló ólomját dugták a fenekébe.
68. Felpuffadt lóba egy deci pálinkát töltöttek és jártatták.
69. Ha a marhának elállt a kérődzője, sóslét itattak vele (ami a disznóöléskor maradt a teknőbe).
70. Talló-tisztesfű szemverés ellen jó, ki kell főzni, levibe megfürösztetni.
71. Istenfa (kis kertekben van) jó, ha a gyermek nem tud el.ludni.
72. Cickefarkfű, ha elvágja a kezét valaki, a sebre jó. Pókháló is (ürinőtől hallotta).
73. Bodzafa levele sebre jó. (Hűsíti, meg nem is ragad bele a ruha.)
74. Farkasalma sebre jó. Ló lábát is mossák vele, ha sebes.
75. (St)iglice-tüskét vízi kendőrrrel megfőzni: vízbetegség ellen inni kell.
76. Pünkösdi rózsa mindenre jó, szemre különösen.
77. Árvacsalány virágja, levele teának.
78. Fejér liliom szemre jó. «Virágját lefujtani, üvegbe, maga magának olaját csinálja meg.» Gennyes szemre jó.
79. «Gyógyító-szüle» nadár-gyökeret főzött meg tejben daganat ellen.
80. Búzavirág köhögés ellen. (Teának?)
81. Pemetefű-tea köhögés ellen.
82. Pipacs «a vérzést mögfogja». Vörösborba kell megfőzni.
83. «Szarkaláb vérzést csinál. Nem lesz kishaba.»
84. Fonyást (fokhagymakoszorút) megfőzni, ha valakinek a karja «megmahóllik» (elfárad, megdagad), amilyen melegen bírja, bepakolni vele.
85. Paradicsomkórót megfőzni fürdőnek, mikor valakinek hasogat a lába. («Orvos rendelte.»)
86. Turi kórót vagy sárgarózsát cigarettázni vagy pipázni sebes orr ellen. (Egy kisleánynak kétkrajcáros pipát vettek, az orrán engedte a füstöt. Később alig tudták leszoktatni róla.)
87. Tallótormát (erős a gyökere) gyerekek ették. (Valami gyomorfájásra jó.)
88. Zab vérszegénységről jó teának.
89. Katakóró heptikáru teának.
90. Folyókát, suttogatót disznóval etetik.
91. Papsajt, kakasparéj sebre (mindenre) jó.
92. Részség ellen: fésűt, akit úgy találnak, meg kell törni, megégetni, borba, levesbe beadni. Soha sem lesz részeg.
93. Kávéskanál hamut beadni feketekávéba, rögtön józan lesz a részeg.
94. Sárgaság ellen 7 tetűt lekvárban beadni.
95. Hideglelés ellen százlábú bogarat borban beadni.
96. Tallótisztesfű, kakukkfű szemverés ellen. Főzetibe fürösztetni.
97. Fehér liliomot pálinkába sebre használják.
98. Liliom-olajat égésre (patikából. Lefojtásról a közlő nem tud).
99. Tisztesfű szemverés ellen. Főzetibe fürösztetni, meg inni is.
100. Farkasalma sebre, meg ló lábára, ha megszúrja. Főzetivel fürösztetni, meg a levelét is a sebre takarni.
101. Utifüvet borítani a sebre.

102. Sajtos mályva (= papsajt) sebre jó. Az egészet megfőzik, levelét kifőzik, levével és levelével borogatják.
103. Bodzafa virágjából tea köhögés ellen.
104. Kamilla (= székifű) jó nagyon belsőrésznek, szem-, torokfájásnak.
105. Pemétfű teának tüdőbajosok számára.
106. Szépasszonybogyó vastag indája köhögésről tüdőbajosoknak. (Kertek alatt szokott lenni, szinte olyan édes a szára.) Szárát megapritani, megmosni, megfőzni és a levét inni.
107. Fodormentát inni gyomorfájásról. Mikor vérhas volt, ha vizet ittak, hascsikarást kaptak, csak szárított fodormenta-teát ittak. Július elején már lehet szedni.
108. Lósóska-mag teát szintén vérhas ellen. Megmosva megfőzni. Vörösborba is lehet. Július elején lehet szintén.
109. Farkasalma levelét megmosni, rátenni a sebre, főzetivel borogatni. Gennyet kiszívja. Ha a ló, vagy jószág lábát kihatítja valami, vízpuskából farkasalma-főzettel priccelik.
110. Fehérmályva gyökerét felásni, megmosni, megkaparni a színét, tejbe megfőzni. Ha valakinek púp támad, kifakasztja. Ha már kifakadt, kamillával mosogatják.
111. Sömötyü volt az ujján, pocokdúráshoz nyomta háromszor, arra eltűnt.
112. Szélösménta jó kelésfelére. Kicsit megtörni a levelét késnyéllel, akkor jobban rálapul a sebre.
113. Zsályafű levele teának gyomorfájásra.
114. Levendulát moly ellen ruha közé teszik.
115. Sárgarózsát, ha valakinek sühös az orra, arca, pipálni szokták. (Ha az orrát, arcát dagasztja, kiveri, azt mondják rá, hogy *sü bujkál benne*. Más erről nem hallott.)
116. Kőrözsa fülfájásról jó. («Csuportban van a tetőkön, itt is van a szomszédház tetején.») Levelét megmossák, megtörik, mert vastag, tiszta ruhában kicsavarják a levét, meglangyosítják és beleöntik a fülbe.
117. Akinek nincs teje, székfüteát adott a gyerekeknek. Még a kisgyerek is tudja, hogy jó teának a kamilla. Patikának is szedik.
118. Földi tököt serlesnek megpucolják, moslékos edénybe téve arról iszik. Nyavalyákat nem kapja meg.
119. Tisztesfűből egy kis csomócskát kell megfőzni és «verésben» lévő gyereket abba fürösztetni. Almási, kücsi (kulcspusztai) hegyekből hozzák.
120. Kakukfű teának. (Gyomorfájásra?)
121. «Agácatea olyan, hogy az ember nyul tőle.»
122. Hársfa jó teát ad, de nehéz kapni, egy fa van az erdőbe.
123. Kenni az ereket ő szokta. (Ezért hívják Kenő Király szülének.) «Csomók vannak az érben némelyiknek, elhuzogatom, elkenyögetöm.» Érelmeszesedésben levő ember hat évig nem tudott dolgozni, amióta keneti magát, mindent dolgozik.
124. Szüléskor a bábaasszony fölkenegeti, fölhozogatta a méhet kívülről.
125. Pipacs magzatelhajtásra. Megindítja a vérzést. Borban megfőzik a virágját.
126. «Börök (büdös b.) meglappasztotta, megszitta a mejjemet.»
127. «Sárgaságba valami tetű.»
128. Liliomot megszáritva pálinkába vagy finom tábla-olajba beletenni. Égésről jó. Az égést megnyálazta, besózta, nem hólyagzott fel. Liliomos táblaolajjal kenegette.
129. Diófalevél főzetibe fekélyes kis gyereket fürdetni, itatni. Pipálni is szokták.
130. . . . lajtorjatüske valami boszorkányos lesz. Oda szokták az ajtóra tűzni, belülre, akkor nem tud a boszorkány bemenni.
131. Pókháló sebre jó. (Cseléd volt Pesten a Fásor-szanatóriumban, ott tette a pókhálót a sebre a fűtőházba, nem merte mutatni az orvosoknak.) Kasza ha elvágta az ujját, pókhálót és törött paprikát tett rá.

132. Gólyaorrú füvet egészben megfőzni, ha megmahóllik vagy eltörik valakinek a karja, borogatni.
133. (Zabot teának nem hallotta) rozsot, kukoricát igen.
134. Büdösküvirág (magasra nyöl és végig van rajta a sárga virág), virágját megfőzni teának, fület mosogatni vele, köhögésre is jó.
135. Fokhagyma koszorúját megfőzni, mahóllásra borogatni.
136. Kutyaharapást kimosni, elhasított fehér babot kötni rá. Addig nem jön le, míg meg nem gyógyul.
137. Gyülésre, vágásra tengeri hajma levelét megtörve rákötni, kiszívja a gennyet.
138. Ha a szálka nem jön ki, kígyóbőrt kötnék rá, az kihúzza.
139. Szeplőt maga vizeletjibe vagy Duna-vízbe mosni.
140. Kakasparéj minden sebre jó.
141. Akármilyen gyülevényre bodza szárát megkaparni, a belső haját igen puhára megtörni, rákötni a sebre. Ha kifakadt, krumplit cukros tejbe megfőzni (mosogatni?).
142. Sebre útifüvet. Megfőzni, levelit a sebre (takarni) levél pedig mosogatni.
143. Sebre farkasalmát. Mindenestül megfőzni, levelit a sebre, levéllel mosni.
144. Székfű sebre ugyanúgy, mint az előbbi kettő.
145. Agáca, kamilla teának köhögés ellen.
146. Pókhálót övilági öregasszonyok tesznek a sebre, meg meszet kaparnak a falról. («Pacsálkodók.»)
147. Csombor, fodorménta, szélés ménta összefőzve, jó melegen infájós láb áztatására jó.
148. Fehér lilomot pálinkában mindenféle sebre alkalmaznak. Olaja égésről jó. (Lefojtást nem ismeri.)
149. Tejes kákicsot libával etetik.
150. Békarokka sebre jó. Rákja volt a mejjin, arra főzte.
151. Fehér lilom levelét megszáritva rátenni a gennyes sebre.
152. Ha túske nem jön ki, kígyóbőrt rája.
153. Békarokka reumáról jó.
154. Tisztulósos ruha szemverésről. A szemet meg kell mosni és a ruha alsó felével megtörülni. Embert, állatot, baromfit a beáztatott ruhával locsolni és megtörülni.
155. Ugyanerre jó vizeletbe mosdani.
156. Ótvaros gyereket kőson ülve szoptatni.
157. Tej-elasztás: bontófésűt gatyamadzaggal mell alá kötni.
158. U. arra: бүдös bőrköt nyersen a mellre kötni. (Nem okoz bajt.)
159. Kámforos zsírral kenve a mellet, sohasem lesz teje. (NB. régen 3—4 éves korig szoptak.)
160. Kőrösbogárt megszáritva összetörik pornak veszettség ellen.
161. Tearózsát megszáritani és cigarettázni (nem sühősnek, hanem) orrfájósna.
162. Közönséges rózsát lefojtják. Szemre jó.
163. Pipacsot állandóan eszi egy menyecske. Aki azt eszi, annak soha családja nincs. (Cigarettázni is lehet?)
164. «Léándért ittam öleget, mégse (használt gyerek ellen) csak megzavarja az embert.» Öt hétig meleg téglát raktak a lábához, mégis rázkódott az ágyban, majdnem megzavarodott.
165. Dióhaját megtörni, vöröshajmával megfőzni teának köhögés ellen. (Ronda puruttya népség hordja ki a dióhaját az útra!)
- A 66—69. adatok egy gazdától valók, 70—95. Kis Andrásné 61 éves és Bódis Vincéné 58 é. asszonytól. A 96—101. és 142—151. Matis Borcsa (?), 102—127. Kenő Király szüle 69 é., 128—135. Diószegi Lajosné 75 é. adatközlőktől. (NB. kérdésekre a cickefarkot nem ismertem, iglicetúske, pünkösdi rózsa, árvaesalán, turikóro hasznát nem tudta.) 136—141. közlöje nem megállapítható, 152—164. az előző Kisné leányától, egy 28—30 éves menyekétől ered. Kis- és Bódisné éppen az erdőre menet ismerem meg, mikor növényt szedtek orvosságnak. (Patikának is szednek, mert jól

ismerik a növényeket, csak sokszor más az elnevezés, ilyenkor a hivatalosat is ismerik.) Kenő Király szüle házában a felsorolt növények nagy számban voltak csoportosítva és szárítva, a lilium-olaj és a ménták az egész szobát illatozó tették. A fenti adatok tehát még ma is élő szokásra és használatra vonatkoznak.

Vargyas Lajos.

Data to the Folklore of Makád (Isle of Csepel) II. Author publishes data on spell and medical treatment in a village, particularly in connection with plants.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

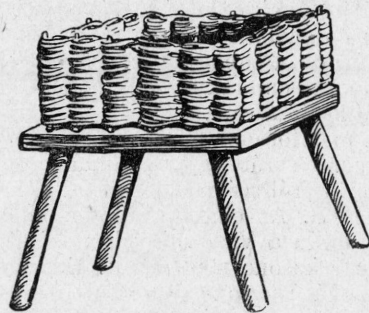
Málétörő

A magyar népi gazdálkodás egyik legfontosabb kultúrnövénye a kukorica, vagy ahogy erdélyiesen ismerik: a málé. Az Újvilágból Európába vándorolt növénynek sokat köszönhet a világ. Hozzánk *Rapais R.* szerint a balkáni szlávok közvetítésével került.¹ Déli eredetet igazol a kukoricának «törökbúza» elnevezése is. A magyar néprajzi irodalom az eddigiek során nem foglalkozott érdemlegesen a kukoricatermelés kérdésével.^{1/a} Pedig nagyon jól tudjuk, hogy Kelet-Magyarországon milyen nagy szerepe van a népi táplálkozásban. Az aránylag újkori kultúrnövénynek sajátos elterjedési területe van, — ebben klimatikus tényezők is szerepelnek — s e területen alig, vagy egyáltalán nem ismerjük a termeléssel kapcsolatos műszavak, szerzőszámok, a belőle készített táplálékok sokféleségét. A meglévő adatok igen szétszórtak s nem adnak átfogó képet, legföljebb csak egy kisebb részletkérdést világítanak meg. Egy ilyen részletkérdést jelent *Gunda Bélán*ak nemrégiben az erdélyi cséplőkossákkal kapcsolatban írott néhány sora.²

Az alábbiakban *Gunda Béla* adatait szeretném néhány magyar adattal kiegészíteni s ezzel a cséplőkossár elterjedési területét északabbra, a magyar nép-terület felé kitolni.

Ismerik a cséplőkossarat a désházai (Szilágy vm.) magyarok is. Neve: «málétörő». (A továbbiakban e néven nevez-

zük.) Mint a bemutatott ábrán is láthatjuk, a désházai málétörő nagyjában azonos az eddig ismertetett formákkal. (A magyar példányra talán rámondhatjuk, hogy nem annyira primitív, jobban kiművelt, kifaragott darab.) A désházai málétörő közönséges négy lábú szék, nagysága megfelel az Alföldön közismert

Désházai málétörő.

Dreschkorb zum Abkönnen der Maiskolben.

asztalszékekének. A székdeszkán ujjnyi vastagságú lyukak vannak. A deszkázat peremén négy nagyobb lyukba egy-egy erősebb karót vernek s közben kisebb botocskák állanak. Ezeket a szélen álló botocskákat vesszővel körülfonják. Az így körülfont kosárféleségre szórják a «málé»-, illetve a kukoricacsöveket. Ezután következik a morzsolás, vagy *törés*. Egy súlyos fakalapáccsal, amit «furkó»-nak neveznek, addig ütögetik a csöveket, míg a szemek le nem morzso-

¹ *Rapais Rajmund*, A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története. Budapest, 1934. 110. l.

^{1/a} Egyedül *Bátky Zsigmond* hívja fel a figyelmet először egy kisebb könyvismertetés, később pedig egy cikk keretében arra, hogy milyen tanulságos volna a kukorica termelés és fogyasztás magyarországi adatainak feldolgozása. *Föld és Ember* 1921. 78., 110—112.

² *Gunda Béla*, Balkanische Zusammenhänge der rumänischen Volkskultur der Südkarpathen. *Arch. Eur. Centro-Orient.* VIII. (1942.) 265—267. l. — A Déli Kárpátok román népi műveltségének balkáni kapcsolatáról. *Ethn.* LII, 41—42. l.

lódnak minden csőről. A lemorzsolódott szemek pedig az átlukasztott deszkán a már korábban odakészített ponyvára hullanak. A málétörőnek ilyenfajta használata napjainkban is szokásos Dészházán.³

Ismerik a málétörőt a szatmármegyei tiszta magyar lakosságú Milotán is. *Károly Ferenc* szorgalmas néprajzi gyűjtő értesítése szerint a szerszám leírása a következő. Egy erősebb deszkára kukoricacsutkának megfelelő vastagságban lyukakat fúrnak. A szélén álló nagyobb lyukakba botokat tűzdelnek és azt körülfonják. Az így keletkezett fonott kosárban megkezdődik a morzsolás. A kukoricacsöveket vékonyabb (hegyesebb) végével a deszkalyukakba illesztették. Majd egy «gamó»-val a csövek felső végét addig ütögették, amíg a szemek le nem morzsolódtak a csőről és a csutka át nem esett a lyukon. (1)⁴ Mint látjuk, a málétörőnek ez utóbbi változata, illetőleg használata némileg eltér a désházaiétól, de a többitől is. Itt a deszkalyukakon nemcsak a szem, hanem maga a csutka is átesik.

A málétörőnek e két magyar helyről származó sorát egy máramarosi ruszin népterületről származó adattal is kiegészíthetem. Az elmúlt második világháború során a Visó völgyében számtalan magyar katona megfordult. Egy alföldi származású katonacsoporttól értesültem arról, hogy a fonott málétörőt a Visó völgyében lakó ruszinok is ismerik, s majdnem minden háznál látni egyet-egyét.⁵

Ezek az adatok arra mutatnak, hogy a málétörő használata, — melyet *Gunda Béla* jellegzetesen balkáni eredetű szer számnak minősített, — nemcsak az Erdélyben lakó románságnál, hanem a magyarságnál is ismeretes. Ha a katonák által közölt adatokat is elfogadjuk, akkor azon túl: a ruszinoknál is. Ez nagyon valószínű, hiszen a málétörőt Moldvában⁶ és Ukrajnában⁷ is ismerik. Ajánlatos volna, ha az egyes szerszámok vizsgálata, elterjedési területének pontos meghatározása előtt magának a kultúr-növénynek multját, megmunkálását ismernénk meg. Ezt leginkább azon a területen lehetne elvégezni, ahol a kukoricatermelés a legintenzívebb: Erdély-

ben. A részletkérdések megoldása után átfogóbb képet alkothatnánk népi gazdálkodásunk e fontos növényéről is.

Márkus Mihály.

Adatok népnyelvünk és a XVI.—XVII. század magyar nyelve kapcsolatához.

A XVI. és XVII. század izes, zamatos nyelve, mely annyi emlékirat, levél útján szerez ma is gyönyörűséget az olvasónak, népnyelvünkben még él. Meghökkenítő egyezésekre bukkan itt az ember. Egy-két példával szolgálok itt.

Szekfü Gyula a XVII. század Magyar Történelmében írja le, hogy az 1659-ben fejedelemmé választott Barcsay Ákossal a basák úgy bántak, mint lovászlegényükkel, akivel szemben rendes beszédmódjuk volt az ilyen: «hatalmas császáromnak szent áldott fejére esküszöm, hacsak valami kicsiny árulatusban is megtalálunk érni, ha teljességgel az ökör szarvában bujnal is, onnan is kikeresünk...»

Az egyik falusi bakterrel beszélgetek egyszer. Tele van pompás történetekkel, mert «hej, sokat kell az éjjeli örnek látni és hallani. De annak beszélni nem szabad».

Velem szemben felfüggesztette az öreg ezt a hallgatási parancsot, s így tudom meg, hogy éjjel után a lator jár, hajnali három után meg csak a zsvány, meg az utas ember. Mer az a zsvány, aki a másét lopja, a lator meg a más szénáját tépi.

Egy asszonyra lesett az öreg egyszer. Tudni akarta kiletét. S elmondja a következőket:

— Látom egyszer, hogy kibújik a házból egy fejercesléd. Kiáltok rá: Megállj, hé! En is megyek. — De bizony a nem állott meg. — Állj meg — kiáltottam utána —, mer hacsak a föld alá, vagy az ökör szarvába nem bújssz, én meg-tanállak.

*

Bethlen Miklós néha riportszerű frissességgel megírt Önéletírásából: Barcsay Ákos fejedelemmé tétetvén... hirdetének gyűlést Marosvásárhelyre, és odajöve mintegy másfélezer török hozzájuk. Jut eszembe, egy nagy, óriásforma magas, testes, erős vala a törökök tiszti, Hadzsi Musztafa bég vala neve, magyarul jól tu-

³ *Tökés Béla* jelentése szilágysági tanulmányútjáról. Népr. Múz. iratt. 63/1933.

⁴ *Károly Ferenc* hozzászólásából. ⁵ Hajdúsági és nyiregyházi katonák közléseiből.

⁶ *Pamfile, T.*, Agricultura la Romani. Bukarest, 1913. 226—227. l. ⁷ *Krasilnjikov, F.*, Malorossija i malorussi. Moszkva, 1924. 86. l.

dott igen úgy, hogy a gyűlésen egyszer maga tolmács nélkül proponálá a templomban a státusoknak, hogy legyenek hívek a hatalmas császárhoz és annak czirákjához, Barcsayhoz : másként, ha tökéletlenkednek, azt nyerik, hogy nagyobb lesz a kemence a háznál. Nevetve beszélték akkor azt a napkeleti proverbiumot, de bizony keserves magyarázatja volt a sok égett faluban felálló sütökemence ; de az nem idevaló.

Ha préda az asszony, vagy kocsmező az ember, ma is kész a figyelmeztetés, megéritek, hogy nagyobb lesz a kemence a háznál.

*

Bethlen Miklós második házasságáról így referál :

Telekiné az én üveges hintómon szál-lásomra hozván Juliát, és anno 1686, 8 februári tevék a fejiben a kontyot stb. szokott stílussal élven : tedd fel a kontyot, vedd fel a gondot.

Nincs az a lakodalom Szatmárban, ahol a kontyoló kékkötős násznagyok (asszonyok) rá ne sóhajtsák : feltették a kontyot, alárakták a gondot.

*

Borsos Tamás írja Bethlen Gáborhoz portai követjárasi jelentésében : ... bátorrággal mondom, hogy Magyarország nem egyes az némettel sem ebben, sem más dologban ...

Az egyik gazdára panasz volt. A bíróhoz kellett volna felvilágosításért fordulni, de az egyik ember ezt ezzel akasztotta meg : Ne tessék hinni a bírónak. Egyes vele.

Luby Margit.

Adatok egy primitív pálinkafőző eljárás előfordulásához.

1943 őszén hetési gyűjtőutamon Petchházán primitív népi pálinkafőző eljárással találkoztam, mely általánosan elterjedt a környéken.

Szilvából, vadkörteből, őszibarackból, cseresznyéből, szederből (eperfa termése), szőlőtörkölyből, söprűből (bor üledéke) és bodzabogyóból is szoktak ott pálinkát főzni.

A seprűhöz, ha nagyon sűrű, főzés előtt bort szoktak tölteni, hogy le ne égjen : vizet nem szabad hozzá önteni, mert akkor biztosan leég.

Leggyakrabban szőlőtörkölyből főzik

a pálinkát. Préselés után a törkölyt kiveszik a prés garatjából : összeálló tömeget kapával kisebb darabokra szaggatják, majd kézzel szétmorzsolják, ablakos hordóba rakják, rúddal rétegenként betömik, hogy a törköly között levegő ne maradjon : attól, tudniillik, megpenészednek. Miután a hordó megtelt, az ablakkal légmentesen elzárják. Ha valakinek nincs felesleges boroshordója, törkölyeltetéshez tisztáramosott rézgálics (egyfenekű vagyis, felül nyitott) hordóba is szokták elrakni. Ebbe is az előbb leírt eljárás szerint rakják el, majd felszínét simára döngölik, szőlőlevelekkel

Pálinkafőző készülék.
Vorrichtung zum Branntweinbrennen.

befedik, arra nedvesített földet (lehetőleg agyagot) teritenek vastagon, majd tömötté súlykolják, hogy repedést ne kapjon, mert akkor penészedés veszélyeztetné, azonkívül az alkohol is elillanna. Ha azonban valakinek semilyen hordója sincs, a törkölyt benthagyja a présben, a prés főfáját ráereszti a garatra, hogy nyomás alatt maradjon és levegő ne férjen a törkölyhöz : így hagyja, míg pálinkafőzésre nem kerül a sor. A présben tartott törköly szélei a levegővel érintkezve megpenészednek : ezeket a részeket a főzésre való előkészítéskor lefaragják, hogy a pálinka ízét el ne rontsák.

Közvetlen a főzés előtt bontják meg a törkölyös hordót, vagy a présbe rakott törkölyt : meglazítják, kézzel szétmorzsolják, majd vízzel megnedvesítik, hogy főzésnél oda ne égjen (a söprűhöz nem

tesznek vizet). Húszliteres fazék teli törkölyre négy liter vizet szoktak önteni.

Az előkészített törkölyt nagy fazékba, leggyakrabban horganyozott krumplifőző fazékba rakják, miután azt gondosan kiszűrték, hogy az esetleges tisztátalanságtól a pálinka ízt ne kapjon. Az edény magasságáig megrakott törköly tetejére pontosan az edény közepére zománcozott bádog-, vagy cseréptálat tesznek, majd a fazekat *lavórral*, vagy *vájlinggal* fedik le. A törkölyre tett tál átmérője mindig nagyobb, mint a fazék szájára helyezett edényé. A fazekat borító edényt légmentesen sározással körben a fazék szájához tapasztják, majd a borító edényt hóval, vagy ennek hiányában hideg vízzel megtöltik és az egész készüléket tűzhelyre teszik. A főzés közben keletkezett alkoholgőzök a hűtött borítóedény belső falára csapódnak és onnan lecsurogva a törkölyön fekvő tálba folyik a párlat. Már tapasztalatból tudják, hogy mennyi ideig tartó főzés után bonthatják meg a főzőkészüléket.

Az első párlat neve *plávis*. Gyöngye: inni nem szokták.

Többször megtöltik a fazekat, míg annyi plávis gyűl össze, hogy a második, a finomító párláshoz is hozzákezdhetnek.

A második párlásnál a fazékba a törköly helyett a plávis kerül, abba pedig közepre külön erre a célra készített *kisszéket* (fejőszékhez hasonló) állítanak. Erre helyezik a második párlatot a *tisztázást*, vagyis kész pálinkát felfogó tálat, amely különben ugyanaz szokott lenni, mint amelybe a plávist fogták fel. A fentemlített kisszék ülője nem nagyobb, minthogy a tál feneké elférjen rajta, a széklábak hossza pedig 7—10 centiméternél nem nagyobb. Nem lehet egyszerre sok plávist tisztázni, mert olyan sok lenne a párlata, hogy nem férne bele a felfogó tálba, már pedig a főzőképességet nem szabad főzés közben megbolygatni, hogy a tálból a tisztázatot kiöntsék, mert sok alkoholpára megszökne.

A plávis párlata, ami a kisszékre rakott tálba gyűlik, már tiszta pálinka.

Tisztázásnál a plávis a fazékból nem párolog mind el: ami visszamarad, az a pálinka *bak*-ja; nagyon erős: *marja az*

ember belső szerkezetét. Fájó végtagokat szoktak vele bedörzsölni, de akad olyan ember is, aki meg is issza. Ha valaki sokat iszik belőle, rosszul lehet tőle. Egyik helybeli legény a múlt évben a bakjától berugott: rosszul lett és «szája habzott, mint a veszett kutyáé.»

Főzés közben a fazekat borító edényben az olvadó havat, illetve a felmelegedett vizet cserélik, frissítik.

A fentiekben leírt primitív pálinkafőző-szerszám és mód ma is használatban van Petesházán (honnan különben a leírás is származik). Mint alkalmoszerű és hitelességüket ellenőrizni még nem tudott közlésekből értesültem, Zalaszentlászlón (Zalaszentgrót mellett), Pusztamogyoródon (Bánokszentgyörgy mellett,) Letenyén, Csörnyeföldön (Letenye mellett) és Galambokon is él. Sőt, egy szintén alkalmoszerű közlés szerint, a Székelyföldön is ismerik.

Mindenesetre Zalamegye különböző részein történő előfordulása azt bizonyítja, hogy Zalamegye szőlőtermő vidékein általánosan ismert és használt formáról van szó. Miután nagyobb területen él, kevés adat birtokában is arra kell gondolnunk, hogy hagyományral bír, mivel pedig technikai megoldása a lehető legprimitívebb, feltehetőleg ősi alakkal van dolgunk.

A középkorban, sőt az ókor végén is már ismerték az európai, meg az orosz steppevidék népei a lepárlást. Mikor Irországot az angolok 1170—1172-ben megszállták, ott, meg Skóciában a gabonapálinka már általánosan el volt terjedve.¹

Rapaics tévesen azt állítja, hogy a lepárlás tudománya az arabok révén csak a XVI. században terjedt volna el: az arabok a párlást először csak illatszerek előállítására (főleg rózsavíz) alkalmazták.²

Maurizio idevágó munkájában megállapítja, hogy az egészen különböző alacsonyabb és magasabb kultúrfokon álló primitív népeknél általános volt már régen is a párlás.

*Crawley*³ úgy véli, hogy a párlás egyszerű alakja az északamerikai indiánoknál épúgy ismert volt, mint a Csendes-óceán szigeteinek népeinél. Ez utóbbiak-

¹ *Maurizio, A.*, Geschichte der gegorenen Getränke. ² *Rapaics Rajmund*, A magyar-ság virágai. 206. l. ³ *Crawley, A. E. und Hasling, J.*, Enc. of Religion V. (1912) 72—82.

nál *Cooc* a XVIII. században már készen találta a lepárlást. Kína a legrégebb időktől kezdve desztillált. Az afrikai párlás múltjáról keveset tudunk, de biztos, hogy ott is el volt már régen terjedve. Sok nyelvtudós azon a véleményen van, hogy a kelták és a germánok is ismerték a desztillálás egy primitív formáját.

A korai középkorban kezdtek az emberek több pálinkát fogyasztani: azt most már házilag is főzték, azonkívül kereskedőnél meg patikában is vásárolták.

Maurizio helytelennek tartja azt az általános felfogást, hogy a természeti népek a kultúrnépektől tanulták volna meg a desztillálást, mert szerinte azok a felfedezésükkor majd valamennyien ismerték a párlás legegyszerűbb formáit. Munkájában közölt legegyszerűbb párolók (Abesszinia, Délkelet-Ázsia, Szibéria) mind körtealakúak, melyekből cső vezet egy másik edénybe.

Az általunk leírt párolónak nem akadtunk analógiájára, azonban azt gondoljuk, hogy a délzalai előfordulásokkal szomszédos horvát, vend területek és Somogy megye átkutatása értékes adatokat fognak szolgáltatni e primitív pálinkafőző kérdéséhez.

Némethy Endre.

A magyar gyász-színek kérdéséhez¹

Fél Edit egyik tanulmányában (Adatok a gyász-színekhez és párhuzamok. Ethn. XLVI, 6—17.; majd kiegészítésként Újabb adatok a zöld gyász-szín magyarországi előfordulásához. NÉ. XXXII, [1940], 417.) részletesen foglalkozik a magyar gyász-színekkel és azoknak külföldi párhuzamaival. Figyelme nemcsak a ruhára, de a koporsóra, sőt még a népköltészet adataira is kiterjed. Nem foglalkozik azonban a keresztteknek, a fejfáknak és gombfáknak különböző színre való festésével, pedig ezek az adatok megerősítik, részben továbbvizik vagy más oldalról világítják meg eredményeit. A *fejfa* a sír végében a halottat személyesíti meg; rajta van a halott neve, vagy a régi világban a tulajdonjegy, amellyel életében

jószágát is megjelölte. A *gombfák* különböző alakú faragványai a halott neméről és koráról világosítanak fel bennünket. Ugyanilyen megjelölő szerepe volt és van a különböző színre való festésnek is.

Sajnos, a magyar temetők kutatói a sírjelek színét csak futólagosan figyelték meg. Így nagyon sok az olyan adatuk, mely megemlíti ugyan a színt, de a hozzáfűződő hagyományt nem. Tudjuk azt, hogy a *kosdiak* rejtőit nem nagyon színezik, de azért ritkán előfordulnak a pirosra, kékre és zöldre festett fejfák is (NÉ. XIII [1912], 69—84.). *Szilvásváradon* pirossal írják fel a halott nevét (EA. F. 54. 580.); a borsodmezei *Sátán* a keresztet piros és kék színűek (EA. F. 54. 603.); *Cserkényben*, Borsod m. kék, zöld, fehér és piros színek váltakoznak (EA. F. 54. 481.); *Tasson* piros és kék együtt; *Madocsán* zöld-piros vagy zöld-kék a legáltalánosabb. A *szamoskéri* temetőben nagy számmal vannak az olyan fejfák, melyek fekete, fehér és vörös színnel vannak befestve. (NÉ. XXIX [1937], 424.) Legszínesebbek mégis a kalotaszegi temető gombfái. Gyakoriak a piros és kék színűek. (*Malonyay D. Csó*: A magyar nép művészete Bp. 1907. I, 256.) *Magyarvalkón* régebben kékre, pirosra és sárgára festették a gombfákat (Ethn. LIII, 141.). A székellyföldi gombfákról is hasonló feljegyzéseink vannak. *Köpecen*, *Nagyajtán* és *Fülében* gyakoriak a kékre, téglavörösre vagy többszínűre festett fejfák (*Malonyay* im. II, 278.). *Zalában* és *Sepsikőröspatakon* a fejfák mélyedéseit piros festéssel kenik be (NÉ. II [1901], 115—121.). Már ezekből az adatokból is kitűnik az, hogy a fejfák színezése egykor az ország nagy részében általános volt. Keveset mondó, nem teljes értékű adatok felsorolását abbahagyva nézzük a pontosabban feljegyzett megfigyeléseket.

Kalotaszegen főleg a gyermek fejfáját szokták kiszínezni kékre, vörösre vagy zöldre (*Malonyay* im. I, 278.); hasonlóképpen a gyermekek gombfájáról jegyzi meg *Jankó János*, hogy kék és vörös színűek (Kalotaszeg magyar népe 1891. 166.). Erdélyben a fiatal leányok sírjeleit kék, piros, esetleg zöld festékekkel festik

¹ Részlet a kéziratban levő *Erdővidéki temetők* című dolgozatomból (115 gépelt lap, 545 rajz és fénykép ábrával).

be (Erdély 1905. évf. 119.). *Bátky* szerint a *bánffyhungyadi* és *magyarvalkói* temetőben a fiatalok fejfája kék színű (NÉ. V [1904], 107.). Feljegyzéseink tehát ugyanarra utalnak, mint *Fél Edit* adatai: a kék, vörös és zöld színnek manapság elsősorban a fiatalság meggyászolásában van jelentősége.

A fekete gyász-szín a fejfák között is erősen terjedőben van. A *sárréti* temetőben szalmapernyével, a forgács tüzével vagy helyenként fekete festékekkel feketítik be a fejfákat. Így van ez *Nagyszalontán* is (NÉ. XIV [1913], 68—76.), a szatmármegyei *Komlódtótfalun* (NÉ. XXX [1938], 257—262.), sőt már *Kalotaszegen* is előfordul néhány helyen (Ethn. LIII, 202.). A fekete szín először mindenütt, mint az öregség jelzője nyomul be a temetőbe. A fekete és színes fejfák sokáig egymás mellett élnek, addig míg kortjelölő különbség van köztük. Ma már a színes fejfa, akárcsak a színes gyász, elenyészőben van s helyét mindenütt elfoglalja a fekete.

Az erdővidéki temetőkben egy-egy tiszta vörösre mázolt gombfára lettem figyelmes. Amint megtudtam, ezek alatt erőszakos halállal meghaltak nyugosznak. A vörös gyász-színnek ez a jelentése nem újkeletű. Ugyanerről a vidékről egy 1827-re vonatkozó feljegyzés is megemlíti a veresre festett fejfát: «Másnap reggel elindulván Rákosról, midőn a köpecsi temető mellett mentünk volna keresztül, két veresre festett fejfát láttunk ott. Melyről midőn egy embertől kérdést tetünk volna: kiké volnának? úgy mondá, hogy azok megöletett két sófalvi emberéi» (*Jánosfalvi Sándor István: Székelyhoni utazás a két Homoród mellett, Erdélyi ritkaságok 7—8. Kvár. 1942. II, 72.*). Az erőszakos halállal meghaltak fejfáját nemcsak a Székelyföldön, hanem az ország más részében is vörösre festik. Így a *biharmegyei Sárréten* «meg lehet ismerni a temetőben, ki halt meg természetes halállal. Mert a természetes halállal elhaltak fejfái szalmapernyével feketítettnek, az erőszakos halált szenvedettek pedig veres festékekkel vonatnak be». (*Osváth Pál, Bihar vármegye Sárréti járása leírása Nvárad, 1875. 44.*) *Kemecsen* szintén veres szín jelzi az erőszakosan elhaltak fejfáit. (*Kis Lajos, Kemecse, Magyarságtudomány II, 467.*). Az egymástól messzefekvő és teljesen

azonos adatokból látszik, hogy a veres színnek ez a funkciója valamikor általánosabb lehetett, mint manapság.

Ha a fentieket összevetjük *Fél Edit*-nek a vörös gyász-színre felhozott magyar adataival (Ethn. XLVI, 10.), akkor azonnal megállapíthatjuk, hogy a legtöbb esetben a veres gyász akkor jelentkezik, ha erőszakos halálról van szó (harc, gyilkosság, öngyilkosság). Ezt bizonyítja egy 1691-re vonatkozó feljegyzés is. *Bíró Gábor* előkelő székely katona a tatárok elleni küzdelemben esett el. Holttestét a homoródszentmártoni unitárius templomba temették el. «Oda, ahol a zászló állott — temették — felibe tévén a megöletett, e jelül veresen festett nyelű és az ártatlanság jelül feje selyem lobogójú zászlót, s halált ábrázolólag sárga betűvel varratván reája a fenn említett emlékirás» (*Jánosfalvi Sándor István im. I, 67.*). A veres színnek a magyarság gyászában ez lehetett az elsődleges jelentése, mely a magasabb társadalmi osztályokból szivárgott le, főleg a katonatemetés révén, a néphez. Itt lassan a fiatalság, főleg a gyermek gyász-színévé vált. Ezt talán azzal magyarázhatjuk, hogy minden fiatal élet elmúlásakor, azt erőszakosnak és természetellenesnek érezzük.

A magyar vörös gyász-szín tehát eredetileg a vérrel van összefüggésben (erőszakos halál), második jelentésében (gyermek halál) a vérrel való közvetlen kapcsolata elhomályosult. Hogy pedig távortartó és megelőző (a halott szellemével szemben) funkciója van-e a magyar vörös gyász-színnek, arra végleges választ nem tudunk adni, de feltételezhetjük, hiszen minden gyászolásban a tudat alatt ez húzódik meg. *Balassa Iván.*

Gombafélék gyűjtése és felhasználása a vendéknél.

Vendvidék a Dunántúl egyik legcsapadékosabb területe. Az itteni gyakori esőzések folytán, az északi dombos félen elterülő, egymásbakapcsolódó kisebb-nagyobb erdőkben bőségesen nő a gombafélék több ehető fajtája. Miután a gombaszedés tilalmazva nincs, azt bárki mások tulajdonát képező erdőben is szabadon gyűjtheti — így ebből a szegényebb osztály lényeges pénzeszközéhez jut. Ezenfelül a gombafélék-

nek népelelmezési szempontból is nagy szerepe van. Rendes viszonyok között évente több métermázsa szárított vargánya kerül innen ki magyar és szlovén városokba, Olaszországba, sőt az Észak-amerikai Egyesült Államokba is.

A vend nép a következő gombaféléket szedi és fogyasztja:

1. *Közönséges tinóru* (*Boletus edulis BULL.*) — «*Grbájn*». Eladásra úgyszólván kizárólag ez jön számításba. Miután sok van belőle, s mert különben is kellemes ízű, maguk a vendek is leginkább ezt fogyasztják. Népi megfigyelés szerint burgonyatöltéskor található legtöbb és legnagyobbra nőtt vargánya, de ezek nagyon férgesek. Viszont a nyárvégi, barna kalaposak, bár apróbbak, kevesebb bennük a kukac. Éppen ezért télire való szárításra alkalmasabbak.

Gyűjtését jobbára az otthon nélkülrőlözhető öregek és gyerekek végzik. Felszerelésük mindössze egy maguk elé kötött kék kötényből áll, amibe a gombát rakják, — továbbá egy bicskát is visznek magukkal, ezzel a tönknek földes részét tisztogatják le. A gombaszedők, már korán, hajnali 3—4 óra körül indulnak gyűjtőútjukra. Leginkább egyedül, mert mindegyiknek megvannak a rendes helyei, ahol évről-évre megnő a vargánya és ezt a helyet lehetőleg titokban tartják. Skerlák István kerkaszabadhegyi öreg napszámos szerint — aki évtizedek óta rendszeresen jár gombászni — ott, ahol egyszer vargányát találnak, minden esztendőben nőni fog. Egyébként az egyes erdőnemeket a következő sorrend szerint értékeli: legtöbb vargánya terem a tölgyesekben; elég sok a bükk-erdőben; már jóval kevesebb nő a fenyvesekben, míg a nyíreldőben a gyűjtés alig eredményes.

Otthon a vargányát (kalapját és tönkjét) vékony szeletekre vágják, majd rostára, szitára téve napon megszáritják. Ha sok van belőle, akkor az udvarra kihelyezett deszkalapokon szárogatják. Esős időben sütőbe téve szárad. A teljesen megszáradt vargányát kópiba, zacskóba rakják és nedvesség ellen védve szobában, konyhában, kamrában tartják s télen levest főznek belőle.

A frissen szedett vargányát többféle módon készítik el. Általában, mint minden kalapos gombát, zsír nélkül, sütő-

lapra teszik, felfelé fordított lemezese felét megsózzák és úgy sűtik.

Vargányaleves: Apróra vágott vöröshagymát kevés zsirban kissé megpirítanak, felszeletelt vargányát szórnak bele, együttesen megpárolják, felöntik vízzel, majd darabokra vágott hámozott burgonya és só kerül bele.

Tejfeles vargányaleves: Úgy készül, mint az előző, azzal a kevés eltéréssel, hogy a levest kevesebb vízzel öntik fel s hogy a végén kevés liszttel felkevert tejfelt is tesznek bele.

Zsirban sült vargánya: Szeletekre vágott gombát elégséges zsirban pirított vöröshagymával keverve megsűtnek. Sót és vöröspaprikát is tesznek hozzá.

Tejfeles vargánya: Készítési módja ugyanaz, mint az előző ételé, csak még a végén tejfellel szaporítják.

Tojásos vargánya: Pirított vöröshagymás zsirban párolt vargányára felvert tojást kevernek és vele együtt sűtik meg.

2. *Közönséges rókagomba* (*Cantharellus cibarius FR.*) «*Leszicsica*». Eladásra csak legújában gyűjtik és szárogatják. Ellenben frissen szedve, a nép szívesen fogyasztja.

Elkészítésének módja zsirban, tejfelesen és tojással sütve ugyanaz, mint a vargányáé.

3. *Simahátú zöld galambgomba* (*Russula heterophylla FR.*) «*Szivka*». Nem szárítják, hanem csak frissen sűtik. Mégpedig jobbára vöröshagymás zsirban, de tejfel és tojás nélkül, az előző két gombaféleség egyik elkészítési módja szerint. Előzetesen kalapjának bőrét mindig lehúzzák. — Kissé megszóva nyersen is eszik.

4. *Közönséges keserűgomba* (*Lactarius piperatus SCOP.*) «*Mléics*». Télire nem szárítják. Frissen szedve csak a szegényebb ember eszi. Elkészítésének módja: Szeletekre aprítják, vízben megfőzik s mikor már a csipős íz kifőtt belőle s jól megpuhult, — leöntik róla a vizet és vöröshagymás zsirban, a són kívül minden más anyag hozzáadása nélkül, vagy esetleg tojással együtt sűtik meg. Az elmúlt háború alatt sokat kiszállítottak Németországba, ahol nem étkezési célokra használták fel, hanem állítólag vegyi anyagot vontak ki belőle.

5. *Kenyérgomba* (*Lactarius volemus FR.*) — «*Zsoutika*». Ezt sem szárogatják

Nyersen is fogyasztják. Elkészítési módja (sütése) ugyanolyan, mint a keserűgombác.

6. *Közönséges rizike* (*Lactarius deliciosus L.*) — «*Borowka*». Legnagyobb tömegben előforduló ehető gombája a vendvidéki fenyveseknek. A nép is fogyasztja, ámbár nem nagyon kedveli. Csak frissen használják fel, mégpedig oly módon, mint a vargányát és róka-gombát.

A felsoroltakon kívül más gombaféleséget, mint pl. a *közönséges csiperkét* (*Psalliota campestris L.*), *császárgombát* (*Amanita caesarea SCOP.*), *közönséges kucsma-gombát* (*Morchella esculenta L.*), *sárga korallgombát* (*Ramaria flava SCHFF.*) csak elvétve, ritkán eszi egyik-másik vend ember. S miután könnyen felismerhető ehető fajtákból mindenkor elég mennyiség áll rendelkezésére, így a bizonytalan, kevésbé ismertekhez nem nyúlnak. Éppen ezért ritkaságszámba megy a gombamérgezés. Ha elvétve mégis megtörténik, a beteggel sürgősen nyers- vagy forralt tejet itatnak, ami hánytatólag hat. Csaba József.

Boszorkányégetés. Zala- és veszprémmegyei adatok szerint a boszorkányokat tüskén égették meg. (Horváth E. MNy. VIII, 284; *Kertész*, Szokásmondások, 243.) Ez a hagyomány azonban nemcsak Dunántúl nyugati részén maradt fenn, hanem délkeleten, Baranya megyében is. A Jancsika móg a tátos lova c. katádfai mesében azt mondják a vasorú vén banyának: *Té tüskébevaló vén boszorkány!* (Berze Nagy János, Baranyai magyar néphagyományok II, 224.) A tizönkét csóka c. ugyancsak katádfai mesében a fiatal királyné újszülött gyereket a gonosz szakácsné kicserélte kutyakölyökkel, s a távollevő királynak azt írta, hogy kutyakölyket szült. A király azt válaszolta, hogy három szekér tüsköt meg három szekér szalmát hordjanak össze, annak közepére egy dúchoz kössék a feleségét, azután égessék meg. Mikor azonban a királynét a dúchoz kötötték és a szalmát meg akarták gyujtani, megjelentek csókává változott testvérei, visszanyerték emberi alakjukat, s nyilvánvalóvá lett a királyné ártatlansága. Ekkor a szakácsné a király parancsára négyfelé hasították, s a város négy szegletére kiakasztották (185). A mese ugyancsak katádfai

változatában (A nappal járó fiúk) a gonosz szakácsné meg is égették. A király ingoványos, vizes földjét behordták tüsökkal, a szakácsné ló istrángjához kötötték, oda vitették, a tüsök közepén egy kocsi tüsköt ráborítottak, aztán meggyújtották (181). Két szaporcai mesében is erről van szó, ahol a szakácsné a lányát akarta a király feleségévé tenni. A szép királylány címűben a király kiadta a parancsot, hogy a kocsisok hozzanak tüsköt, szalmát. A tüsköt rakják körül, közepébe a szalmát, a tüsök mellé megasztalt. A szalmát meggyújtották, a szakácsné lányát beletaszították, az ördögös szakácsné a legszebb, legkényesebb ló farkára kötötték, aztán szétszakították (152). Ugyanennek a mesemondónak Genovéa c. meséjében a király egy kocsit küld szalmáért, egy kocsit tüsökökért. Körülrakták a tüsköt, közepébe a szalmát, meggyújtották. Mikor legjobban égett, a dämát beletaszították. Az anyját ló farkára kötötték, s a lovat addig hajtották, míg a banya szét nem szakadt (178).

Érdekes különbség van az elégetések közt. Az egyik mesében az égetés úgy történt, hogy a tüsköt ráborították a banyára, s úgy gyujtották meg. Ez azért fontos adat, mert a boszorkánypercek valóban azt bizonyítják, hogy nem a boszorkányt rakták a tüzre, hanem a tüzet rakták a boszorkányra, azért mondták: *tüz alá való boszorkány* (Komáromy 105). *Csefkó Gyula* pedig kimutatta, hogy nem is tüskén égették el a boszorkányokat, hanem borsószalmán, nádton, aszúfán, s tüskés vesszővel a paráznalkodókat és gyermekgyilkos anyákat verték meg, vagy tövissel kirakott sírban elevenen eltemették. (*Balassa-Emlékkönyv* 45, v. ö. még *Beke*, Ethn. XLVI, 144.) *Beke Ödön*.

Történeti néprajzi adalékok

Anno 1776. Die 16 Juny in Oppido Nagy Szöllős.

Kérdő pontok:

1. Tudja-e a Tanu, hogy Takáts György és Lovász Miska Mélt. Báro Perényi Sándor Úr Eő Nsga minémü conventios cselédjei voltak?

2. És azon tselédek nem de egész esztendőre szegődve valának-é? s miolta kezdődött szolgálattyoknak az eszten-deje?

3. Tudja, látta-e a Tanu, mi formán vala a ruházattjuk és egyéb fizetések conventio szerint, ki rendelte a Mélt. Uraságtul, melly darabb ruházattjuk tudnillik egy esztendőre, a vagy két esztendőre rendeltetett ki nékiek?

4. Minémű ruházatokat különös ki adott volt nékiek a Mélt. Uraság ez ideig?

5. Ki töltötték-e a nevezett cselédek conventio szerint való esztendejeket a Mélt. Uraság szolgálattjában?

6. Ha az esztendejeket ki nem töltötték azon szolgálattban, valya meg a Tanu, ha az Mélt. Uraság szabadon esztette-e ell őket, avagy szökve mentek ell, ha úgy, mikor történt az, mit vittek ell magokkal mind az esztendőbeli ruházattjokból, mind pedig a Mélt. Uraság jószágából?

7. Kit tud jó tanunak lenni?

Primus Testis : *Martinus Deli* oeconomus, Illmi Dni Alexandri de Perény Annorum circ. 50. Tudja bizonyosan a Tanu, hogy az kérdésben lévő Takács György Mlgos Báró úrnak conventios kocsissa volt, Lovász Miska pedig ugyan eő Naga conventios lovássza volt. Jól tudja azt is, mivel jelen volt, hogy azon két cseléd két esztendőre volt meg fogadva, de bizonyosan a napját bé szegődéseknem tudhattya, hanem azt tudja, hogy az kocsisnak ugmint Takács Györgynek ez közelebb mult Husvéth napjai előtt kezdődött esztendeje, Lovász Miska pedig már második esztendőre szolgálta az Tit. Méltgos urat. A ruházattjok és egyéb fizetések a Mlgos uraságtul ekképpen voltak kirendelve, úgy mint Takács Györgynek volt conventiója két esztendőre egész mundur, pénz fizetése pedig mint egy tíz forint, Lovász Miskának egész mundura volt, conventiója, az pénz fizetése mennyi lehetett a Tanu nem tudhattya. Hanem Takács György kocsisnak elmenetele előtt egész mundurt, ugmint mentét, dolmánt, nadrágot, csizmát, köpenyeget, kalapot meg adott Tit Mlgos úr, az Tanu mind ezen ruhákat maga vásárlotta uraság parancsolattjából. Úgy nem különben Lovász Miskát is mivel ő is két esztendőre volt meg szegődve, az első esztendejét ki töltvén az egész két esztendőre való mundurát hasonlóul ki vötte. Az megnevezett cselédek con-

ventiojok szerint ki nem töltötték esztendejeket Mlgos uraság szolgálattjában. Sőt Uraság hire és akarattya kívül éjtszakának idején az közelebb mult május havának negyedik napjára virradóra mind ketten szöktének el az udvarbul egész mundurostul, egyebet mit vittek el az udvarbul még nem tudatik. Juhász Palkó nevezetű kolcsár ezen dolgot tudja.

Secundus Testis *Providus Paulus Juhász* claviger dominialis, Annor. circ. 25. Tudja bizonyosan a Tanu, hogy az deutrális Takács György Mlgos L. Báró Perényi Sándor úr eő Nagnak conventios kocsissa volt, Lovász Miska pedig ugyan eő Nganak conventios lovássza volt, és jól tudja azt is, hogy ezen nevezett kocsis és lovász két esztendőre voltak meg fogadva, de mivel Lovász Miskát Tit. Mlgos úr Tornyos Németiben szegődttette bé bizonyos idejét szolgálattya kezdetinek nem tudhattya, elég az hogy első esztendejét ki szolgálván a másikat félben hagyta. Takács György kocsist a mult januáriusban két esztendőre fogadta meg conventio szerint. Fizetése és ruhája Takács Györgynek kész pénz tíz frt, egész mundur, ugy Lovász Miskának is hasonlóképpen egész mundur, de fizetése mennyi volt nem tudja. Hanem minek előtte Takács György el ment volna, ezen ruhák adattak meg: dolmány, mente, nadrág, csizma, köpenyeg, kalap, nyakravaló, a Tanu mind ezekét látta, mind mikor varratták, mind pedig rajta viselni Takács Györgyön, nem különben Lovász Miskának is ezen megnevezett ruhák Tit. Mlgos uraságtul ki volt adva, mintha ki töltötte volna egész két esztendőbeli szolgálattját, holott az megnevezett cselédek ki nem töltötték conventio szerint való idejeknek szolgálattját. Hanem éj szakának idején az közelebb mult május havának negyedik napjára virradóra egyszerűmind ketten minden mundurostul el szöktének. A szakácsot és a szolgálót jó Tanuknak tudja lenni, mivel edgyütt laktak.

Tertius testis *providus Georgius Orosz*, annor. circ. 23. A Tanu sokszor Tit. Mlgos Báró Perényi Sándor úr udvarában a kérdésben lévő két cseléddel, Takács György és Lovász Miskával edgyütt szolgálván, jól tudja, hogy Takács György

conventios kocsisa, Lovász Miska pedig lovássza volt Tit. Mlgos úrnak, mind ketten két esztendőre voltak fogadva. Lovász Miska ugyan az első esztendőt ki szolgálta, de az másikat félben hagyván, mindkét esztendőre conventiója szerint érdemlett ruháját elvitte, Takács György pedig az két esztendőből felet töltvén az is hasonlóképpen Lovász Miskával edgyütt éjszakának idején egy házban hálván a Tanunál (mentéjét, dolmányát nadrágát, csizmáját, kalapját, köpenyegjét magára fel vévén úgy szökött el). Ugy Lovász Miska is ezen specificált ruhákkal ki lévén fizetve magával el vitte, emellett Takács György kocsis az uraság kocsijára való szekerczét magával elvitte, a tanu tudja.

Quarta Testis *Catharina Csüre Szöllösiensis* Annor circ. 34. A Tanu jól tudja, hogy az kérdésben lévő Takács György conventios kocsisa. Lovász Miska pedig lovássza volt Mlgos L. Báró Perényi Sándor úr eö Ngának, a Tanu ugyan azon uraságot szolgálván, ugyan azért valójában tudja, hogy azon két cseléd két esztendőre volt meg fogadva, akiknek is esztendejek kezdődött közelebb az elmult új esztendőben. A conventiójok miből állyon nem tudja, hanem való az, hogy Takács Györgynek mentéje, dolmánya, nadrágja, csizmája, kalapja, köpenyegje és nyakra valója meg voltak adva, úgy hasonló képpen Lovász Miskának is, mintha conventiójok szerint mind a két esztendőt ki szolgálták volna és ezen fent specificált ruhákat atta nekiek a Mlgos uraság. Takács György a két esztendőből csak felet sem töltött el, Lovász Miska ugyan egy esztendőt el töltvén az másikat félben hagyván, az uraságnak híre és akarattya nélkül éjszakának idején mint egy Áldozó Csütörtök előtt egy héttel szöktek el, ugyan akkor egy kocsihoz való baltát és sákot a fent meg írt ruhákon kívül magukkal vittek.

Közli: *Molnár József.*

Felülcsapós vízimalom terve Jászberényből

A háború viharainak áldozataként kell elkönyvelnünk a jászberényi *belső-vízimalom* pusztulását is.

Ez a malom a város belterületén, a Zagyva-parton a török hódoltságtól egészen 1944-ig működött és a város szükségletének — az akkor fennállott három gőzmalmon kívül — igen jelentős hányadát szolgáltatta örleményekben.

A malom legkorábbi fennállásáról *Kereszturi Gáspár* 1594 május 10-én összeírt leltára tudósít először.¹ Az igen becses adatokat tartalmazó leltár egyéb anyagát ismertettem már más vonatkozásban,² — itt most vízimalmunkra vonatkozó sorait adom teljes egészében, majd ennek kapcsán a vízimalom sűrűn ismétlődő és egyik XIX. századi kijavítása alkalmával felvett részletrajzát közlöm *Fecske Gergely* jászberényi kőművesmester kezéből.

Kereszturi Gáspár, az ónodi harmincadhivatal ellenőre Horpácsi Gergely nevű társával, mint a szepesi kamara kiküldő te írta össze azokat a javakat és vár-tartozékokat, melyeket a török 1594-ben — Teuffenbach generális hatvani győzelme után — Jászberényben visszahagyott.

Kereszturi vízimalmunkról a következőkben tudósít:

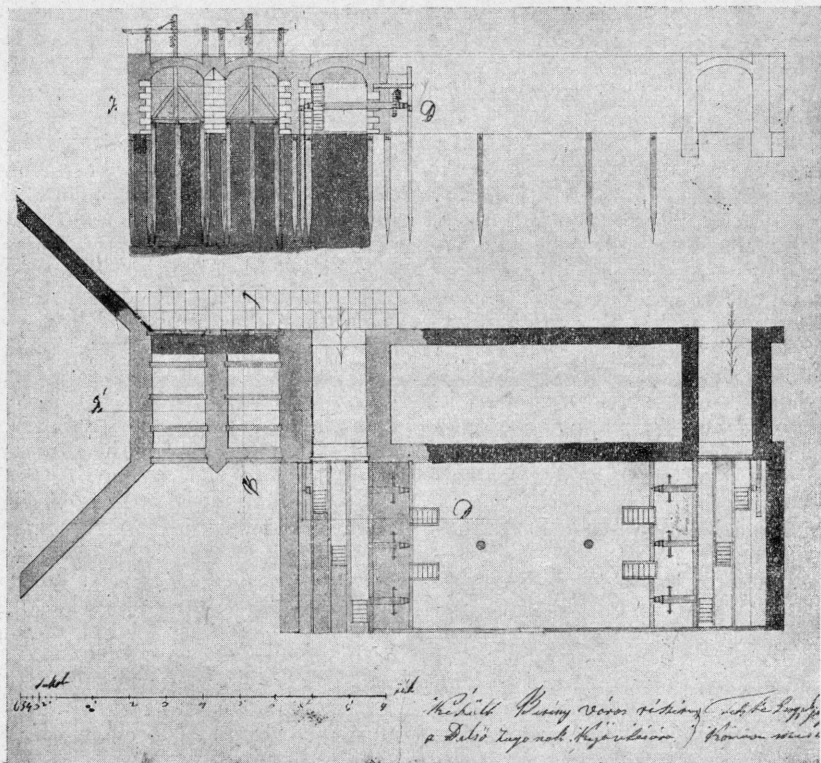
«Első malom közel a vár (ma a ferenczendi templom és kolostor területe) előtt áll, 5 kerekű, mely malmot Musztafa budai pasa sajátmaga számára épített, kinek a jövedelmet Budára az a török szolgáltatta be, kit itt Berényben hátrahagyott. Ez vezette a malmot. Meggyilkolása után fiai irányították egészen a menekülésig. E malmot a lakosok *Pasa-malmának* nevezik. Ebben a malomban Borbély Mátyás molnár már a törököknek is szolgált, az első időtől fogva, szolgájával, Benedek molnárral együtt. (Ezek) berényi lakosok, kiket megesketve

¹ Orsz. Levéltár. Budapest, U. et C. — Fasc. 78. Numerus 6. (A jászberényi városi levéltárban fekvő oklevelek 1442-ből megemlékeznek Borsóhalma helységgel és Barthalyus Jakab halálával öröklésre került malmokról és malomhelyekről (többszámban!), ez a kétkerekű malom azonban a Tarna folyó partján állott. *Privilegiális oklevelek 1—3 számig*, szövegük: Pintér Jenő: *Jászberény r. t. város levéltárában lévő kiváltságlevelek és oklevelek gyűjteménye.* E. n.).

² Jászberény várának hadiszerszám-készlete 1594-ben, Ugar. 1942. évf. 12. szám.

hűségükre, távozásunkig, őfelsége szám-
adásában megtartottunk és szolgáltattunk.
Ennek a malomnak a jövedelme, mikor esős az idő, kedvező és a folyó-
vizet folyása mentén engedi át. Jöve-
delme évi időközben, ennek a városnak
a köblével 260 köbölnyi, néha még több
is, ahogy a molnárok kijelentették eskü

veivel, szilfából és akácából ácsolt ten-
gelyeivel, minden felszerelésével együtt,
ahol a mai nemzedék is ismeri. A II.
József-féle katonai felvétel már ezen az
új helyen jelzi a belső vizimalmot —
ennek kelte szintén 1783. Egy Bedekovich
Lőrinc-féle térkép-vázlat a XVIII. század
végéről még az északi szigetcsúcson jelzi

Felülsapós vizimalom terve.

Grundriss einer Wassermühle mit oberer Wasserzuleitung.

alatt. Gyakrabban a víz tároltatott a vár
védelmére, nehogy a sáncokból hiányoz-
zon a víz, miként nekünk ott tartó-
zkodásunk alkalmával is feltűnt . . . »

A vizimalom, melyről Kereszturi
tudósít, ezidőben nem a mai helyén —
a malomsziget déli, — hanem a malom-
sziget északi csúcsán, a mai Nádor-utca
torkolatában állott. Innen 1783-ban —
100 öl kő felhasználásával az egész mal-
mot áthelyezték a déli csúcsra, épületkö-

a malmot, emiatt lehet, hogy ezt a
datálatlan térkép-vázlatot 1783 előttre
kell helyezni. A jászberényi tanács-
ülési jegyzőkönyvek 1783-ban beszélnek
a fenti «újraépítésről.»³

A XIX. század első feléből fenn-
maradt tervrajz hosszmetzetben és alap-
rajzilag sukk- és öl-léptékben tünteti fel
malmunkat Fecske Gergely kőművesmes-
ter felvétele alapján.⁴

E tervrajz szerint is a malom örlő-

³ Adatok Jászberény multjából. 18—22.

⁴ Porteleki (Prückler)-gyűjteményben. Budapest.

köveit a malom mindkét oldalán álló felülcsapó-kerek hozták mozgásba. Az épület déli végén 3, északi végén szintén 3 kerék. (Meg kell itt jegyeznem, hogy Fecske Gergely bővítési tervet dolgozhatott ki tervrajzán, mert a déli malom-épületvégen a legutolsó időkig csupán két felülcsapós kerék működött.)

A keresztmetszeti tervrajzon — balról jobbra haladva — jól láthatjuk a két-nyílású duzzasztó-, illetve vízbőség idején a mentesítő-zsilipeket. A zsilip-pár két főfala, valamint közfala a vízmederbe vert cölöpökön nyugszik. A zsilipköz fenék deszkázatát középen szintén cölöpsor tartja, hogy az 1 öl 3 sukk szélességű padlózat elbírja a lezúduló víz nyomását.

Ehhez a kétnyílású zsilip-építményhez csatlakozik a meghajtókerekéhez vezető zsilip-nyílás, ahol Fecske tervrajzán három, de eredetileg két meghajtókerék vitte át forgását a malomépületben álló kőpadokra. A keresztmetszeti rajz feltünteti a *vízszintesen* forgó meghajtókerék homlok-fogaskerekét. E homlok-fogaskereken elhelyezett fafogak, — melyek a legutolsó időkben is készen faragva mindig kéznél voltak törések alkalmára — vitték át a forgást *függőleges* tengelyű forgásba és a vasból lévő kúpkerék útján az ebbe ágyazott *szil-vas* — az alsó-malomkő *nyaktökének* nevezett nyílásán át vezetve — forgatta a felsőkövet. A szil-vas vége kúpszerűen a *balanc-vasba* ékelve végződött. Meg kell még említenem, hogy a felső örlőkő négy persellyel bírt és az ebbe helyezett vas- vagy ólom-súlyokkal egyensúlyozták ki a két kő párhuzamos forgását. E súlyokat *balanc-súly*nak hívták. Az utóbbi évtizedekben a vízimalomból két teljesen elhasznált ősi *kő-padot* (hengerpadot) Ganz-féle 21/A típusú hengerszékkel cseréltek ki.

A tervrajz szerint — és eredetileg is — a malomépület északi oldalán három

felülcsapós-malomkerék szolgáltatta a forgatóerőt.

Kereszturi Gáspár leltárából a másik, ú. n. külső vízimalom adatait is ismertetem.

«Második malom szintén ugyanezen Zagyva folyón, a várfeletti részen, a törökök szőlőkertje mellett állott. (E részt ma *belső-szöllőnek* hívják, tanyaszzerűen szétszórt épületekkel és gyümölcsösselel van beültetve, a mai szőlőtermelés a múlt században kezdett telepítésű *Neszür*-ben, innen nyugatra 2—3 kilométerre folyik.) Négykerékű, melyet Hozmán bég Szolnokról minden hasznával együtt egészen a töröknek jelen meneküléséig irányított. *Sőt maga építette*, csupán a várban lakó egyik török a jövedelmet Szolnokra szolgáltatta. Az első időktől kezdve — eltávozásunkig — Keresztes Gergelyt őfelsége szolgálatába eskü mellett felvettük és megtartottuk, jártas a mesterségben. (Ez elbeszélte továbbá, hogy a jövedelem egy év alatt mintegy 300 köbölnyit is elérhet, ha alkalmas idő kedvez.)

Ez a második vízimalom még a múlt században is állott, sokáig használaton kívül már, majd romokban, amikor elbontották. Jászberényben helyét ma is külső malomnak (*kíső-malom*) hívják. Takács Herman jászberényi nyomdász kiadásában a század elején megjelent «*Album Lehel városáról*» II. kötete még közli fényképét, amelyen jól látszik, hogy az egyik vízikerek felülcsapós, míg a többi alulcsapós volt és így azt a felsőmeder magas- és alacsony vízállása idején is haszonnal tudták használni. Ha irányadó lehet a Kereszturi-féle leltárban a jövedelem pontossága, innen van az, hogy a külsőmalom 300 köbölnyit is elérhetett, szemben a belsőmalom 260 köböllel. A külsőmalom kapacitása mindenkor is nagyobb volt, a város 1845. évi úri haszonvételi (regále-) árverésén a külsőmalom 1750 kila bérrel áll szemben a belsőmalom 1000 kila gabonájával. *Komáromy József*.

NÉPRAJZI HIREK

Vidéki múzeumaink háborús veszteségei.

Vidéki múzeumaink — közgyűjteményeink¹ és egyéb múzeális gyűjtemé-

nyeink — a háborús események következtében súlyos károkat szenvedtek. Alig van olyan múzeumunk, amely teljes egészében sértetlenül, minden nagyobb veszteség-

¹ Az 1929 : XI. tc. és a 9300 : 1935. VKM. III. sz. rend. alapján állami felügyelet alá helyezett — s rendszeres anyagi támogatásban is részesülő — múzeumok és könyvtárak elnevezése.

és épületkár nélkül menthette volna át gyűjteménye anyagát, az elmúlt háborús évek során. Ilyen, szinte egyetlen és szerencsés kivétel a pécsi *Baranya Vármegye Múzeuma*, amely teljes egészében sértetlen.

Múzeumaink és a gyűjtemények sérülése, rongálódása, pusztulása rendkívül sokféle eredetű. Harci cselekmények, légitámadások, katonai beszállások, kivonuló csapatok rombolásai, hatósági kiürítések; a múzeumvezető gondatlan-sága, eltávozása, menekülése; fosztogatások, a múzeum épületének másirányú (kórházi, raktári stb.) igénybevétele váltakozóan, de sok esetben együttesen, egymásutáni rendben okozták a vidéki múzeumok anyagának, berendezésének és felszerelésének nagymérvű pusztulását.

A múzeumok háborús károsodásairól teljes és hiánytalan képet azonban mind-ezideig még nem sikerült nyerni. Sok helyen a leltári feljegyzések (leltári napló, szakcatalógus, ásatási, gyűjtési jegyzőkönyvek stb.) is megsérültek, vagy elvesztek és megsemmisültek. Az egyes intézmények vezetésében is jelentős változások történtek az elmúlt évek folyamán. Kellő leltári feljegyzések és a gyűjteményanyag megfelelő ismerete hiányában viszont a károsodás pontos és részletes megállapítása alig lehetséges. Ez magyarázza az egyes múzeumok háborús károsodásairól szóló jelentések viszonylagos aránytalanságát, illetve hiányosságát.

Ebben a rövid, tájékoztató összefoglalásban múzeumainknak — a régészeti, történeti, képzőművészeti, várostörténeti stb. anyagának hasonlóan nagymérvű veszteségét, károsodását csupán sommásan érintve — elsősorban néprajzi vonatkozású veszteségeit, kárait próbáljuk összefoglalni.

I. Közgyűjtemények.

1. *Balassagyarmat. Nógrádmegyei Nagy Iván Múzeum.* Értékes természetrajzi, történeti (főleg Madách-emléktárgyak) és régi könyvanyaga mellett elsősorban a néprajzi gyűjteménye (ruházati-, textil-, bútor-, halászati anyaga) volt jelentős. Katonai beszállásolás, fosztogatás és rablás következtében a múzeális

anyag legnagyobb része, kb. 80%-a elpusztult.

2. *Debrecen. Déri Múzeum.* Az európai színvonalú múzeum épülete jelentős károkat szenvedett; gazdag és változatos gyűjteményében azonban aránylag kevés volt a veszteség. A Déri György néprajzi gyűjtemény textil-, gyapjú- és bőrruhaanyagából több bunda, ködmön, szűr, bőrmellény stb. veszett el. A károsodás kb. 5—10%-os.

3. *Kapossár. Somogyvármegyei Múzeum.* Igen értékes néprajzi (főleg népművészeti) és jelentős képzőművészeti, régészeti anyagának nagyrésze elpusztult. A néprajzi anyag: viseleti tárgyak, csizmák, szűrök, textiliák, konyhai eszközök, a kismesterség eszközei túlnyomó részét, kb. 50%-át, megsemmisítették és elrabolták.

4. *Kecskemét. Városi Múzeum.* A mintaszerűen gondozott, s főleg az ősrégészeti, a népvándorlás- és honfoglalás-kori, művelődéstörténeti és néprajzi gyűjtemény anyaga, részben légitámadás következtében, részben a beszállásolt katonai alakulatok pusztításai következtében szinte teljesen megsemmisült. A múzeum elpusztult gazdag avar és honfoglalás-kori, magyar középkori, halászati és pásztor emléktárgyai pótolhatatlanok. A károsodás 95%-os.

5. *Keszthely. Balatoni Múzeum. — Állami Darnay-Múzeum.* A múzeumépület teljesen ép. Az igen jelentős régészeti, művelődéstörténeti, néprajzi és természetrajzi anyag túlnyomó része, Keszthely kiürítésével kapcsolatosan, Zalaegerszeg állomásán, 1945. III. 28-án, légitámadás következtében teljesen megsemmisült. A múzeum gazdag textil-, kerámiai anyaga, pásztorfaragások, művelődéstörténeti emlékek pótolhatatlan veszteséget jelentenek. A károsodás kb. 80%-os.

6. *Miskolc. Borsod-Miskolci Múzeum.* A gyűjtemény anyaga sértetlen.

7. *Nyíregyháza. Szabolcsvármegyei Múzeum.* Jelentős régészeti és néprajzi gyűjteményéből aránylag kevés veszett el: a régészeti anyag egy részét szakszerűen kiválogatva, ismeretlen tettesek elszállították. A kár 10%-os.

8. *Pécs. Baranya Vármegye Múzeuma.* A múzeumépület és a nagyértékű műzeális (régészeti és népművészeti) anyag teljesen sértetlen.

9. Pécs. Városi Majorossy Imre-Múzeum. A múzeális (régészeti, néprajzi, művészettörténeti) anyag sértetlen.

10. Sopron. Városi Múzeum. A légitámadás alkalmával súlyosan megrongálódott múzeum régészeti és művelődéstörténeti anyaga igen jelentős. Legnagyobb veszteség érte a néprajzi- és az éremtárt. Az előbbiből 724 tárgy, többek között 561 textil (hímzés, lepedő, viseletdarab stb.) és kerámia, az utóbbiból közel 500 érem veszett el a város felszabadítása utáni sorozatos betörések alkalmával. A kár részben még pótolható: 25%-os.

11. Sümeg. Kisfaludy Emlékgyűjtemény. A figyelemreméltó emlékgyűjteményből a költő értékes (arany) emléktárgyai veszttek el.

12. Szeged. Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum. A kettős intézmény épülete súlyosan megsérült: könyvanyaga, néprajzi-, helytörténeti-, képzőművészeti-, természetrajzi-gyűjteményének vesztesége jelentéktelen; az iparművészeti- és a régészeti gyűjtemény nagyértékű kerámiai anyaga azonban, részben légitámadás következtében pusztult el, részben a fosztogatók zúzták össze. A károsodás hozzávetőlegesen 10%-os.

13. Székesfehérvár. Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeum. Értékes régészeti és művelődéstörténeti anyaga mellett képzőművészeti gyűjteménye is jelentős. A múzeumépület súlyos sérülése következtében és a fosztogatók kártétele mellett a néprajzi gyűjtemény, így a halásznai-, kerámiai-, ruházati- és a bútornyag nagyrésze elpusztult és elveszett. A hozzávetőleges károsodás 20—30%-os.

14. Szekszárd. Tolnavármegyei Múzeuma. A katonai kórház és élelmezési raktár céljaira igénybevett múzeum anyagának nagyrésze az épület kiürítésekor ment tönkre, pusztult el, került idegen kézre. Az igen jelentős ősrégészeti és római kori anyagának vesztesége mellett a néprajzi gyűjtemény károsodása a jelentős. A fa- és fémtárgyakon kívül a textiliák, így többek között a több ezer darabból álló sárközi anyag (főkötő) is elpusztult. A kár pótolhatatlan, kb. 50%-os.

15. Szombathely. Vasvármegyei Múzeum. A múzeum épülete légitámadás és a közeli híd robbantása következtében súlyosan megrongálódott; gyűjtemény-

anyaga nagymértékben megsérült. A művelődéstörténeti és néprajzi (kerámiai textil-) anyag vesztesége jelentős. Fosztogatás által a még használható tárgyak: fűrés, favilla, zombor, kés, bútor, orvadászfegyverek veszttek el. A kár kb. 25—30%-os.

16. Veszprém. Veszprémvármegyei Múzeum. A kitűnően rendezett és kezelt múzeum épülete a harci cselekmények következtében súlyosan megrongálódott. A gyűjteményanyag károsodása számban csekélynek mondható. Kb. 2%-os.

II. Múzeális gyűjtemények.

1. Baja. Városi Múzeum. A katonai fürdő céljaira igénybevett múzeum képzőművészeti és várostörténeti (néprajzi) anyaga a kilakoltatás és a sorozatos fosztogatás alkalmával nagyrészt elpusztult. A kár kb. 40%-os.

2. Békés. Néprajzi gyűjtemény. A figyelemreméltó múzeális anyag vesztesége jelentéktelen.

3. Békéscsaba. Városi Múzeum és Könyvtár. Értékes régészeti és képzőművészeti és gazdag néprajzi (népművészeti) anyagából a sorozatos fosztogatások során jelentős értékek pusztultak el. A néprajzi gyűjtemény (bútorzat, textiliák, kerámia) vesztesége nagyrészt még pótolható.

4. Cegléd. Városi Kossuth-Múzeum. Az 1848—49-i szabadságharcra és a Kossuth családra vonatkozó és részben helytörténeti tárgyú gyűjteményanyag egy része a harci cselekmények közben ment tönkre, vagy a fosztogatások alkalmával veszett el.

5. Eger. Érseki Jogliceum Múzeuma. A régészeti és történeti jellegű gyűjteményanyag károsodása figyelemreméltó. A károsodás 10%-os.

6. Eger. Vármúzeum és Városi Múzeális gyűjtemény. A vármúzeum károsodása jelentéktelen. A városi gyűjtemény, amely jelentős művelődéstörténeti és néprajzi vonatkozású tárgyakat foglalt magában, s már évek óta el volt raktározva, fosztogatás és rablás következtében teljes egészében megsemmisült.

7. Esztergom. Főszékesegyházi Keresztény Múzeum. Az igen nagy értéket képviselő képzőművészeti és iparművészeti anyag (festmények, szobrok, ötvöstaragyak, porcellán, textilia) egy része a

harci cselekmények következtében, a múzeumépület sérülései alkalmával, részben megrongálódott, részben elpusztult. A károsodás 10%-os.

8. *Esztergom. Főszékesegyházi Könyvtár és Régészeti gyűjtemény.* Légítámadás, be övés és fosztogatás következtében a kettős intézmény római kori kerámia-gyűjteménye (250 drb) elpusztult.

9. *Győr. Városi Múzeum.* A főleg város-történeti anyagot magában foglaló gyűjtemény anyagának nagyrészt 1945 tavaszán Németországba szállították. A károsodás még nincs megállapítva.

10. *Gyula. Városi Múzeum és Könyvtár.* A kettős intézmény a városi polgári iskolában volt elhelyezve, amelyet katonai kórház céljaira vettek igénybe. Az igen nagy értékű régészeti, történeti és néprajzi gyűjtemény ennek következtében teljes egészében megsemmisült. A könyvtár anyaga viszonylag sértetlen. A károsodás összege megállapíthatatlan.

11. *Hajduböszörmény. Városi Múzeum.* A figyelemreméltó város-történeti és néprajzi gyűjtemény (ruhadarabok, pásztorakézség, gazdasági eszközök, kerámiai anyag) nagyrészt összezúzták és elhurcolták. A gyűjtemény károsodása kb. 40%-os.

12. *Hódmezővásárhely. Városi Múzeum és Könyvtár.* Az igen értékes régészeti és néprajzi anyag a háborús események alatt sértetlenül maradt meg, de a párthelyiségül lefoglalt múzeumépületből való kilakoltatása alkalmával nagymértékben megrongálódott.

13. *Jászberény. Jász Múzeum.* A néprajzi szempontból is jelentős múzeális anyag vesztesége nem számottevő.

14. *Karcag. Nagykun Múzeum.* A múzeum igen értékes néprajzi anyaga (ruházati tárgyak, textília, kerámia, bútor, pásztorakézségek) már évek óta el volt raktározva. Légítámadás és fosztogatás következtében a gyűjtemény teljes egészében megsemmisült. A károsodás összege megállapíthatatlan.

15. *Kiskőrös. Petőfi-ház.* Petőfi Sándor szülőházát és az abban elhelyezett ereklyegyűjteményt a háborús események során semmiféle károsodás nem érte.

16. *Kiskunfélegyháza. Városi Múzeum.* Az elsősorban helytörténeti és néprajzi jellegű múzeális anyag, a múzeum-épület katonai (kórházi) igénybevételei

alkalmával jelentős veszteséget szenvedett. A régészeti gyűjtemény tárgyain kívül közel 300 drb művelődéstörténeti és néprajzi tárgy (bútorok, kések, pásztorfelszerelések) pusztultak el. A károsodás kb. 10%-os.

17. *Kőszeg. Városi Múzeum.* A múzeum épülete az ostrom alatt leégett; a várostörténeti jellegű gyűjtemény anyagának egy része megsérült és elveszett.

18. *Makó. Csanádvarmegyei múzeális gyűjtemény.* A szervezés alatt álló és régészeti, történeti jellegű gyűjteményanyag egy része a menekítés alkalmával Kiskunfélegyházán veszett el, a helyben hagyott anyagot a fosztogatók semmisítették meg. A károsodás kb. 90%-os.

19. *Mezőkövesd. Kir. Szent László-gimnázium néprajzi gyűjteménye.* Az igen figyelemreméltó matyó néprajzi gyűjtemény (viseletek, textília, kerámia, bútorzat, gazdasági eszközök stb.) az iskola katonai (kórházi) igénybevétele alkalmával majdnem teljes egészében elpusztult. 677 néprajzi tárgyból 629 drb. tűnt el.

20. *Mohács. II. Lajos Múzeumegyesület Múzeuma.* A történeti és néprajzi vonatkozású múzeális gyűjtemény nagyrészt a megszálló csapatok és fosztogatók elrabolták. A károsodás hozzávetőlegesen 40%-os.

21. *Mosonmagyaróvár. Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet Múzeuma.* A megsérült múzeum anyagából fegyvereket, természetrajzi, régészeti és néprajzi (viseletdarabokat, textiliát, gazdasági eszközöket, kerámiát stb.) tárgyakat a beszállásolt katonaság és fosztogatók elhúrtoltak. A kár kb. 20—30%-os.

22. *Nagykanizsa. Városi Múzeum.* Régészeti és helytörténeti anyaga mellett a néprajzi gyűjtemény vesztesége igen jelentős. Számos göcseji (s más egyéb) viselet darab, textília, bútor, pásztorfaragás pusztult, veszett el. A károsodás kb. 30%-os.

23. *Nagykőrös. Városi Múzeális gyűjtemény.* A helytörténeti és néprajzi vonatkozású gyűjtemény jelentékenyebb részét: így pl. egy XVIII. századi díszöltönyt, teljes löfelszereléssel együtt — elrabolták.

24. *Sátoraljaújhegy. Zemlénvármegyei Múzeum.* Az 1942-ben helyreállított borsi Rákóczi-kastélyban elhelyezett régészeti és történeti gyűjtemény, néprajzi

anyagával (halászat, gazdálkodási eszközök) együtt teljesen megsemmisült.

25. *Szentes. Csongrádvármegyei Múzeum.* Az értékes régészeti (őskori, népvándorláskori, honfoglaláskori), művelődéstörténeti és figyelemreméltó néprajzi anyagot magábanfoglaló múzeum anyagának egy része a menekítés alkalmával a Szekszárdi Múzeumban (l. ott) ment tönkre, veszett el. A Szentesen maradt múzeális anyag néprajzi gyűjteményének (textil, gazdasági eszközök, kerámia, viselet darabok, bútor stb.) kb. 50%-a pusztult el a fosztogatások alkalmával.

26. *Szigetvár. Zrinyi Miklós Múzeum-egyesület Múzeuma.* A helytörténeti jellegű gyűjtemény-anyag aránylag kevés néprajzi tárgyat foglalt magában — az általános jellegű fosztogatás alkalmával és a katonai beszállásolás következtében jelentős károkat szenvedett.

27. *Szolnok. Városi Múzeális gyűjtemény.* A figyelemreméltó várostörténeti és néprajzi anyag nagyrészt a beszállásolt katonai alakulatok elhurcolták és megsemmisítették.

28. *Tata. Tatai Múzeum.* Az igen értékes iparművészeti jellegű és helytörténeti vonatkozású múzeális anyag aránylag sértetlen: főleg antik bútorokban és céhemlékekben van károsodás.

29. *Vác. Váci Múzeum.* Katonai fosztogatás alkalmával a várostörténeti anyagot jelentős veszteség érte.

30. *Zalaegerszeg. Göcseji gyűjtemény.* A helytörténeti (várostörténeti) és néprajzi anyag a felszabadulás utáni fosztogatások alkalmával súlyosan megsérült és elveszett: 40 drb. göcseji és hetési női és férfi népviseleti ruhadarab, textiliák, számos cserépedény, a fegyver- és éremgyűjtemény eltűnt. A károsodás kb. 50%-os.

Múzeumaink — elsősorban a történeti és a néprajzi anyag — háborús károsodása, vesztesége igen nagymérvű és ma már alig pótolható. Az elveszett, elhurcolt, megsemmisült múzeális anyag némi pótlása, kiegészítése, gyarapítása csupán tervszerű, rendszeres és megfelelő gyűjtés útján biztosítható. *Vargha László.*

Néptudományi Intézet. A VKM. 1946 január 1-én életrehívta a Teleki Pál Tudományos Intézet keretében a Néptudományi Intézetet. Ez az intézmény közvetlen utóda az 1938-ban *Győrffy*

István és Teleki Pál által alapított Táj- és Népkutató Központnak, amely 1941-től kezdve a Teleki Intézet keretében, az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztályaként működött. Az Intézet célja a magyarság néprajzi, nényelvi, embertani és néptörténeti kutatása és a keleteurópai népek ilyenirányú kutatásainak megismertetése. Az Intézet tisztviselőikara: *Győrffy György* igazgató, *Tálas István, Malán Mihály, Kovács László, Kovács Péter, Vajkai Aurél, Maksay Ferenc, Lőrincze Lajos, Kovács Ágnes, Morvai Péter, Méri István* intézeti tanárok, továbbá *Belényesy Márta* és *Ruitz Izabella* intézeti tisztviselők.

Néprajz a mezőgazdasági középiskolákban. A földművelésügyi minisztérium hatáskörébe tartozó középiskolákban 1945/46. tanévtől kezdve a III. osztályban (a középiskolák VII. osztályának felel meg) bevezették heti 2 órában a néprajzot, mint önálló tantárgyat. A néprajzi tankönyv megírására *Balassa Iván* kapott megbízást.

A néprajz halottai. Tudományunk művelői közül az utóbbi évek során számos hunytak el. A Magyar Néprajzi Társaság tiszteletüknek «Emlékküléseiben» és kiadandó «Emlékkönyveiben» igyekszik áldozni. Lapunk a szokásos nekrológokat beérkezésük sorrendjében fogja közölni.

Szerk.

Ernyey József †

A tudományok világ régi gárdájának egyik igen jellegzetes egyéniségét, a néprajz tudománynak pedig pályája kezdetétől élete végéig szorgalmas munkását, minden iránt érdeklődő tagját veszítettük el benne. A felvidéki Bélaudvarnokon született 1874-ben s ez néprajzi vonatkozásban is döntő hatással volt munkásságára. Hosszú ideig volt a Néprajzi Múzeum tagja, a Néprajzi Társaságnak pedig könyvtárosa, titkára, majd végül tiszteleti tagja. Munkásságának irányát felvidéki kapcsolatai szabták meg s ezen elindulva alapos ismerője volt a szláv és német néprajzi irodalomnak. Igen értékes és hasznos munkát végzett akkor, amikor éveken keresztül részletesen ismertette a cseh, szlovák, lengyel, ukrán és orosz folyóiratokat, könyveket. Nem felületes ismertetések

voltak ezek, az olvasó megismerhette a kutatások irányát, módszerét s bőséges összehasonlító anyagot szerzett belőlük. Egyik ilyen összefoglaló dolgozata: *A szláv karácsonyi játékok főbb típusai*. Benne a szláv anyag részletes, oknyomozó vizsgálata mellett párhuzamba hozza a magyar adatokat is. Ugyancsak a Felföldhöz tartozik: *A körmöci Zsuzsanna-játék ismertetése*, melyben részletesen bemutatja a játék történeti fejlődését. Ide csatlakozik: *A varjasi ökör-és számárjáték bemutatása*. Alapos ismerője a szlovákság néprajzának s itt számtalan kapcsolatra mutat a magyarsággal. *Tótnyelvű kuruc dalok és Tótnyelvű krónikás énekek és kuruc dalok c. dolgozataiban értékes felföldi gyűjtését mutatja be, történeti és néplélektani alapon magyarázza azok keletkezését, tartalmát. Magyarázatai ma is értékesek s a szlovák-magyar békés együttélés és megértés tudományosan megalapozott, a néplélekre támaszkodó irányelvei. Ugyanígy ismerteti a hazai tótság keleti nyelv-járását és meséit. Bemutatja Mátyás királyt a cseh néphagyományban s történeti megalapozásban ismerteti a cseh emlékeket. Ugyancsak a történeti néprajz keretébe utal: *A lengyel heraldika magyar vonatkozású mondái c. cikke*, hol alapos irodalmi összehasonlításban mutatja be a mondát. Gyógyászati ismereti vezetük a népi gyógyászat egyes kérdéseinek főként történeti megalapozottságú kutatására. Messzire vezetne irodalmi munkásságának részletes ismertetése, de minden munkáját a tárgy alapos ismerete, a vonatkozó irodalom beható tanulmányozása jellemzi. Különös erőssége volt a történeti néprajz, amit más irányú munkái is megtámogattak. Néprajzi munkái közül még a *Volksschauspiele* 2 kötete emelendő ki. Benne részletesen ismertette *Karsai Gézával* társszerzőségben a felföldi népi színjátékok részletes leírását, azok történeti, irodalmi kapcsolatait. Ha meggondoljuk, hogy tudományos munkásságának csak tört részét alkotják néprajzi dolgozatai, hisz szeme érdeklődve nyílt a tudomány számtalan tere felé, akkor igazán csodálhatjuk tudását, szakismeretét, irodalmi tájékozottságát és minden körben alaposan és tárgyszeretettel dolgozó elméjét. Még így is sok az, amit nem ő maga írt meg, témáit s a hozzávaló irodalmi*

tájékozottatást szívesen és készséggel bocsátotta rendelkezésre bárkinek, mindenkor örömmel adott tanácsot és vitakozott meggyőződése mellett s alapos szaktudása alapján. Emlékét megőrzi irodalmi munkássága és barátainak, tisztelőinek szeretete. Szendrey Akos.

Vikár Béla †

(1859—1945)

Somogy megye és Finnország, szülőföldje nyelvének, népköltészetének ismerete és a Kalevala elmélyült tanulmányozása, kultusza határozta meg hosszúra nyúlt életpályájának irányát. Egy somogyi faluból, Hetesből indult el, hogy «Somogy megye népköltés»-vel gyarapítsa később, 1905-ben, a Magyar Népköltési Gyűjteményt. De a költői hajlamú gyűjtő-filológusban már budapesti egyetemi tanulmányai alatt távolabbi vonzalmak is kezdtek ébredezni, amelyeknek 1889-ben, Finnországba tett fél éves kutatóútján engedett szabad érvényesülést. Ekkor jegyezte el magát élethossziglan a finn folklórral. Így lett *Vikár Béla* egyszerismind magyar folklorista és a Kalevala tudósa, s a kettőnek a költőben való találkozása által páratlanul zengzetes tolmácsa a magyarul megszólaltatott finn Kalevalának. Mintha csak többi életkörülményei is mind erre a feladatra hívták volna el. Gyorsiról volt — ez volt sokáig foglalkozása —, hogy a népköltészetnek minél hívebb feljegyzője lehessen; gyűjtő, hogy a Kalevala avult szólásait megfelelő zamatú magyar fordulatokkal adhassa vissza; s a finn folklór eredményeinek lelkes nyomónkísérője, hogy belőlük indítást, szempontot és módszert merítsen magyar népköltészeti problémák hasonló felvetésére, megoldására. Társaságunkban már megalakulásától kezdve elsőnek képviselte — s *Bán Aladárig* egyedül — a fennológiát, s mialatt Finnországban úgy is mint műfordító és mint magyar, hatalmas népszerűsége tett szert, idehaza is sokat tett irodalmunk és népünk külföldi megbecsültetése érdekében.

Ha Dunapentelén, az ostrom után nélkülözések közt lezárult, de végig fiatalos kezdeményekben gazdag pályájának néprajzi eredményeit összegezni próbáljuk, elsősorban Kalevala-fordítására kell rámutatnunk, mint amely mindenkor fenn-

tartja a nevét. Második nagy érdeme a gyűjtőé. Benne adva voltak mindazok a kiváló tulajdonok, amelyek a jó gyűjtőt ékesítik: fáradhatatlan kereső, kutató ösztön, zenei és ritmikai érzék, a felfogás élénksége és közvetlenség a néppel való bántudásban. Történeti érdeme, hogy még népzenezeink előtt, a századvégen, ő használta először a fonográfot dallamok ögzítésére. Cikkeiből kiderül, hogy sokkal többet gyűjtött, mint amit a népdalközleményekben és tudományos értekezésekben, példakép felemlítve, elszórtan, eldugva, valóban közzétehetett. Aggodalmas kíváncsisággal kérdezzük: megvannak-e még ezek a kéziratok? Reméljük, felelős tényezőink meg fogják találni a módját, hogy az ily feljegyzéseket biztonságba helyezzek egy későbbi, nyugodtabb kor számára, amely tudományát építi majd rájuk.

Ne feledkezzünk meg azonban kutató-folklorista dolgozatairól sem. Némelyikben sok ugyan a korszerű kötöttség, másokból szembetűnően kitetszik az a finnistainknál általános törekvés, hogy finn-magyar kapcsolatokat állapítsanak meg a közbeneső állomások megnyugtató kivizsgálása nélkül, mégis van közöttük nem egy, mely ma is haszonnal forgatható. Nagyrészt az Ethnographiában jelent meg, ilyen: A Szücs Marcsa balladáról (németül a JSFOu. XXIII. kötetében), Ősköltészetünk élő emlékei, mások a Magyar Nyelvőrben: A szentiváni ének, A regös ének stb. Nem régen Júlia szép leány című népballadánk problémájának fejtegetésével is társaságunk folyóiratát tüntette ki, mindvégig, úgy látszik, a népballada állván legközelebb tudós érdeklődéséhez. E mellett foglalkozott a költői nyelv, a ritmus, egyes szólások és szavak kérdéseivel is, s átátsapva a nyelvészet területére, kiadott 1901-ben egy «Kalevalai tanulmányok, vonatkozással a magyar ősvallásra» című merészröptű mitológiai értekezést, amelynek eredményeit óvatosabban megsűrűve belefoglalta a Kalevala jubileumára, a finn eposz fordításának második kiadása mellé írt «Magyarázatok a Kalevalához» című munkájába is: Dolgozatai a népköltészeti anyag nagyszerű ismeretéről tesznek tanúságot s kivált a Nyelvőrbeli két említett értekezésében a mi folklor-irodalmunkban ritka elemzőkészség nyilatkozik meg. Ezekben tett kísérletet népi

szövegek ősalakjának finn módszerű helyreállítására. Hogy ez a rekonstruálás mennyiben érte el a maga elé tűzött célt, más kérdés, mely nem tartozik szorosan véve ide, de nem hagyhatom említetlenül egyik legértékesebb tanulmányának, a Szücs Marcsa balladájáról szólóknak, a maga nemében egyedülálló érdekes problematikáját. Ezt a verset nem kellett összehasonlító művelettel helyreállítani, mert *Vikárnak* sikerült rábukkanni az ősszövegre egy Uj Péter nevű mezőcsáti falusi költő versében, s a tanulságos már most éppen az, amint innen kezdve előadja: milyen változásokon ment át az eredeti szöveg, mialatt az Alföldön és Székelyföldön elnépszerűsödött.

Amikor tőle, mint társaságunk legidősebb tagjától s egykori — félszázaddal ezelőtti — titkáratól és főtítkáratól megindult érzéssel búcsút veszünk, Väinämöinen szavait idézhetjük sirjánál, Vipunen énekéből, amelyet kiváltképen szeretett (Kalevala 17: 617—620): «Szedtem száz számra igéket, Ezrivel bűvös beszédet, Fölfejtettem igék titkát, Regék rejtekinek nyitját». *Korompay Bertalan.*

Pável Ágoston †

A magyar néprajz munkásai között már 5—6 éve pusztító vihar dül. Számos szálfánkat élete teljében irtotta ki az irigy idő és legújabbban melléjük fektette az enyészet porába a vidék egyik legderekább néprajzi kutatóját, *Pável Ágostont* is. Amint a többi nagyjaink pályája nem nélkülözi a tragikus vonást, *Pável Ágoston* életében is a sok szép eredmény mellett ott a végzetes magyar tudósors: akkor kellett elmennie, amikor tán a legtöbbet és a tudomány számára a legfontosabbat alkothatta volna...

A vend föld szülötte volt, ismerte is apróra nyelvét, szokásait; és ime az első világháború előtt való erópazarlás mégis Nagyszébenbe számúzi az egyik iskolába tanárnak. Ennek ellenére a vend-szlovén-magyar kapcsolatok buzgó kutatója, építője lett; az Akadémia adta ki «A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana» című jelentős munkáját 1909-ben. Folyóiratunk ugyancsak ebben az évben mutatja be «Az Orpheus-monda rokonai a délszláv nép költészetében» című nagyobb tanulmányával olvasóinak.

A trianoni béke hozza vissza, közel

szűkebb hazájához, Szombathelyre. Mintaszerűen rendezi a Kultúregyesület könyvtárát, a múzeum néprajzi táráat azonban mégsem órá bízzák. Szeretett vend vidé.ét is átszatolják Jugoszláviához. Annál nagyobb szeretettel foglalkozik a megmaradt résszel. Iskolai elfoglaltsága, amihez egyetemi magántanárság is járul, mindjobban elvonják a kutatástól. 1934-ben elvállalja a Vasi Szemle főszerkesztői állását. Ismét oly feladat, amely elaprózódáshoz vezet. Nem deklarációs cikkeket, hanem kiegészítő tudásának nagy tárházából; ha viszont számára új területet tárnak fel, maga is sietve tanul és lábjegyzetekkel igyekszik mielőbb újabb adatokat szolgáltatni. A Vasi Szemle jóformán a saját képére teremtett műve. Nagy helyet kap benne a néprajz és a délszláv-magyar kapcsolat. Tömeges, számunkra hozzáférhetetlen szakmunkát ismertet benne. Eleinte még találkoztunk nagyobb néprajzi tanulmányával (1936. évf. 318—38 l.: Őrségi képek), de miután lábra állította kedves néprajzi rovatait, a Tulipántos ládát, az Asztagot, maga visszavonul a könyvismeretetés hasznos munkaterére. Örök kár, hogy azt a nagy néprajzi munkát, amit a tudós világ is annyira várt tőle, fel kellett váltani ugyan nem kevésbé hasznos munkálkodás aprópénzére, de aminek a gyümölcsseit sorsa irigységből ismét nem engedte élveznie. Amikor most már valóban elhinnék neki, hogy a néprajzi kutatás — amint ő írta — kincskereső szorgoskodás, kiejtette kezéből az ásót. Azt is, hogy a szombathelyi egykor híres, most azonban háborúdúlta múzeumnak, mint vezető igazgatója láthatott hozzá az újjáépítéshez, szinte csak hónapokig élvezhette.

Lobogó lélek élt benne. Költő is volt, több kötet vers szerzője és sok délszláv költő magyarosítója. Ez a lélek a lángjával az egész magyar eget örvendő pirossra akarná festeni, amikor elharsoghatja, hogy *Petőfi* ismeretlen arcképét találták meg, vagy hogy az Ember tragédiájának egy színe megjelent szlovén nyelven!

Ilyen lobogó láng nem húny ki akkor, amikor hordozóját hideg sirba zárják! Kell, hogy *Pável Agoston* szelleme átmenjen a magyar vidéki kutató-tudósok küzdelmes, de áldozatvállaló lelkébe...

Csatkai Endre.

Paulini Béla †

A magyar néprajz tudományának mélységesen tisztelő barátját, a magyar népművészetnek rajongó lelkű apostolát vesztettük el *Paulini Bélában*. Együtt ment vele az önkéntes halálba hűséges segítő társa, felesége. Lelkesedéssel fogott hozzá a néphagyományok csokorba kötésének és a nagyközönség számára való bemutatásának. Ebbeli munkájában a szakértők segítségének igénybevételével szervezte meg a «Gyöngyösbokrétát.» Célja az volt, hogy a magyar nép dalait, táncait, viseletét és egyéb hagyományait megismertesse a városi nagyközönnyel és a külfölddel.

Pauliniben több volt a rajongó lelkű költő és a művész a rendezésben, azonban a hitelességre való törekvését ez semmiben sem érintette. Nagy teljesítményeért osztatlan elismeréssel kell adoznunk. Temetése nem volt olyan nagy-szerű, amilyenről ő álmodozott, nem kísérték utolsó útjára az ország «Bokrétái», de sirja felett örökre ott fog lebegni a bokrétások szelleme, és a magyar hagyományok őszinte megbecsülőt megillető tisztelet.

Gönyey Sándor.

Csenki Sándor †

Fiatal volt, a háború ölte meg. Rövid életét a hazai cigányok néprajzának szentelte, több cigány nyelvjárást páratlan tökéletességgel beszélt. Mint a magyar cigány-kutatás klasszikusai, *Herrmann Antal* és *Wislocki Henrik* Ő is romantikus egyéniség volt; munkáját sohasem tekintette filozofia-feladatnak, a gyűjtés izgalmas, várakozásteljes örömeit kevesen érezték olyan intenzitással, mint Ő. Fivérével együtt írt — tudtommal egyetlen — dolgozatában (Népdalgyűjtés a magyarországi cigányok között. Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára, Bp. 1943. 343—62.) jellemző fényt vet egyéniségére a közölt cigány népbaladák művészi, üde fordítása. Ez a fordítás a cigány eredetivel annyira kongeniális, hogy érzékelhetni tudja, amit itt megmagyarázni nehéz: mint vált *Csenki* gyűjtés közben egyszerre cigánnyá, póz és keresettség nélkül, mint élte ösztönös gyönyörűséggel a cigányok — a mienk-

nél nem rosszabb és nem jobb, de nagyon más — életét.

«Rex Ciganorum»-nak hívtuk tréfásan, barátai. S most, hogy halottnak tudjuk, lehetetlen valami szörnyű, groteszk végzetet nem látnunk abban, hogy amikor egy ostoba puskalövés az Ő fiatal életét tette semmivé, ugyanakkor kedves cigányai ezerszámra pusztultak el. *Csenki Sándor* nekrológja az ő nekrológjuk is.

Tudományunk olyan most, mint a vihartól tépázott erdő. Óreg fáinkat, erdők őriásait elpusztította a vész; érett bölcsességük, évgyűrűként gyarapodó tudásuk, tapasztalatuk velük veszett. De a fiatal hajtásoknak sem kegyelmezett az orkán, «rügyek és reményesség» pusztultak Óvelük, akik termést nem hoztak még, gyökerük most kezdett mélyebbre hatolni a talajban s nem volt még semmi, amit teljesíthettek volna, mert ígéret voltak csupán. Nem tudni, mi tragikusabb: elveszteni az ősz Mestereket, vezetőinket és mintaképeinket, — vagy elvesztettnek tudni a fiatalt, aki oly sokat ígért. Az Ő igazi tragédiája nem halála, hanem az, hogy teljesületlen maradt. S mi, akiket itt talál az új világ, tépelődünk élete és halála felett, kereshetjük az Értelmet, mely megalkotta és elfújta Őt.

Vajda László.

Strausz Adolf †

1853—1944.

1944 március 1-én 91 éves korában hunyta le örökre szemét *Strausz Adolf*, eredményekben és sikerekben gazdag élet után. A keleti országok politikai, néprajzi és gazdasági történetének volt tanára a Keleti Akadémián, később a Közgazdasági Egyetemen. Kormány-

küldetésben beutazta a Balkánt és Kis-Ázsiát.

Folklor-ral kivált pályája elején foglalkozott. A Magyar Néprajzi Társaságnak is egyik megalapítója volt. A balkáni országok néprajzát kutatta. Alapvető munkái közül kiemeljük a Bosnyák föld és népet (I—II. Bp., 1881—83.; németül: Bosnien Land und Leute. I—II. Wien, 1882—1884.); Bolgár Népköltési Gyűjteményét (I—II. Budapest, 1892.; németül: Bulgarische Volksdichtungen. Brünn, 1895.) és Bolgár néphit c. könyvét (Budapest, 1897.; németül: Die Bulgaren. Leipzig, 1898.). A két utóbbi mű alapjául saját gyűjtésű szövegei és a Sbornik nagybecsű közleményei szolgáltak. A magyar őstörténet kutatóit meglepte a kétségtelen közösség az általa bemutatott néphagyományok és a magyar s vele rokon népek mondái között, mely «csak egy közös, valószínűleg ősi asszír-iráni kultúrához visszavezető forrásban található alkalmas magyarázatát.» Folyóiratunkban is ebből a két munkából ad mutatót (Ethn. II (1891), 33—34.; VII (1896), 196—218., 410—422., 465—474.). Érdeklődése később politikai, gazdasági, ipari és judaisztikai irányba fordul, de azért műveiben mindenkor kiterjeszkedik néprajzi részletekre is (Románia. Budapest, 1899.; Szerbia. Budapest, 1902.; Törökország. Budapest, 1905. stb.). Utolsó éveiben emlékiratainak összeállítására készült.

Írásai a tudós és írásművész ritka egymásratalálásának ékes bizonyosságai, aminthogy benne élet és tudomány sohasem hasadt ketté. Fantáziájának színesége egy mesemondóéval vetekedett. A fenti adottságokért olykor — alaptalanul — tudós voltát vonták kétségbe. Az etnográfia mai művelőire vár emlékének megújítása és tudományos munkásságának igaz értékelése. *Scheiber Sándor*.

IRODALMI SZEMLE

Márkus Mihály: *A bokortanyák népe.* Tanya, falu, mezőváros. III. A Kir. Magy. Pázmány P. Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének kiadása. 293 l. Budapest, 1943.

Márkus M. munkájának szelleme, beosztása eltér a néprajzi monográfiák szokásos formájától. Az egyes jelenség- és tárgycsoportok rövidebb-bővebb leírása helyett néhány jellemző fejezeten keresztül mutatja be a nyíregyházi szlovák eredetű tirpákok életét. A csoportos tanyatelepülések:

az ú. n. bokortanyák és a nyelvjárási sajátságok vizsgálata mellett főleg a társadalmi élet néprajzi megnyilatkozásait veszi számba. Keresi a néprajzi jelenségeknek a betelepülés különböző fokozataival és a társadalomgazdasági tényezőkkel való kapcsolatát. A tirpákok (így nevezik Nyíregyháza szlovák eredetű népét) hagyományos műveltségének tehát nemcsak térbeli és időbeli keresztmetszetét igyekszik bemutatni, hanem azokat a belső változásokat is, amelyeket a társadalmi öntudat s a gazdasági helyzet különböző foka hoz létre. *Márkus*nak ez a célkitűzése természetesen nem jár és nem járhat mindennütt egyforma eredménnyel, de módszerével minden fejezetben igen tanulságos megállapításokat tud felszínre hozni.

Az első szlovák telepések 1753—55 között Békés megyéből jöttek Nyíregyházára. 1755—1760 között Nógrád, Zólyom, Hont és Gömör megyékből újabb települési hullám érte Nyíregyházát. Majd a Felvidék keleti részéből, Ruszinszkból 1920-ig tart a különböző idénymunkások lassú, de állandó beszivárgása. A betelepülő három réteg különböző műveltségi elemeket, nyelvjárási sajátságokat hozott magával. Legnehezebben állapíthatók meg a Békésből betelepülők sajátságai. A bokortanyákat felvidéki hagyományok nyomán szervezik meg. *Márkus* a bokortanyákat a gyetvakörnyéki, breznói szállásokkal hozza kapcsolatba. Egy-egy bokortanya lakói eredetileg közeli vérrokonságban voltak egymással. A gyermekkori szokásokban, a legény- és leányélet, a lakodalom jelenségeinél, a gyógyítás sok megnyilvánulásánál a felvidéki középtől nyelvtérületen lakók etnikai sajátságai csillannak vissza. A hagyományokat legjobban tartja a húsz-ötvenholdás gazdaréteg. Ezek a gazdák nem szívesen keverednek másokkal s szokásaik, hiedelmeik régi szlovák hagyományokon alapulnak. A Felvidékről lassan leszivárgó idénymunkásokból alakult ki a *taksások* (zsellérek) rétege. Ezek leginkább aratni jártak Nyíregyházára s közülük a fiatalok jórésze nem tért vissza eredeti lakóhelyére. Keleti szlovák hagyományokat őriznek. Sok közöttük a ruszin származású görögkatolikus is. A nagygazdák jórészt nemesi származásúak. Hagyományos életformájuk erősen átalakult. A polgári életformához igazodnak. A polgári szokások meghonosodása nekik tulajdonítható s ezeket a szokásokat ők közvetítik a többi társadalmi csoportok felé. Amíg azonban a szokások az alsóbb társadalmi rétegekig leérnek, többszörösen átszűrődnek, átalakulnak. A környező magyarság hagyományvilága a nemesi eredetű nagygazdák kezdeményezésére kapcsolódott bele a tirpák népéletbe. A magyar paraszti életformába való beilleszkedést, egyes gazdálkodási módok elsajátítását nagyon elősegítették a hajdúvárosokba szolgálni beálló tirpák gazdalogények. Ma a tanyánélők jobban őrzik hagyományaikat, mint a városiak. A városba főleg az öreg gazdák költöznek be, akikhez azonban fiaik, unokáik számtalan patriarchális jellegű szokással fejezik ki ragaszkodásukat. A város-lakó tirpákok jellemző csoportját alkotják a *taligások*, akik kétkerékű kordéjkkal teher- és személyfuvarozást vállalnak. A munka jelentős részében a családi élet szokásainak bemutatásával foglalkozik *Márkus*. A születéstől a halálzásig végigvezet a családi élet szokásain, rámutatva egyes magyar és felvidéki szlovák analógiákra. Különösen ki kell emelnünk a rokonsági fokozatokról írt fejtegetéseket. A rokonsági elnevezések a nógrádi tótságéhoz hasonlóak. Az öröklés a multban fiági volt s a vagyontól a legtöbbet az elsőszülött kapta. A vagyónállomány gerince a jószág. Külön tartották számon az apai és anyai vagyont. Az előbbi volt az *örökség*, az utóbbi a *juss*. A hagyományos társadalmi élet felbomlása folyamatban van. A társas összejövetelek, munkalkalmak jelentőségüket mindinkább elvesztik. Több elvi megállapítást tar-

talmaz a vallásos életről írt fejezet, amelyben a görögkatolikus és evangélikus kölcsönhatásoknak a lelki magatartást is érintő sok részlete bontakozik ki. A görögkatolikus cselédség és taksásréteg vallásossága megragadja a gazdákat, akik még a máriapócsi búcsún is résztvesznek, házukat görögkatolikus pappal áldatják meg. Bemutatja *Márkus* a hiedelemvilág alakjait (zmok, boszorkány, lámpásos ember, jezsibaba stb.), a dalolás, a mesélés alkalmait, feltárva azt, hogy az elmagyarosodás folyamata miképpen alakítja át ezeket a néprajzi jelenségeket. Általában megállapítható, hogy a tirpákok a magyarsággal való érintkezés és együttélés folyamán inkább a külső, a tárgyi világból vesznek át magyar hatásokat. A szellemi, a közösségi élet hagyományai érinthetetlenebbek. Az összefoglalásban a magyar-szlovák együttélésből adódó szélesebbkörű kölcsönhatások problémái is felszínre kerülnek.

A munkát anyaga és módszertani szempontból értékes célkitűzése újabb néprajzi irodalmunk legjelesebb termékei közé emeli. *Gunda Béla.*

Mihalik Sándor: Öt év műemlékvédelme és múzeumi munkája. — Pät rokov ochrany umeleczkych pamiatok a muzeálnej práce. 1938—1943. Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum. 39 l., 24 mell. Kassa, 1943. (Kétnyelvű szöveggel.)

A kassai Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum tudós igazgatója a Kassán végzett műemléki és múzeumi munkálatokról számol be igen tanulságos és figyelemreméltó tanulmányában.

Kassa, Felsőmagyarország természetes és szellemi középpontja, műemléki szempontból is igen jelentős. A Szent Erzsébet-dóm, középkori egyházi építészünk egyik legjelesebb alkotása mellett, még számos más középkori, reneszánsz és újkortani műemlék hirdeti Kassa város művészi igénylését, polgárainak művészi öntudatát, uralkodók, főpapok és polgárok áldozatkészségét, a régi Kassa műveltségének fényes korszakait.

Ebből a hasznos tanulmányból — amely különben az *«Új Magyar Múzeum»* 1943. évi 3. kötete különnyomataként jelent meg, s amelyben a kassai műemlékvédelmi, s egyúttal az ezzel kapcsolatos múzeumi munkálatokról kapunk érdekes és tanulságos beszámolót — minket természetesen elsősorban a néprajzi vonatkozású részletek érdekelnek. Mert az is van bőven benne, s így válik számunkra jelentőssé minden olyan tanulmány, közlemény, amely egy-két tudományszak ismerete és ismertetése mellett általánosabb, s átfogóbb kérdéseket, problémákat is nyújt, röviden: műveltségtörténeti vizsgáldást ad.

A szerencsés kézzel összegező tanulmány ennél fogva jó példa arra is, hogy a rokon tudományzakok sok olyan adatot tartalmazhatnak, kérdést vetnek fel és problémát vizsgálnak, amelyek természetesen a más tudományzakok érdeklődését is kiválthatják, s másirányú tanulmányait is kiegészíthetik.

A népi építkezés vizsgálatánál mint érdekes és új adalékot kell figyelembe vennünk, hogy a kassai székesegyház tőzomszédságában álló s hihetőleg még a XVI. században épült Orbán-toronynak egykor *«... a várossal fölé emelkedő része fából készült és felső sarkai négy kis fiatoronnyal voltak ellátva»*. A bádeni levéltárban ugyanis egy — későbbi, az 1660-as évekből származó felírásokkal ellátott — rajzgyűjtemény maradt fenn, amelynek egyes lapjai Kassát ábrázolják. Ezekben a rajzokon szerepel az Orbán-torony négy sarkán fiatoronnyal ellátott fából készült felépítménye s ehhez hasonló lehetett, vagy legalábbis azonos építőgyakorlatra vall, a Kassán 1696-ban épített református fatemplom s különálló haranglábja. Ezek az adatok is bizonyítják, hogy a négy fiatornyos körüljáró tornácos fatornyok, sok esetben csupán fasisakok, egykor szerte az országban általánosak voltak. Hasonló példát még Gyöngyösön is találunk, hol az ugyancsak középkori, s egykor bizonyára körüljárós szentélyű csúcsives csarnoktemplom déli oldalánál fából épült harangtorony állt. További kutatás bizonyára ebben a kérdésben is újabb adatokkal támaszthatná alá a kassai székesegyház messze szétsugárzó hatását, amely esetleg nemcsak a kőépítkezés (szerkezeti, formai) azonosságában, hanem (a jelen

esetben járulékos) faépitkezés terén is ösztönző példát jelenthetett. (V. ö.: *Balogh Ilona*: Magyar fatornyok. Bpest, 1935. 119, 125 l.)

Az ú. n. Miklós-börtön (jelenleg a kassai igazságszolgáltatási és várostörténeti múzeum) helyreállítási munkálatai alkalmával a pince törmelékei között változatos nagyságú, részben teljesen ép edény- s cseréptöredékek kerültek elő. Szerencsés véletlen folytán a biztos kezű kutatók XVI. századi fazekasműhelyre bukkantak. Ez a páratlanul gazdag és változatos kerámiai lelet művészi értékénél fogva a magyar iparművészet — s így természetesen a népi fazekasság — történetében is új fejezetet tölt be. A rendkívül változatos formájú s általában zöldmázas edényeket a máz alatti fehér pettyek gyöngyos mintázata díszíti. Úgy véljük, hogy a kassai XVI. századi fazekasműhely tárgyi emlékeinek a vizsgálata a magyar népi fazekasság szempontjából is igen jelentős feladat.

Művelődéstörténeti szempontból hasonlóképpen igen figyelemreméltó leletek kerültek napfényre 1942 őszén a régi Malom-tér mellett. A XVII. században az egykori malomban fegyverkovács- és emellett mintegy kiegészítésül, hamispénzverő-műhely működött. Az itt talált leletek: csatabárdok, szekercék, gyűrűk, ruhakapsok, diszgombok, övesatok, vésők, kalapácsok, fogók, ollók, kegyérmék, amulettek stb., formái megoldásai arra figyelmeztetnek bennünket, hogy ezeknél az *«időkfeletti»* tárgyaknál nemcsak a földrajzi elterjedtség, hanem a történelmi vizsgálat is nélkülözhetetlen. A magyar nép vallásos életének a tanulmányozásánál például nemcsak az jelentős, hogy a máriaradnai, vagy mátraszentkúti és andócsi búcsúkat azonos szentképek és szokványos búcsúimádságok is eléggé szerves egységbe vonják, hanem az is, hogy ezek a kultikus tárgyak (és jelenségek), vallási gyakorlatok, hosszú évszázadokon át szinte töretlenül — egyenes jogutódként — kapcsolódnak egymásba.

A XV. században épült Lőcsei-házban nyilvános légoltalmi óvohely építése közben a város egykori vendégfogadójának régi felszereléséből több száz edény került a felszínre. Így többek között két XVI. századi reneszánsz-tányér, XVII. századi tulipános disztálak, pettyes korsók, ivóedények, lábosok egész sorozata. A gazdagon díszített és változatos formájú XVI—XVII. századi rendkívül jelentős kerámiai anyag a Miklós-börtön hasonló leletanyagával együtt, amint már a fentiekben is említettük, a magyar népi fazekasság szempontjából különösen figyelemreméltó tanulságokat jelent.

A magyar díszítőművészet vizsgálatánál már régóta figyelemmel voltak annak közeli — oszmán-török — kapcsolataira. Az első átfogó és mintaszerű közlemény *Palotay Gertrúd* tollából került ki, aki hímzéseink törökhódoltságkorabeli kapcsolatait vizsgálta. (Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Les éléments turco-ottomans des broderies hongroises. Bibliotheca humanitatis historica. VI. Bpest, 1940. 145 l., 184 kép. 4°.) Mindezt a már régóta Kassán őrzött és az elmúlt években helyreállított rodostói, egykori Rákóczi-ebédlőpalotájának díszes faburkolatai, remekművű stukkóival kapcsolatosan kell megemlítenünk. Az 1905 óta Kassán lappangó rodostói Rákóczi-ebédlő festett és faragott falburkolata, színes stukkói és rácsos ablakai, ez a nyugati ízléssel kevert *«bizarr»* keleti, oszmán-török szobaberendezés, a maga eredetiségében, színes pompájában újabb bizonyíték arra, hogy a török hódoltság ideje alatt mélyebb török-magyar gazdasági művelődési kapcsolatokkal is kell számolnunk. Legalábbis a korabeli szőnyegek, sátrak, textiliák, ruházatok, dísz tárgyak, fegyverek gyakori cseréje, vándorlása igen jelentős ízlésbeli változást jelentett.

A rodostói Rákóczi ebédlő, a rab magyarok — *«nyugati ízléssel»* kevert, madarakkal, szalagsokros viráginákkal és stukkóval díszített — díszterme, részleteiben a XVII. századvégi, magyar úrihímzések egyes díszítőelemeivel is közeli rokonságot mutat, elsősorban is a díszítőelemek felhasználásában és alkalmazásában.

A páratlan értékű anyag kitűnően helyreállítva várja, a Miklós-börtön szomszédságában, a Hóhér-bástya egy alkalmas toldalékából a rodostói ház mintájára átépített kétemeletes részében, végleges elhelyezését.

A magyar díszítőművészet közelebbi megismerése érdekében, igen kívánatos

volna ennek a pompás és minden tekintetben sajátos szobabelsőnek, a rodostói Rákóczi-ebédlőpalotának a mielőbbi szakszerű feldolgozása.

A kassai műemlékvédelmi és múzeumi munkálatokat — az egyre nyomasztóbbá váló háborús évek alatt — elsősorban a Műemlékek Országos Bizottsága és a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősege, valamint Kassa thj. város megértő támogatása és igen jelentős anyagi hozzájárulása tette lehetővé.

Dr. Vargha László.

Magyarok és románok. Szerk. *Deér József* és *Gáldi László*. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. I—II. k. 8°, 667 l. + 584 l., 11 térkép, 19 táblaműmelléklet, számos szövegközötti ábra és kottapélda. Budapest, 1944.

A két hatalmas kötet csaknem valamennyi tanulmánya kapcsolatban áll néprajzi kérdésekkel. A bennünket legközelebről érdeklők közül a következőket emeljük ki: *Makkai László*: Erdély népei a középkorban. — *Mikecs László*: A Kárpátokon túli magyarság. — *Jakó Zsigmond*: Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban. — *Berlász Jenő*: A románság az erdélyi agrártársadalomban. — *Malán Mihály*: Erdélyi magyarok és románok az embertan tükrében. — *Tamás Lajos*: A román nyelv magyar kölcsönszavainak művelődéstörténeti jelentősége. — *Gunda Béla*: Magyar hatás az erdélyi román népi műveltségre. — *Balogh Ilona*: Az erdélyi fatemplomok kutatásának mai állása. — *Vargyas Lajos*: Román-magyar kapcsolatok a népzeneben.

Gunda sorra vizsgálja az erdélyi román népi művelődés különböző tárgyi területein megnyilvánuló magyar hatásokat. Magyar műveltségjavaknak az Alföld felől való beáramlása, viszont számos magyar szerszámnak, eszköznek, műveletnek az Ókirályságban való hiánya s az erdélyi románok körében való gyakorlata ugyanolyan bizonyíték az átadások megtörténetére, mint a magyar elnevezések átvétele. A kevert lakosságú vidékeken a magyar szokásoknak, életmódnak, eljárásoknak, a románok körében való fokozatos térhódítása és meghonosodása a hatás mértékére és az átvételek lassú vagy gyorsabb megtörténetére vet világot. Legértékesebbek *G.* saját bihari és szolnokdobokai gyűjtésén alapuló megfigyelései, amelyek ilyen természetű jelenségek sok apró, finom részletét tárják fel, holott régebbi leírások — amelyekre jórészt támaszkodni kénytelen — a különbségeket, egyezéseket s legfőként az átalakulások végbemenetét csak nagy vonalakban mutatják be. E folyamat egyes jellemző mozzanatait néprajzi szempontból igen tanulságosak (pl. az, hogy a román pásztor — a magyar többségű vidékeken — szívesen veszi át a magyar ruhát, de nehezen hagy fel hagyományos gazdasági műveleteivel). Nem kevésbé figyelemreméltó az a minden tárgyterületen kimutatható jelenség, hogy a román lakosság mindig szívósabban ragaszkodik a közös ősi műveltségjavakhoz, mint a sokkal kevésbé konzervatív, újítások iránt fogékonyabb, gyorsabban befogadó magyarság. Jellemző, hogy a magyar művelődés mindig ott éreztetni leg-erőteljesebben hatását, ahol a románság a fejlődés útjára lép. Hasonló megállapításokat szűr le *Balogh Ilona* az erdélyi román fatemplomok stílustörténeti vizsgálata során. Szerinte ezek a fatemplomok «földrajzi elhelyezkedésükben követik a magyar főépítészeti változatait, és külső megjelenésük azok hatása szerint módosul, — de a faji jelleg állandó megőrzésével. «A román fatemplomok belső berendezésében, liturgikus felszerelésében uralkodó bizánci stílus keveredik a nyugati keresztényesség művészetében kialakult formákkal, s a kétféle egymással tulajdonképpen ellentétes szellemű kultúrkörből származó formákat az erdélyi román fatemplomok kétségkívül igen szerencsés és eredeti módon olvasztották össze — állapítja meg *Balogh*. *Vargyas Lajos* fejtegetései az előzőknél sokkal behatóbban ismertetik az erdélyi magyar és román népzenei anyag hasonlóságait és különbségeit. A szerző nemcsak jelentős korábbi kialakult formákkal és anyagközlésekre támaszkodhatott, hanem olyan alapvető kutatásokra, mint aminők *Bartók* összehasonlító munkái. *Vargyas*-nak tehát már módjában áll az átvételek, beolvasztások esetében bizonyos törvényszerűségekre rámutatni, s az átvétel egész folyamatát nyomon követni, számtalan változat egybevetésével. Rámutat az átvétel módjában, mikéntjében megnyilvánuló népi-nemzetiségi sajátosságokra. Az egyes, kevert lakosságú területek zene-

dialektusainak részletes elemzését összefoglalva, felvázolja a magyar-román kölcsönhatások tájegységek szerint különböző jellegét, s kimutatja, hol, milyen erősségű a magyar népzene hatása a románra. Az a következtetése, hogy a román népzene hatása a magyarra jelentéktelenül csekély, megegyezik *Gunda* és *Balogh Ilona* megállapításaival, akik hasonló tapasztalatokat szereztek a maguk tárgykörében.

Palotay Gertrud.

Cs. Sebestyén Károly: *Krassó-Szörény vármegye parasztháza.* Erdélyi Tudományos Intézet. 115 l. + 4 t. Kolozsvár, 1944.

Cs. Sebestyén Károly a magyarság építkezésének problémáival több ízben foglalkozott. Legújabb tanulmányában e sokat vitatott kérdést egy eddig kevésbé ismert oldalról igyekszik megközelíteni, t. i. a nemzetiségek építkezésének irányából. Eddig is ismertünk számos, ma már csak a nemzetiségeknél elterjedt, de korábban a magyarságnál is általános néprajzi jelenséget (pl. néhány viseleti tárgyat); ezekhez sorolja *Cs. Sebestyén* a krassó-szörényi rumének házformáját. Alapos értekezésében részletesen, körültekintő gondossággal írja le a krassó-szörényi rumének boronafalú, nyílttűzhelyes konyhájú, kívülről fűtött kályhás szobájú, régebbi alakjában kétsejtű faházát. E rumén faház eredetét kimerítő művelődéstörténeti fejtegetések során kísérli meg felvázolni. Szerinte a XIV. századtól kezdődő nagyobbarányú betelepülések során a ruménség közelebbi érintkezésbe került a megye régi lakosságával és átvette az itt lakó magyarság kétosztatú, két tűzhelyes házat. A lakóhelyiségben benn volt a kívülről fűthető kályha és a helyiséget a magyarok már *szobá*-nak nevezték. A rumének utóbb átalakították a magyaroktól átvett régi házat három osztatúvá, amennyiben a *clet*-tel (kamrával) bővítették, de ennél többet nem adtak hozzá. Így napjainkig megtartották, megmentették a máshol elpusztult ősi délmagyar házformát. Ez a háztípus másutt is megtalálható, pl. az Ormányságban, Szlavóniában, Boszniában, ámbár különbségek is vannak, pl. az ormánysági ház lakóhelyiségének külön bejárata van és *ház*-nak hívják. *Papp László* Kecskemét-környéki ásatásai bizonyítják, hogy nálunk a középkor végén a Krassó-Szörényihez hasonló kétsejtű háztípus terjedt el. A magyaroktól került le a szoba a XIII. század folyamán a Balkánra, Szerémségen, Horvátországon keresztül Boszniába. Közös eredetet bizonyítanak a ház alakja, beosztása, a kályhás szoba és a magyar elnevezések, mint a *sobá*, a kémény neve, a *coş* (megfelel a magyar *kas*-nak), a boszniai *čeren*, a krassó-szörényi *cerime* (a magyar cserényből), hasonlóképp a *pod* 'padlás' is magyar átvétel, stb. *Cs. Sebestyén* a középkori magyar cserépbográcsok hasonló alakja alapján magyar eredetűnek tartja a krassó-szörényi ház főzőhelyiségének legfontosabb tárgyát, a főzőüstöt (*căldare*). Szerinte a cserépbográcsok a magyar Alföldről kerülhettek a Balkán népeihez; később vörösrézből utánozták; a rumén valószínűleg török közvetítéssel vette át.

Cs. Sebestyén könyve egy szűkebb táj építkezésével foglalkozik, de ennek kapcsán érinti úgyszólván a magyar népi építkezés minden fontosabb kérdését és már ebből a szempontból is nagy haszonnal forgathatjuk, másrészt ösztönzést ad a nemzetiségek néprajzi javaival való alaposabb foglalkozásra, mert az itt elért eredmények a magyarság néprajzának területén is gyümölcsözteszhetnek.

Vajkai Aurél.

Feilberg, C. G.: *La tente noire.* Contribution ethnographique à l'histoire culturelle des nomades. Nationalmuseets Skrifter, Etnografisk Roekke II. XIV + 254 lap. — Kobenhavn, 1944.

A dán ethnologia eddig is több nagykonceptiójú munkával igyekezett tisztázni a pásztorkultúrák geneziséét; különösen *Birket-Smith* és *Hatt* kutatásai voltak nagyhatásúak. Ebbe a munkába kapcsolódik bele *Feilberg* nagy-szabású műve, a «sötét sátor» monográfiája.

F. szakít *Flor* túlságosan zootechnikai beállítottságával s *Menghin* archeológiai adatainak sem tulajdonít döntő jelentőséget; szerinte a további kutatást az ethnológiai analízisek viszik előre. De a kultúrtörténeti iskola módszerével is tartózkodóan áll szemben; mint mondja, a valóságban nin-

csenek kultúrák, csak kultúrelemek. Így nem látja bizonyítottnak a domesztikáció *Flor*-féle monogenetikus eredeztetését, mert «a magasabbrendű vadászoknak volt egy olyan fejlődési fázisuk, mikor a domesztikáció ideája mintegy, a levegőben volt', itt is, ott is történtek kísérletek, egyik vidék utánozta a másikat s szükségtelen feltennünk egy adott területet, mint a domesztikáció góciát.»

Ez az evolucionista hangulat munkája során többször felbukkan, de mégsem válik egyeduralmódóvá s így — anélkül, hogy lándzsát törnénk a történeti iskola mellett — megállapíthatjuk, hogy *F.* munkája történeti szempontból is igen sokat nyújt.

A «sötét sátor» sötét színű, állati szőrből készült, csikokból összevarrt, cövekek által feszesen tartott ponyvából álló, szögletes alaprajzú szállítható hajlék. Elterjedési területe nagyjából a 25. és 45. szélességi fok közé esik s Marokktól Kína nyugati határáig megtalálható. Előfordulását nagy vonásokban földrajzi tényezők (csapadék, felhőzet, növényzet) szabják meg, a részletekben azonban történeti adottságok a döntők. Gazdaságilag sem rögzíthető, mert bár nomád népek használják, a hamita, török és mongol nomádoknál mégsem fordul elő. *F.* nagy gonddal veszi sorra a sötét sátor regionális típusait, kár, hogy képanyaga csekély; a vaskos kötet mindössze 16 ábrát tartalmaz. Az egyes formák leírása a források gondos feldolgozása alapján készült; a szétszórt forrásanyag és szakirodalom összeállításával *F.* nagy szolgálatot tett a jövő kutatóknak. A felhasznált irodalom címjegyzéke 17 apróbetűs oldalt tölt meg; sajnos *Almásy, Bátky, Cs. Sebestyén, Vámos* (részben idegennyelvű) munkái elkerülték *F.* figyelmét.

Sokkal kevésbé tüzetesen foglalkozik a sötét sátor elterjedési területén belül szörványosan előforduló børsátrakkal, amiknek hajdani nagyobb elterjedést tulajdonít. E børsátrakat a konstrukció szempontjából összeveti a sötét sátorral, de történeti értékelést nem ad, csupán feltűnőnek tartja, hogy a børsátor a *tuareg*eknél és az északarábiai *sleb*eknél fordul elő. A probléma igen jelentős, annál inkább, mert a *sleb*eket többen Afrikából származtatják, *Henninger*¹ pedig preszemita vadász kultúra maradványát látja bennük. (A *sleb* børsátorra vonatkozólag *F.* nem használja fel *Pieper*² adatait.) Nem valószínűtlen, hogy a børsátor a vadász kultúra elemének fog bizonyulni. Feltűnő, hogy *Maqrízi* (1400 kör.) a délkeletegyiptomi *bedj*aktól børsátrakat említ,³ már pedig itt a pásztorkultúra redői között sok vadászelem lappang még ma is. De nem is a børsátor az egyetlen elem, ami arábiai népeket Afrikához köt; *Henninger* a bőrruházat⁴, valamint a circumcisio módja és szociológiai jelentősége kapcsán⁵ hoz fel adatokat egyrészt Arábia, másrészt Afrika keleti fele közötti, részben preszemita kapcsolatokra. A *tuareg* børsátor értékelésében mindenesetre óvatosságra késztet az a tény, hogy a kérdés helyszíni tanulmányozói az arab invázió előtti Északafrikából nem akarnak sátorról tudni, sőt hangsúlyozzák, hogy a még berberül beszélő törzseknél is a sátor terminológiája arab,⁶ bár leírásukból nem tűnik ki világosan, hogy ez a megállapításuk nem csak a szótt sátorra vonatkozik-e. (Itt említjük meg, hogy *F.* — sajnos — egész munkájában csupán 1 1/2 oldalt szentel lingvisztikai fejtegetéseknek.)

¹ Festschr. St. Gabriel z. 50-jähr. Jubil. Wien-Mödling, 1939. 515.

² Le Monde oriental 1923, 24 f.

³ *Baumann*: Völkerkunde von Afrika, 233.

⁴ Int. Arch. f. Ethn. 1941, 41—50.

⁵ *Anthropos* 1938, 952—8.

⁶ *Rackow und Caskel*, Baessl. Arch. 1938, 181.

Tipológiai megállapításai során három főcsoportot (arab, iráni és tibeti) különböztet meg s feltételezvé (sőt hosszasan bizonyítván) a sötét sátor egységes eredetét, a három típus közös konstrukciós elemeit ősieknak minősíti; így a sötét sátor teoretikus ősfarmáját következteti ki. Összeveti ezt a közép-ázsiai mongol és török népek *kibitka*-típusú sátrával, valamint a városi kultúrák sátorformáival s a sötét sátrat mindezeknél idősebbnek tartja. «Fejlődéstani» következtetései érdekében a primitív kunyhóformák egy, kizárólag konstrukciós szempontokat szem előtt tartó és minden történetiséget mellőző rendszerét állítja fel s megállapítja, hogy ha a sátor «fejlődését» visszafelé követjük, végül is a sátor és a kunyhó fogalma összeolvad; a két hajlékforma közül a kunyhó az elsődleges. Mindezek a fejtegetések nem nélkülöznek bizonyos misztikumot: a sátor, mint csodálatos növény, kikél magvából, cölöpöket ereszt és ponyvába szökken ennek az evolucionista látásnak a tükrében.

A sötét sátor keletkezési helye *F.* szerint Közép-Ázsiában keresendő; Észak-Afrikába valószínűleg a dromedárral együtt jutott el az ókor végén és a középkor elején.

Vajda László.

Rapaics Rajmund: A magyar gyümölcs. A Kir. M. Természettudományi Társulat Természettudományi Könyvkiadóvállalata. 117. kötet, 352 l. 8°. Két színes műmelléklettel, 32 táblával és 10 szövegképpel. Budapest, 1940.

A bevezető részben az egyes főbb gyümölcsfajták fogalmával és elterjedésük területével ismerkedünk meg.

A következőkben megtudjuk, hogy a föld különböző tájain már a legrégebb időkben is más és más volt a gyümölcs jelentősége az ember táplálkozásában. A déli népek némelyikénél a gyümölcs a legfontosabb, majdnem egyedüli táplálék, míg a legészakibb népek életében nagyon alárendelt szerep jut a bogyóknak, amelyek azokon a tájakon a gyümölcsöt képviselik. A gyümölcsszerzés legősibb módja a gyűjtögetés. A gyűjtögető ember nagy területet járt be gyümölcsért és közben megismerte azokat a helyeket, hol sok gyümölcsfa állt: később ezeket a helyeket éres idején rendszeresen felkereste. Ez a szüret kezdete. A svájci cölöpépítmények növényi maradványai azt bizonyítják, hogy a neolitik-korban a lakók már természetek gabonaféléket, a gyümölcsöt azonban a természetben szedték meg. Tanulságos, hogy telepeik hulladékaiból kétféle alma, vaddkörte, berkenye, cseresznye, sajnagygy, kökényszilva, kökény, zelnice, málna, szeder, erdei eper, rózsacsipke, fekete- és gyalogbodza, áfonya, európai vadszőlő, mogyoró, bükkmakk, dió, sulyom került elő.

A gyümölcsgyűjtögetésről a természetig nagyon lassú és fokozatos volt az átmenet. A gyűjtögető ember is tartott bizonyos gazdasági rendszert, vagyis mindig az éppen érő gyümölcsben-gazdag területet kereste fel. Ez az ismeret az alapja a növénytermesztésnek. A következő fokot az jelenti, hogy az ember az ilyen bőtermő helyeken a növényeket megvédi az állatok és más törzsek támadásai ellen. Nyugat- és Közép-Ázsia hegyeit ma is egész gyümölcserdők borítják. Az új telepesek úgy jutnak termőföldre, hogy a kiválasztott területről kiirtják az erdőt, azonban a legjobb és legszebb gyümölcsöket termő fákat meghagyják. Az ilyen «hagyásfa» a gyümölcsstermesztés kezdetét jelenti; most már némi gondozásban, legalább is védelemben részesül, ismert fáva lesz, mely gyakran nevet is ad a helynek (Almás, Körtvélyes, Somos stb.). Azt a fát hagyják meg a sok közül, melyben sok jó tulajdonságot látnak, tehát a kiválasztással a nemesítést is szolgálják. A gyűjtögetés rendszere, az erdőirtáson kiválogatott fák védelme mindenütt megtalálható a földön, tehát általános emberi ösztönből fakad. Azonban az oltás már oly emberi találmány, mely egyéni vívmány és úgy látszik, hogy Nyugat-Ázsia a hazája. Innen jutott Európába is bizonyos nemes gyümölcsfajtákkal kapcsolatban. Miként legrégebb gabonáink, zöldségeink és ipari növényeink, azonképen legősibb természetű gyümölcsaink őshazája is Nyugat-Ázsia. Régi természetű gyümölcsaink kevés kivétellel mind honosak Nyugat-Ázsiában.

A mult században *Hehn, Viktor* főleg nyelvészeti és kultúrtörténeti alapon kimutatta, hogy régi termesztett növényeink nagyrésze nyugatázsiai eredetű és onnan vándorolt Görögországon és Itálián át Közép-Európába. Korunkban *Vavilov* örökléstanai vizsgálatok alapján arra az eredményre jut, hogy a legtöbb európai régi termesztett növény őshazája Kis-Ázsia belsejéből Transzkaukázian, Perzsián, Turkesztán hegyvidékén, Afganisztánon, Pendzsábon át Kasmirig terjed. Ez a terület az ősi termesztett alma, körte, szilva, cseresznye, meggy, birs, naspolya, berkenye, szőlő, füge és szederfa hazája. Nyugat-Ázsia, mint közvetítő is fontos szerepet játszott a gyümölcsstermesztés tekintetében is. Kínából a Perzsiába vezető *selyemúton* jutott a kajszin- és őszibarack is Rómába, Kr. u. az első században. Ugyanezen az úton követte őket a középkorban a selyemhernyót tápláló eperfa. A sárgadinnye hazája Eritreától, Palesztinán és Szírián át Afganisztánig terjed; az ókori dinnye az egyiptomi, amely azonban hozzánk sohasem jutott el, viszont görögdinnyénk minden valószínűség szerint afrikai eredetű, de csak a XVI. században tűnt fel Európában.

Az előmagyarság finnugor szókinésében csak egy gyümölcsnév — *meggy* — fordul elő, ami érthetővé teszi, hogy északi, tehát növényekre csak kevésbé támaszkodó életmódot folytatott. Tény az, hogy a Volga vidékének azon a részén, amelyet az előmagyarság hazájának tartanak, a törpemeggy ma is kedvelt gyümölcs. A *meggy* szót a magyarság végig megtartotta; ma is gyakran használják határrészek elnevezésére. A magyarság következő, a bolgártörökséggel érintkezésbe jutott korszakából már sok gyümölcsnév származik, sőt az összefoglaló csoportnév, *gyümölcs* is bolgártörök eredetű. Ebből az időből való az alma, körte, kökény, som szavunk. E gyümölcsnevek ismerete azonban nem jelenti, hogy termesztették is ezeket, mert gyűjtögetéssel is birtokukba juthattak. Ellenben a szőlő, bor, szűr szavunk arra vall, hogy már termesztett gyümölcsöt is ismertek, de mivel a szőlő művelése, termesztése hosszú, egyhelyben való letelepedettséget jelent, nem termesztés, hanem csak zsákmányolás, vagy csere útján juthattak a borhoz. Iráni népekkel való érintkezésre vallanak a valószínűleg alán eredetű tölgy, makk, dió, birs szavaink. Kert szavunk is talán alán eredetű. Azonban a kert régi jelentése csak kerítés, kerített hely, de ez nem jelent még kertészetet. A volgavidéki ősi magyar szavak közé tartozik az eper és a szeder is.

A tölgynek, mint gyümölcsfának jelentősége csak a multban volt. A gesztenye hazánk erdeiben őshonos, illetőleg helyenkint maga is erdőt alkot; mint emberi eledel is szerepet játszik, de disznó-makkoltatásra is használják. Ugyancsak őshonos a dió is, melynek északi határvonala nagyjából egybeesik a déli-tölgy és gesztenye régiójával.

A kezdetleges gyümölcsstermesztést leginkább átalakította a szőlészet elterjesztése. Mikor a rómaiak meghódították Pannoniát, itt már szőlészetet találtak, ami a római uralom alatt hamar virágzásnak indult. Római korban a Szerémség volt a szőlészet és gyümölcsstermesztés központja. A római légiók kivonulása és a magyar honfoglalás között eltelt idő alatt hazánk földjén sok nép jelent meg; közöttük a szlávok jelentősége a legnagyobb. A honfoglaló magyarság tőlük vette egész csomó gyümölcs ismeretét, amint ezt szláv eredetű gyümölcsneveink is igazolják: cser, magyar (tölgy), berkenye, g lagonya, dinnye, barack, gesztenye, málna, cseresznye, csipke, szilva, godolya (körte régi neve).

Külön fejezetben foglalkozik szőlőfajtáinkkal és azok történetével, valamint a dinnyefajtákkal.

A szerző az okmánytárakat, nyelvtörténeti szótárakat, az egész nyelvészeti irodalmat lelkiismeretes alapossággal áttanulmányozta és minden fellelhető adatot kikutatott. De még a középkori adatoknál is tovább visszament időben; a római gazdasági írók munkáit is áttanulmányozta és a középkor, meg a reneszánsz növénykultúrájával is egybevetette. Azonban nemcsak időben, hanem térben is nagy távolságokat kutatott át.

Tudományos alapossága, nagy tárgyismerete, friss nyelvezete munkáját a különféle szaktudományokkal (gyümölcsészet, művelődéstörténet, gazdaságtörténet,

nyelvészet, néprajz) foglalkozók, valamint a művelődni szándékozó nagyközönség részére is egyformán értékessé, hasznossá és nélkülözhetetlenné teszi.

Mivel a népi gyümölcsészet a néprajzi szakirodalomnak eddig egyik legelhanyagoltabb, legmostohábban kezelt — vagy nyugodtan mondhatnánk — teljesen érintetlen területe, *Rapaics Rajmund* e munkáját bizvást tarthatjuk alapkönyvnek, melyre lehet, érdemes, sőt kell is a néprajzi kutatóknak építeni.

A gyümölcsészet körébe tartozó kultúrhatások terjedésére, útjainak sokszor tekervényes és bonyolult voltára megbízható adatokat találunk, melyek mint beszédes példák sok más hatásproblémát is érthetővé tesznek, megmagyaráznak.

Némethy Endre.

Végh József: Táj- és népkutatás a középiskolában. A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára. 6. Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya. 242 l. Budapest, 1942.

A rendszeres magyar táj- és népkutatás még egy évtizedes multra sem tekintethet vissza, s megindítóit, *Csüry Bálint* és *Gy rffy István*, már nem kísérhetik figyelemmel vetésük szárba szökkenését és megérését. De, aki táj- és népkutatásról beszél, az soha el nem múló hálával említheti csak e két nagyszerű tudós nevét. *Csüry* elsősorban nyelvész, *Gy rffy* pedig ethnographus volt, de mindketten felismerték, hogy népelet- és népnyelvkutatás szorosan összetartozó tanulmányok, s aki nem együtt végzi a kettőt, az egyiket sem tudja kifogástalanul elvégezni. Ezért halaszthatatlan a nyelvészhallgatóknak néprajzi, s a néprajzhallgatóknak nyelvészeti képzése.

Nálunk — a külföldi viszonyoktól eltérően — a középiskolai tanároknak mindig nagy része volt a tudományok művelésében. Természetes tehát, hogy a táj- és népkutató tanfolyamokon elsősorban középiskolai tanárok vettek részt s ezeken a tanfolyamokon önkénytelenül felmerült az a gondolat, mikép lehetne a középiskolai tanulókat is bekapcsolni ebbe a munkába. A középiskolákban meg is indult a táj- és népkutatás munkája. Az Intézet 1941 tavaszán a munka fellendítésére pályázatot hirdetett, s ez oly sikeres volt, hogy 16 középiskola vett benne részt 131 pályaművel.

Végh József könyve voltaképpen táj- és népkutató olvasókönyv középiskolások számára. A középiskolai táj- és népkutatás módszerének ismertetése után bemutatja tanítványainak munkáját. A dolgozatok sokoldalúsága valóban példaképpül szolgálhat bármely középiskolának. Van köztük egy község emberföldrajzi leírása, egy parasztház ismertetése, egy község egészségügyi viszonyainak bemutatása, vannak aztán dolgozatok a föld megmunkálásáról, a lóra vonatkozó népi ismeretekről, a hortobágyi csikós és ménes pusztai életéről, a falusi disznóölésről, a debreceni hentesmesterségről, a kender megmunkálásáról,¹ a fonóról, a karácsonyi és újévi népszokásokról, lakodalmi szokásokról, a halottvirrasztásról, a gyermek életéről és játékaikról. A néphagyományok közt népmesék, népmondák, juhászanekdoták, találókérdések, dajkarimek, kiolvasó és gúnyversek, gyermekmondókák, babonák és hiedelmek följegyzései is vannak. Ezek a dolgozatok néha csak egyszerű leírások vagy adatközlések, de vannak köztük már tudományos igényeket is kielégítő

¹ *Nagy Kálmán*: A kender megmunkálása Csengersimában c. cikkében közli a kenderáztató *kenderátóu* nevét, melyre eddig csak *Csüry Szamosháti szótárában* volt adat. A név régiségét az OklSz adatai bizonyítják 1300 óta, míg a *kenderázító*, *kenderasztató* csak jóval később kerül elő. A két szónak egymáshoz nincs semmi köze, mert a *kenderátó* nem az *ázt*, *áztat* ige származéka, hanem az *avat* igéé, mint az *átás* szó, melynek jelentése: 1. egy sor kender- v. lenkéve, melyet cserepcép közé szorítva víz alatt áztatnak; 2. egy áztatásnyi, két cserepcép közé féro kender- v. lencsomó (*Csüry*: Szamosháti Szótár). Ez a becses adat is bizonyítja, hogy a tanulók anyaggyűjtése még sok ismeretlen adatot hozhat napfényre. Erre buzdítsuk tehát őket, ellenben kerültessük a meddő etimologizálást, mert ehhez már nagy nyelvészeti szaktudás szükséges. Ennek birtokában aztán nem fogják a szláv eredetű *esztovátát* (v. ö. szerb *stativa*, szerb, szlovén *stava* 'szövészék') délibabosan az *osztó* és *váltó* összetételének magyarázni (133. l.). Sok becses adat van *Mikó Sándornak* A lóra vonatkozó ismeretek Nagylétán c. dolgozatában is.

gyűjtések és feldolgozások is. A legnagyobb értéke azonban a dolgozóknak pedagógiai. Azok a tanulók, akik már a középiskolában is vállalkoznak ilyen munkára, s ilyen lelkesedéssel és sikerrel dolgoznak, azok az egyetem elvégzése után kétségkívül olyan tudományos munkára lesznek alkalmasak, ami a magyar táj- és népkutatás ujjaszületését jelenti.

Beke Ödön.

Dr. Kiss Tibor: A Szigetvidék és Ormányság népének építésze. Magyar Építőművészet kiad. 9 l., 49 mell., 4°. (21 ábr., 89 kép.) Budapest, 1943.

A néprajzi tudomány szempontjából tanulságos vizsgálni azokat a módszereket, amelyeket a népi építkezés kérdéseinél más szaktudományok művelői s gyakorló építészeink használnak. A gyakorló építész természetesen — amint ezt ebben a munkában is olvashatjuk — állandóan azt kutatja, *hogy mi az, ami a tervező munkában segíteni tud, s amit meg kell látnunk, hogy falun helyesen építsünk.* (9. l.) A néprajzi tudomány vizsgálatának az eredményeire — tapasztalataink szerint — ez a szemlélet a multban sem igen volt figyelemmel. A szakkutatás eredményeit futólag áttekintve, elsősorban és szinte kizárólag azok a részek, adalékok, eredmények érdeklik, amelyeket jól-rosszul beilleszthetőnek vél gyakorló építészeti szemléletébe. A szakirodalom bővebb ismerete, az anyaggyűjtés, a tárgy, a jelenség részletes néprajzi vizsgálat nélkül viszont nemigen állapíthatjuk meg egy vidék — akár az Ormányság — népi építkezésének a jellegét: történetét, alakulását, fejlődését és jelen állapotát. *Bátky* írja egy helyen: «...jóformán a tíz ujjunkon fel tudjuk sorolni azokat a komolyabb cikkeket, amelyek Dunántúl népi építkezéseivel foglalkoznak». (Ethn. XLVII, 267.) Még kevesebb azonban az olyan közlemény, amely a népi építkezés vizsgálatánál elengedhetetlenül szükséges technikai ismereteket, adalékokat, műszaki felméréseket is nyújtana.

Kényszerű szegénységben élünk. Vajmi kevesen foglalkoznak és foglalkozhatnak a magyar népi építkezés módszeres és korszerű vizsgálatával. A népi építkezés tanulmányozásával pedig az egyidejű és egyenlő értékű néprajzi és építészeti szemléletre, vizsgálódásra van szükség. A jogosan megkívánt néprajzi szemlélet mellett tehát az építészeti ismeretek felhasználása, az építészeti szemlélet is nélkülözhetetlen. Meggyőződésünk ugyanis az, hogy korszerű tudományos és eredményes munkát csakis e két alapvetően fontos szemlélet maradéktalan és egyidejű alkalmazásával végezhetünk.

Az építész-szerzőtől is ezt vártuk elsősorban. Sajnos, mind a kettőt, jobban mondva: a néprajzi és építészeti szemlélet, igénylés egységes alkalmazását csak nagyon szerény formák között, keretekben figyelhetjük meg. Az idézett és kiindulási alapul vett néprajzi tanulmány (*Gunda Béla: A lakóház kialakulása az Ormányságban, különös tekintettel a tűzhelyek kultúrmorfológiai jelentőségére.* Ethn. XLVII, 183—210.) is bizonyára más értékelést nyert volna az építész-szerző művében, ha az Ethnographia ugyanazon évfolyamában kissé tovább lapozva, *Bátky Zsigmondnak* — a magyar házkutatás mesterének — «Az Ormánysági lakóház kialakulásának kérdéséhez» c. tanulmányát (Ethn. XLVII, 262—268.) is figyelembe vette volna. De nem vette, vagy talán nem ismerte, s az ilyen jellegű tanulmánynál, nélkülözhetetlen és elengedhetetlen építészeti szemlélet is elsősorban csupán a gyakorló — a mának, a jövőnek tervező — «*építészeti meglátásokra*» korlátozódott, ahelyett, hogy az egyes, jellegzetesnek vélt, tartott építmények pontos műszaki felvételi rajzát (rajzait) is közölte volna. Sajnálatos hiány ez és alig menthető.

A vitatható «*kölcsönhatások*» ok nélküli sommás átvétele mellett — hasonlóan európai magatartással — az itt, az ormánysági tájban, Dél-dunántúlon is joggal feltételezhető, «*ősi magyar ház*» egykori létezése sem veszett volna el könnyelműen a különböző «*házvidékek*» és «*házkultúrák*» eléggé homályos útvesztőjében. Nem tagadjuk, a környező házvidékek hatásainak nyilvánvalóan volt és van szerepe a «*magyar házvidékek*» életében. Mindezeket a hatásokat azonban csupán akkor tudjuk felmérni, ha először a saját házunk táján nézünk szét, ha először a magyar házvidékeket alaposabban megismerjük, s ha majd legalább olyan alaposítással ismerjük a szomszéd házvidékek területét is.

A tudományos kutatások során szokásos megállapítások természetéből követ-

kezik, hogy azok néha bizony eléggé ingatagok is lehetnek. A sok hasznos és jó megállapítás, eredmény mellett kétségtől szűp számmal van olyan is, amely alaposabb vizsgálódásra alapján módosulhat, vagy más értelmezést is nyerhet. Módszertani kérdés ez egyúttal. Az alapján megosztott kutatás: a néprajzi szemlélet és a gyakorló építészeti igénylés, tehát az egységes szemlélet hiánya, a hibát-hibára halmozó kettősség a legnagyobb fogyatékosága a hasonló jellegű műveknek. Mindez intő tanulságul is szolgálhat arra nézve, hogy a magyar népi építkezés kérdéseit nem elegendő csupán néprajzi, vagy csupán építészeti szemmel vizsgálni; *csakis kettős szemlélet maradéktalan egysége* adhat megnyugtató és valószínű eredményt.

Talán túlságosan is nagy igény, s kíváncsi mindez, a nem «céhbeli» műveknél. Mindenesetre jogosnak véljük, annak a hangoztatásával, hogy a fenti műben közölt fényképfelvételek és szerény tárgyi adalékok használható adatokat is nyújtanak, s további, szükségszerűen módszeres vizsgálatra is ösztönöznek.

Dr. Vargha László.

S. Opreanu: Terase artificiale pentru culturale in România. Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj (Timișoara), Vol. VII. 1942. 51—74. 1.

A szerző, aki a kolozsvári román egyetemen az emberföldrajz tanára, tanulmányában az erdélyi terraszos mezőgazdálkodás kérdéséhez szól hozzá. Előzőleg azonban foglalkozik a terraszos művelés elterjedésével és jellegzetességeivel. Már a klasszikus ókortól kezdve ismerjük a mediterrán vidékek terraszait. Ezek a terraszok ma az Azóri- és Kanári szigetektől a Kaukázusig, Turkesztánig terjednek. A terraszokat különböző magasságú, egymás fölé rakott kőfalak építésével hozzák létre. A falak között nehéz munkával összehordott földdel töltik ki. Éppen ezért a terrasz földjének kiválasztására és összehordására igen nagy gondot fordítanak. Kb. 15 évvel ezelőtt Romániából a Baragan-sztyeppe termékeny földjét hajókon szállították Palesztinába a terraszos földműveléshez. A legtöbb terraszon szőlőt, gabonát termelnek. Yemenben (Arábia) a mesterségesen öntözött terraszokon kávé terem. Madeira terraszain banánt, cukornádat, gesztenyét találunk. Az Azóri-szigetek vulkanikus szikláira épített terraszokon kitűnő szőlőültetvények vannak. Mediterrán típusú terraszok kis függőkertek formájában Romániában Balceic vidékén láthatók. Mediterrán vidékeken gyakran megfigyelhetjük, hogy a kőfalak helyett bizonyos növények, leginkább kaktuszfélek ültetésével hozzák létre a terrasz falát. A kőből emelt terraszfalaknak nemcsak az a célja, hogy művelésre alkalmas területeket nyerjenek, a föld lefolyását megakadályozzák, hanem az is, hogy a növények számára meleget raktározzanak el. Ceylontól kezdve Burmán át Kináig, Melanéziáig találjuk a terraszok másik elterjedését. A délkeletázsiai mesterségesen öntözött terraszokon főleg rizst termelnek. Ceylonban 2500 m magasságig teát, Jávában 2000 méter magasságig felhúzódo terraszokon kininfát művelnek. A délkeletázsiai terraszok nincsenek kőfalakkal feltámasztva, éppen ezért nem olyan tartósak, mint a mediterrán-terraszok. A terraszok nyomai előfordulnak Peruban is, ahol a régi inka földművelés maradványai. A középső Rajna vidékén, a Neckar, a Main, Mosel völgyében mediterrán jellegű, kővel vagy betonfalakkal létrehozott terraszokat találunk. Ezek azonban nem vízszintesek, hanem a völgy irányában lejtnek, azért, hogy a növények minél több napsugarat kapjanak. Kiváló szőlőt és gyümölcsöket találunk rajtuk.

Ezekután rátér *Opreanu* az erdélyi terraszokra. Elsősorban a Poiana Ruszka és a Bihar hegységben folyik terraszos mezőgazdasági termelés. A terraszokat főleg 800—1300 méter magasság között találjuk. A terraszok annak a bizonyítékai, hogy a magas hegységben a román nép nemcsak pásztorkodással, hanem földműveléssel is foglalkozott. A terraszok legnagyobb része már elhagyott, erdővel vagy legelővel fedett. Ezeket a megfigyeléseket főleg *R. Vuia* és *L. Someșan* végezték. Nézeteiket azonban csak részben fogadja el *S. Opreanu*. Szerinte nem lehet a szántók egymásfeletti lépcsőzetes elhelyezkedését terraszoknak minősíteni. Az egyes földdarabok közötti lévő meredek mezsgyék sem terraszfalak. Nem terraszosító munkával emelték őket, hanem a meredek hegyoldalok váltókével való szántásával keletkeztek. *L. Someșan*nak az erdélyi terraszokat ábrázoló térképét *Opreanu* nem tartja hiteles-

nek. (A terraszok keletkezéséről részletesen írtam az Archivum Europae Centro-Orientalis IX—X. [1943—44.], kötetében, 464. l.) A mesterséges terraszoknál a föld megmunkálása, a beültetés, az aratás előtt terraszosító munkálatokat kell végezni. Ilyen előmunkálatok az erdélyi terraszoknál nincsenek. Az erdélyi hegylejtők terraszai hosszas termelés útján jöttek létre. Ezért ezeket *S. Opreanu* ál- vagy hamis terraszoknak nevezi, amelyek azonban mindenképen a románság földművelő-pásztorokodó életmódjának bizonyítékai. A hegyi földművelés bizonyítéka annak is, hogy a kis magánmezőgazdasági tulajdonok ősiei a románoknál. Az elhagyott terraszok sűrű hegyi földművelő lakosságra utalnak, még abból az időből, amikor a «barbárok» a románokat a síkságról a hegyekbe kényszerítették. A meredek elváltató barázdákat a földművesek gyakran átvágják és bevetik. Ez is bizonyítéka annak, hogy nem nevezhetők mesterséges terraszoknak. Feltűnő *S. Opreanunak* az a megfigyelése, hogy a tagosított határokból (pl. Nagyküküllő megyében) nem találunk terraszokat. Megfigyelése azonban még kiegészítésre, illetve megerősítésre szorul.

Kifejlődött mesterséges terraszok vannak Erdélyben a Hegyes Drócsa hegységben Solymos, Radna, Paulis, Kladova, Ménes, Györök, Kuvin, Kovaszinc, Siria, Muszka, Magyarád, Pankota vidékén, kb. 5600 hektár területen. A terraszfalakat gneiszből és gránitból építik fel s a terraszokon szőlőt, gyümölcsösöket, néha szántókat is találunk. A terület lakossága vegyes (magyar, német, román). A németeket a XVIII. században telepítették ide Északfranciaországból és a Rajna vidékéről. A falvak rendezettek, a lakosok jómódúak. «Általában ez a vidék a legemberiesebb az egész országban», — írja *S. Opreanu*. A magas fokon álló szőlőtermelést elősegítette az 1881-ben létesített szőlészeti iskola. Ezen a vidéken a terraszfalak 1—4 méter magasság között váltakoznak, a legtöbb terrasz vízszintes, de vannak serpentinszerűen, vagy a hegy lejtőjével párhuzamosan emelkedők is. A terraszokat az egész vidéken románok készítik (!?). Bár a szőlőtermelés nem szorítkozik Arad-Hegyalja vidékére, hanem megtalálható a Maros déli partján s a Fehér Körös vidékén is, mesterséges terraszokat csak a fenti területen találunk. A terraszok a dombok lábainál sűrűbbek, s minél felebb haladunk, annál jobban ritkulnak. Legszebbek Ménes, Györök és Paulis vidékén. A terraszok ritkulnak a terület két szárnyánál, Pankota és Solymos vidékén. A terraszok csak ott vízszintesek, ahol a falak közel vannak egymáshoz. Szerepük itt is sokféle: fenntartják a humuszban gazdag termőtalajt, hogy a völgybe le ne suvadjon, határol szolgáltatnak az egyes tulajdonosok földje között, a meleg elraktározásával javítják a szőlők minőségét s megakadályozzák azokat a károkat, amelyeket a tavaszi hóolvadások és a nyári esőzések okoznának. Általában az egész terraszrendszer megegyezik a Rajna vidékének terraszai-val. A terraszok eredetéről *S. Opreanunak* három feltevése van: 1. valószínű, hogy a német telepések honosították meg; 2. esetleg olyan valaki kezdte a terraszokat építeni, aki a mediterrán vidékén járt; 3. lehetnek külső körülményektől független helyi képződmények is. A terraszok építésével valószínű, hogy Paulis és Kovaszinc vidékén foglalkoztak először, mert ott a legtöbbet találunk és a legrendszerezettebbek.

Gunda Béla.

Jakó Zsigmond: A gyalui vártartomány urbáriumai. Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. CIII+482 l. 8°. 1 térkép melléklettel. Kolozsvár, 1944.

A multba tekintő néprajzos nagy örömmel üdvözlöl minden olyan munkát, mely a régebbi kor népeletére adatokat tartalmaz. *Jakó Zsigmond* urbáriumkiadása pedig ugyancsak sok adattal jutalmazza olvasóját, mert a gyalukörnyéki népeletnek csaknem minden vonatkozására találunk valami érdekes feljegyzést.

A kiadvány Bács, Bogártelek, Daróc, Egerbegy, Gyalu, Hévszamos, Hidegszamos, Jegenyé, Kajántó, Koirozmonostor, Körösfő, Mákó, Nagykapus, Solyomtelke, Szászfenés, Szászlóna, Türe és Vista községekkel foglalkozik, így Kalotaszegnek jó néhány községére találunk benne adatokat.

Különösen érdekesek azok a tanulságok, melyeket az adatokon keresztül a vidék állattartására vonatkozóan lesűrhetünk. «A magyar paraszt állatállományát — a disznón kívül — szinte kizárólag szarvasmarha alkotta. Lovat igavonásra csak

kivételes esetben tartottak (akárcsak ma!), a Kalotaszegre annyira jellemzőnek tartott bivalytenyésztésről a XVIII. század második feléig egyetlenegy adatunk sincs.» *Jakónak* ez a megállapítása annál inkább meglepő, mert kiadványa 81. lapján Gyaluban *«bial pásztorok»*-ról olvasunk. Felvetődik a kérdés, hogy mi lehetett az oka, hogy Gyaluból a szomszédos kalotaszegi községekbe csak egy évszázad múlva jelentkezik a bivalytenyésztés. A magyar lakosság körében a juhászat is kisebb mértékű, sőt a XVII. századig alig foglalkoztak vele, s később is csak egyes falvak tartották nagyobb tömegben. Ezzel szemben a rumén lakosság csaknem kizárólag juhászattal és kecsketartással foglalkozik, s mint jellemzően kisállattenyésztő, rendszerint egy lovat is tart, melyen a tejtermékeket szállítja.

A földműveléssel kapcsolatban különösen gazdag anyagot találunk a szem elraktározására vonatkozóan. A különböző nagyságú és anyagi szuszékokon kívül a fonott gabonataratók is általánosak voltak. Míg a gazdasági épületek közül a két ló részére font vesszőistálló és a vesszőtyúkólak leírása keltheti fel méltán érdeklődésünket. A gyalui zsindeyes, galambbúgos kapuk, a gyakran emlegetett sípolók, a szövés-fonás szerszámainak felsorolása, a nagyszerű malomleírások gazdagon jutalmazták azt, aki a munkát gondosan áttanulmányozza.

Balassa Iván.

P. Dám Ince O. F. M.: A «Hordozó Mária» valláséleti szerepe Mátraalján. Tanulmány a lelkipásztori néprajz köréből. 77. l. Magyar Barát kiadása. Gyöngyös, 1944.

Dám Ince, mint a gyöngyösi hittudományi főiskola tanára, már évek óta képviseli azt az általunk is kívánatosnak tartott szempontot, amely a falusi lelkipásztorkodás elengedhetetlen feltételének tartja a népi vallásosság, a vallási néprajz ismeretét, módszertani és gyakorlati felhasználását. A vallási néprajz tárgykörében különösen a Mátra alján végzett részletes gyűjtőmunkát s ennek a gyűjtőmunkának egyik beszámolójaként írta meg a «Hordozó Mária» szerepét.

Célkitűzésében elmondja, hogy a hordozható Máriával kapcsolatos szokások, a hozzá fűződő tisztelet és hiedelemvilág a falusi nép közösségi életében gyökereznek. A hordozható Mária nemcsak kultusz tárgy templomainkban, körmenetünkben, hanem jellegzetes népi jelenség is, azért feldolgozásával is ezt a szerepét akarja igazolni. Nem feledkezik meg a gyakorlati célkitűzésekről sem. Szem előtt tartja a tárgykörével kapcsolatos egyháztörténeti, liturgiai és egyházi szempontokat is.

A tanulmány ismereti a «Hordozó Mária» változatait, a szobor, illetve kép formáit, elnevezéseit, díszítését, a gondozására hivatott «Mária dajka» intézményét, feladatát, továbbá a «Mária-leányok» és «Mária-legények» szolgálatát, viseletét, szervezetét, a «Hordozó Mária» tiszteletét.

A tanulmány második része az egyházi vonatkozásokat tárgyalja. Foglalkozik a szentképek és szobrok tiszteletének kérdéseivel, az ábrázolásnak, öltöztetésnek, eltakarásnak szabályaival, a körmeneteken való hordozásuk egyházi vonatkozásaival. Érdekes megemlíteni az új törvénykönyv alapján magyarázott jogszokás értelmét. A szerző szerint «... nem mindenben a törvényhozó akarata jelenti a törvény igazi értelmét, hanem a nép, a közösség jogi és erkölcsi érzéke. Ennek erejében bizonyos cselekményeket azonos, egybehangzó alakban huzamosabb ideig ismétél, s vele a fennálló jogrend kiegészítésére, gyakorlati értelmezésére, vagy épenséggel ellenére új jogot teremt». Ehhez jóváhagyásra van szükség, ami a hallgatolagos beleegyezésben, egyszerű tudomásulvételben, elnézésben is kifejezésre juthat. A vallási szokásokkal szemben mindössze két követelményt támaszt az egyház: 1. ne egyes személy, hanem valamely vallásos közösség gyakorolja; 2. a szokás észszerű legyen, ne ellenkezzék a természeti, vagy a kinyilatkoztatott isteni törvénnyel, ne bontsa meg az egyház fegyelmét, ne adjon alkalmat büncselekmény elkövetésére és ne okozzon kárt a közjónak.

A szerző a harmadik részben a «Hordozó Mária» néprajzának gyakorlati kérdéseivel foglalkozik lelkipásztori szempontból. Azt a nézetet vallja, hogy a lelkipásztornak is minden eszközt igénybe kell venni a népi erők fokozottabb kihasználására.

Mangá János.

Márkus István: Kertek és Tanyák Nagykőrösön a XVII—XVIII. században. Adalék a kertés város és a tanya kérdéséhez. Történeti néprajzi tanulmány. 141 lap. 8°. Két térképmelléklettel. Kecskemét, 1943.

A szociografus *Márkus István* történeti néprajzi tanulmányt tett közzé, mely a néprajznak két olyan klasszikus, mondhatnám hagyományos kérdésével foglalkozik, mint amilyen a tanya és a kertés város. Munkáját kétszeres örömmel és érdeklődéssel vesszük kézbe, kiváltképp azok, akik a néprajz dologi jelenségeinek vizsgálata felé vagyunk elkötelezve. Hiszen *Györffy István* régi tanítványai szinte valamennyien egy vágányon indultunk, mind a településformák s ezzel kapcsolatos társadalmi és gazdasági jelenségek megismerését tekintettük első feladatunkul. S hogy későbbi munkánkban ezt a tervet igen kevésbé vagy egyáltalán nem hajtottuk végre, nem jelenti azt, hogy ne dobbanna meg a szívünk akkor, amikor más valaki hozzászól a kérdéshez és ne kísérnénk különös gonddal és figyelemmel ezt a törekvést. Hát még akkor, amikor ez a «hozzászólás» olyan jeles munka, mint az előttünk fekvő! Tudja pontosan, hogy mit akar s ezt szorosan körülhatárolja, majdnem azt mondhatnánk, körülkeríti, avatott kézzel bánik anyagával és értelmes, szabatos formában prezentálja az eredményt. Nem tudjuk, hogy mit dicsérjünk benne jobban, a módot vagy az eredményt? A mértékismerő és -tartó adatközlést vagy az ezek alapján tett megállapításokat. Első és második fejezete, a kertés város és a tanya kialakulása olyan jó összefoglalása a vonatkozó irodalomnak, hogy szinte kézikönyvbe kívánkozik. További fejezetei: III. Nagykőrös mint kertés város a XVII—XVIII. században. Az akolkertek rendszere, A mezei kertek rendszere, majd a Befejezés a «nagykőrösi tények tanulságai a kertés város és a tanyakialakulás általános elméletére vonatkozólag». Szerény címéből tehát eredményeivel messzire kitekint és helyi adatai alapján általános érvényű következtetéseket von le. A kertés város alakulásával kapcsolatosan talán nem lesz érdektelen megjegyeznünk, hogy itt nem egy pár hajdusági, duna-tiszaközi és matyófüldi településsel van dolgunk, hanem a települések egész tekintélyes csoportjával. A József és Ferenc császárok térképein végzett ezirányú gyűjtéseim alapján nyolcvanhárom «kertés várost» számlálhattam össze a történeti Magyarország határain belül, külön a Dráva-Száva közén huszonnyolcat. Azok a formabeli kritériumok tehát, amiket *Márkus István* a nagykőrösi kertés településre részben az előtte járók, részben a maga gyűjtései alapján megállapít, vonatkoztathatók bizonyos fokig a több mint száz többi településre is. Ily módon nemcsak Nagykőröst, mint kertés várost illetően gyarapodtak ismereteink, hanem általános tekintetben is.

Márkus István könyvét, szakirodalmunk nyereségét, örömmel helyezzük el könyvespolcunkon és nagyon szeretnénk, ha további működése is gazdagítaná néprajzi irodalmunkat.

Fél Edit.

Karunga: Néger mesék. Pharos. 262 l. 8°. Budapest, 1944.

Nálunk főleg a huszas évek óta jelentkezik az a különös, túlzásaiban is jelentős művészeti irány, mely a primitív művészet élményétől felzaklatva hagyományokat rombol és új formanyelvet keres. Ez a nosztalgiaikkal terhes és mégis önálló irányzat mindenfelé nagy érdeklődést keltett nemcsak önmaga, hanem a primitív művészet és a természeti népek élete iránt is s tudományunk is sokat köszönhet ösztönzésének. (Megfigyelhető, hogy pl. *Kerényi Károly* tudós egyénisége mily nagymértékben fogadta be e — jobb híján neoprimitívnek nevezett — irányzat hatásait.)

Örömmel üdvözljük tehát a *Karunga* c. szép kis kötetet, mert illusztris terméke ennek a szellemnek s amellett szerencsésen elkerüli azt a dilettantizmust, ami az ilyen «primitív anthológiák» színté állandó velejárója. A kötet *Kende István* válogatásában, *Radnóti Miklós* fordításában közöl szemelvényeket az afrikai költészetből; a fordítások után pedig *Ortutay Gyula* rövid utószóban mutat rá az afrikai elbeszélések jelentőségére: e «mesék» zavartalanul mutatják azt a mítikus-mágikus mentalitást, amit a *homo faber* egyre kevésbé vall magáénak. A kötet válogatása általában sikerült, a fordítás művészi és — néhány próba alapján ítélve — megbízható.

A könyvnek nem érdemi tartalmában, csupán külsőségeiben találtunk néhány apró hibát, amire — a remélhető második kiadás érdekében — felhívjuk a figyelmet.

A kötet alcíme: néger mesék. A tartalom viszont pigmeus, hottentotta stb. (tehát nem néger) elbeszéléseket is közöl, nem is említve, hogy az egész kötetben nem találunk egyetlen igazi mesét sem, mert dalok és közmondások mellett főleg mítikus elbeszéléseket tartalmaz.

Címül a hangulatos Karunga nevet választotta a kiadó s az első lapon meg is magyarázza a szó értelmét: «Karunga a holtak ura». Ez a «meghatározás» semmitmondó és meghamisítja a herero «supreme being» ős-képzetekkel kapcsolatos, világteremtő, esőt és villámot adó, komplex alakját.

Az egyes mítoszok címe alatt — dicséretesen — jelezve van, mely nép hagyományából való a közölt darab. A nép-nevek azonban következtelenek, mert a többszámot jelentő prefixumok hol ki vannak téve, hol hiányzanak. Ha pl. a *holoholo* vagy *sulo* népet *baholoholo* és *basszuto* (sic!) néven, tehát pluralisban említi, miért nem írja a *zulukat amazulu*, a *hererokat ovaherero* stb. alakban?

Csillag Vera hájos könyvdszeibe is becsúszott két hiba. A címlapon levő vitorlás csónak legföljebb a Nilus deltavidékén képzelhető el, Négerafrikában semmiesetre sem; a 110. lap kis rajza pedig elefántházon ülő négert ábrázol, ami Afrikában nonsens.

Vajda László.

Rubi, Christian: Volkskunst am Berner Bauernhaus. Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde kiadása. 119 l. Basel, 1942.

Szerző a berni körzet parasztházain fellelhető díszítő elemeket ismerteti. Nemcsak a lakóházzal foglalkozik azonban, hanem a csűrrel és egyéb házkörűli épületekkel is. A vizsgálat alá vett épületek általában a XVII., XVIII. században készültek. Vázlatosan leírja az akkori házépítési szokásokat, így azt is, hogy a falusiak segítettek egymásnak az építkezésben. Azután megismerjük az épületekre vésett vagy festett egykorú feliratokat, verseket, majd szerző az eresz alatt található díszítéseket írja le. Megvizsgálja az ajtókon, ablakokon, falakon levő festett és vésett cifrákat, valamint az épületek erkélyén fűrészelt motívumokat is. Műve végén megjegyzi, hogy a régi épületeket vette ugyan csak vizsgálat alá, ez azonban nem jelenti azt, hogy ma már ne díszítenék az épületeket. A könyvet számos kitűnő fénykép és ábra teszi használhatóbbá.

íjj. Kodolányi János.

Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Településtörténeti tanulmányok. Szerkeszti Kniezsa István. 1. A gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kiadása. 370 l., 8°. két térképmelléklettel. Budapest, 1943.

Bihar megye hazánk olyan megyéi közé tartozik, melynek multját tudósaink a legrégebb idők óta igyekeznek tisztázni. *Jakó Zsigmond*, Bihar megye a török pusztítás előtt c. munkájában a megye legrégebb települési kérdéseit vizsgálja s ennek szinte egyenes folytatása *Mezősi Károly* munkája, mely a XVII. század végén a török iga alól felszabadult elnéptelenedett, kirabolt és elmocsarasodott megyét mutatja be.

Munkájának alapja az a nagyjelentőségű összeírás, mely 1692-ben, tehát Nagyvárad visszafoglalásának évében, felsorolja Bihar megye összes lakott és lakatlan községeit és pusztáit, de felsorolja a lakosok nevét, származását, vagyoni és társadalmi helyzetét is. Így az egész megyéről nagyon értékes keresztmetszetet kapunk. Szinte hihetetlen, hogy azokban a falvakban, melyekben a 150 éves török uralom előtt virágzó élet folyt s melyekben ma a lakosok száma néhol a tízezret is meghaladja, egy-két család lézengett, vagy még annyi sem.

A conscriptio adatai, melyek a lakosság származását is jelzik, nagyon meggondolkoztatják a néprajzkutatót. Felvetődik a kérdés, hogy az Alföldön az egészen kipusztult, vagy itt-ott hírnemődnak maradt magyarságnak, van-e valami kapcsolata a török pusztítás előtti népességgel. Ha *Mezősi* munkája nyomán tudjuk azt, hogy «112 lakott helységen kívül 1692-ben összeírtak még 370 lakatlan falut». Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy kb. 300-ra tehető az olyan települések száma, melyek a XVII. század első feléig pusztultak el, vagyis a török uralom első felében,

akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy népi műveltségjaink útját az Alföldön a török hódoltság ideje előttre csak a legnagyobb körültekintéssel követhetjük.

De a török igát nemcsak emberéletben sínylette meg a vidék, hanem gazdasági élete is alig tengődött. Földjei szántatlanok, bevetetlenek voltak, állatállományukból alig maradt meg valami. A híres bihari méhészkedésnek is csak az árnyéka van meg, mert csak 956 kas méhet írtak össze az egész megye területén. A szőlőművelés is alig tengődött, de ugyanakkor már egy új termelési ág, a dohány is jelentkezik Diószeg mezővárosában.

Végül az Adattár fejezetében felsorolja a szerző mindazokat a lakott és lakatlan helységeket, melyek az 1692. évi összeírásban szerepelnek. Itt az egyes községek adatait az előbbi és későbbi kor adataival egészíti ki. Két térkép rendkívül szemléletesen ábrázolja Bihar megyét nemzetiségi szempontból 1692-ben és 1773-ban.

Mezősi munkája nélkülözhetetlen kézikönyv az olyan néprajzkutatók számára, akik Bihar vármegyével foglalkoznak, de hasznos olvasmány azok számára is, akik a török hódoltság pusztításait számszerű adatokban kívánják megismerni.

Balassa Iván

Lindblom, Gerhard: African Razors. Statens Etnografiska Museum : Smärre Meddelanden, Nr. 19. 54 l., 66 ábra. Stockholm, 1943.

A stockholmi múzeum jeles afrikanistája számos tanulmányában foglalkozott már olyan kultúrelemek áttekintésével, amiket a korábbi kutatás jórészt elhanyagolt. Jelen dolgozata az afrikai borotvákat tárgyalja s ennek kapcsán ismerteti a haj és a testszőrzet eltávolításának egyéb eszközeit is. Hangsúlyozza ugyan, hogy anyaga nem teljes, de a svéd muzeális anyag ismertetésével s az irodalomban szét-szört adatok nagy részének összefoglalásával jó szolgálatot tett az afrikai kultúr-morfológiának. Megállapítja, hogy a Négerafrikára jellemző borotvatípus a keskeny végén élezett lapát-alak, mely talán Egyiptom felől terjedt el, bár ennek formai akadályai vannak. A késformájú, rendszerint nyeles típus alkalmasint későbbi a lapátalakúnál, *karangai* (Dél-Rhodesia) előfordulása pedig valószínűleg nem is «afrikai», hanem a rhodesiai magaskultúra emléke. A *kavivondóknál* (bantu nép Kisumtól északra) külön női és férfi borotvatípus van; *Lindblom* szerint a nők által használt nyeletlen lapátalak a férfiak késformájú borotvájánál ösibb, már csak azért is, mert a nő általában konzervatívabban őrzi a hagyományokat,

Vajda László.

Sándor Gábor: A hóstátiak szénavontatása. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. 46 lap, 27 rajz és fényképábra. 8°. Kolozsvár, 1944.

Sándor Gábor már második munkájában foglalkozik a hóstáti magyarság teherhordásával.¹ Ez alkalommal a szénavontatás különböző formáit ismerteti. Kétségtelen, hogy ilyen alapos részletességgel és lelkiismeretes pontossággal senki sem írta még le magyar területen ezt a műveletet. Mindazáltal szívesen vettük volna, ha bővebben felveti a széna és a gabona vontatása közötti különbség kérdését. Az utóbbi kizárólag alföldi, az előbbi az Alföldön és hegyvidéken egyaránt ismeretes munkamód. Így talán nem jutott volna arra az előlegezett következtetésre, hogy a vontatás «többnyire a hegyvidéki lakók jellemző szállítási sajátágaként» él tovább. Hiszen az Alföldön a vontatás már csak azért is általánosabb volt, mert nemcsak a szénát, hanem a gabonát is vontatták. A hegyvidék és az Alföld vontatási módjai között valamikor nem volt nagy különbség. Eredetileg mindkét helyen egy kötél vagy lánc volt a vontatás legfontosabb eszköze. A *Sándor* által is említett *csámesz* csak a múlt század második negyedében tűnt fel az alföldi síkságon. Ezt bizonyítja az a vita is, mely a Magyar Gazda (1843. évf. II, 987—8.; 1517—8.) hasábjain zajlott le, azt vitatva, hogy ezt a kerekes eszközt ki honosította meg az Alföldön. A *csámesz* feltűnése az Alföldön általános volt a rúdon való vontatás is (v. ö. Nemzeti Gazda 1815. évf. I, 19.), éppen úgy, mint ma is

¹ A kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközei. Magyar Néprajz III. (1941), 238—274.

a hóstáti gazdálkodásban. Mindezt csak azért hozom fel, hogy bizonyítsam, hogy egykor az alföldi és hegyvidéki vontatási módok között nem volt olyan lényeges eltérés, mint azt *Sándor* feltételezi.

A hóstáti szénavontatás ezelőtt két évtizeddel lényegesen más volt, mint manapság. A régi *vontatója* két 3—3,5 méter hosszú bütykösvégű fából állott, ezeket *talpalólánc* kötötte a boglya körül össze. Ehhez akasztották az ökröket vagy a lovakat. A régi munkamódot szinte egyik napról a másikra váltotta fel a ma is általános vontatás. Ennek legfontosabb eszköze a négy-öt egymással párhuzamos fából álkó *vontatószánkó*. Ezzel sokkal kisebb erő- és anyagpocsékolással lehet a szénát szállítani. *Sándor* különösen az új vontatási eljárásnak minden legkisebb részét is pontosan feljegyzí. Nagyon érdekelne azonban bennünket, hogy ez a munkamód változás hogy történt, szinte egyik napról a másikra. Megtudjuk azt, hogy minden valószínűség szerint a szászlónai szénamunkásoktól tanulták el a hóstátiak a vontatószánkó használatát. De továbbra is fennmarad a kérdés, hogy a változás miért éppen a jelzett időben történt? Hiszen minden bizonnyal a közeli Szászlóna lakosai nem akkor dolgoztak először a kolozsvári Szénafüveken. Talán a szászlónaiak is akkoriban tanulták el másoktól? Sajnos, erre a kérdésre feleletet nem kapunk. De reméljük, hogy *Sándor Gábor* valóra váltja ígéretét és ennek az új vontatási eljárásnak eredetét kideríti. Ma még az el nem mosódott nyomokat könnyű követni, hiszen a kolozsvári hóstátiak szénavontatásában történt nagy változás szinte a szemünk előtt zajlott le.

Várjuk *Sándor Gábor* további munkáit, elsősorban azokat, melyek a hóstáti szállítási módokat ismertetik. Eddigi két munkáját pedig nemcsak a néprajz nagy nyereségének könyvelhetjük el, hanem lelkiismeretesség és pontosság szempontjából mintául állíthatjuk fiatal néprajzi gyűjtőink elé.

Balassa Iván.

Magyar Iparművészet. XLVII. évf. 1944. — **Muskáti.** (A Magyar Iparművészet kézimunkamelléklete.)

A nagymultú folyóirat, hagyományához híven, ebben a — kényszerűségből — csonka évfolyamában is több néprajzi vonatkozású tanulmányt közöl. A néprajztudomány, a magyar néprajz minden hasonló és rokonvonatkozású tanulmányt, közleményt figyelemmel kísér; mivel egyrészt az elért eredményeket tartja számon, másrészt az esetleges téves állításokat, meghatározásokat kötelességszerűen bírálat alá von.

A folyóirat 3. sz.-ban (22—24. l.) közölt üdülőház, — amelyet az Ipari és Kereskedelmi Minisztériumok Tisztviselői Jóléti Egyesülete építtetett Hajdúszoboszlón — néprajzi szempontból igen tanulságos alkotás. Az üdülőházat ugyanis a kísérő sorok szerint «... a hajdúság építészeti és táji légkörébe...» igyekezett a tervező építész beleilleszteni. A helyes elgondolás a megvalósítás során azonban nem érvényesülhetett, mivel az épület a tájszerinti építőkiváncsosság alapos félreértésével teljességgel nem a Hajdúságba való. A nagyterjedelmű épület két, oldalsó szárnya ugyanis a palóc etnikum építkezési hagyományának az eléggé szerencsés átértékelését adja; a középső hosszan elnyúló arkádós, félköríves oszlopos tornáca viszont az általánosan ismert balatoni építkezési formák és gyakorlat szabványos másolásából áll. Már ez a kettősség is súlyos hibát jelent: a palócságra jellemző deszka oromfalas, sátozottós tetőzetek kissé nyomasztó terpedtségét, az ütemesen ismétlődő félköríves oszlopos tornác nem képes építészeti egységbe vonni, ellenkezőleg, e kettősség még hangsúlyozottabb és még nagyobb nyomatékkal jelentkezik.

A *«tájszerinti építő gondolat»* jogossága mellett hibának kell tehát tartanunk, hogy a tervező építész, a hajdúsági (s a szomszédos nagykünsági) jellegzetes házfélések közé, más etnikai területhez kapcsolódó építő formák felhasználásával igyekezett *«népi»* és *«magyaros»* építményeket alkotni.

E sajnálatos kettősség: az észszerű igénylés, s a közvetlen tárgyi ismeret hiánya, nem segíti elő s kárára van a népi építkezésben rejlő tagadhatatlanul jeles és érdemes szerkesztői készség és formai szépség népszerűsítésének. Mindez természetesen egyúttal az építész tervezői tájékozatlanságát is jelenti.

Hasznosabbak és tanulságosak azonban a folyóirat *«Muskáti»* c. állandó

kézimunkamellékletében közölt népszerűsítő, a szakemberek és nagyközönségünk által is egyaránt használható tanulmányok.

Az 1. sz.-ban *dr. Gönyey Sándor: Néhány kevésbé ismert torockói ruhadarab* c. tanulmányában, egy-két viseletdarab — a «füdző», «kézelő», a «sinyór-öv» — részletes leírását adja, megfelelő képes ábrázolással.

(*Dajaszászné D(ietz) V(ilma)* egy régi torockói fonottas részletét — pontos rajzát — mutatja be.

Ugyancsak (*Dajaszászné D(ietz) V(ilma)* a torockói hímzések és viselet bibliográfiájához közöl adatokat.

A 2. sz.-ban (*Dajaszászné D(ietz) V(ilma)* rövid áttekintést nyújt a *Sárközi ingekről*; a sajátkészítésű vert- és recescipke — a gabóca — és két keresztzemes bíborvég hímzsmintájának az egyidejű bemutatásával.

Egyidejűleg (*Dajaszászné D(ietz) V(ilma)* még a *sárközi hímzések* bibliográfiájához is közöl adatokat.

A 3. sz.-ban *Dajaszászné D(ietz) V(ilma): A sárközi viselet, s a Sárközi halotti párnák* c. közleményeit a párnavégekről készült fényképábrák és keresztzemes mintarajzok egészítik ki.

A 4. sz.-ban *dr. Gönyey Sándor: A sióagárdi női viselet és népművészet* c. tanulmánya — képanyag melléklettel — érdekes fejlődéstörténeti adalékokat nyújt.

Az 5. sz.-ban *Grynaeusné Papp Emília: Felvidéki hímzések* c. közleményében északmagyarországi XVII.—XVIII. sz. párnavég rajzait, nyitra megyei rátétmunkát, s poszsonyi hímzéseket mutat be.

Dajaszászné D(ietz) V(ilma) pedig a *felvidéki népi hímzések* bibliográfiájához közöl adatokat.

A 6. sz.-ban *dr. Gönyey Sándor: A kémendi női népviselet* c. tanulmányában a garamparti palócság népviseletével foglalkozik.

(*Dajaszászné D(ietz) V(ilma)*: egyidejűleg a *mezőkövesdi matyóhímzések* bibliográfiájához közöl adatokat.

A lap e száma még egy felsőmagyarországi lepedővég (szálánvarrott) mintarajzát is közli.

A 7. sz.-ban *Szegedi-Maszák Györgyné Holló Valéria: Nógrád megye népművészete* c. közleménye az egyes községek jelesebb viseletdarabjait ismerteti.

Dajaszászné D(ietz) V(ilma) pedig a *palócvisélet és hímzések* bibliográfiájához közöl adatokat.

Ugyanez a lapszám még egy *érsekvadkerti palóc lepedővég* (szálánvarrott) mintarajzát is közli.

A 8. sz.-ban *Molnárné Czizy Jolán: Dédanyám varrása* c. közleményében *kűnhímzsről* tájékoztat.

(*Dajaszászné D(ietz) V(ilma)* *dunántúli hímzések* bibliográfiájához közöl adatokat.

A lap e számát még egy *érsekvadkerti palóc lepedővég* (szálánvarrott) mintarajza egészíti ki.

A folyóirathból 1944. évben több szám nem jelent meg.

V. L.

Debreceni Szemle. XVIII. évf. 1944.

A debreceni Tisza István Tudományos Társaság hivatalos szemléje, amely elsősorban «Debrecen és Kelet-Magyarország ismeretlen kulturális kincseinek a feltárását» tűzte ki feladatául, természetesen számos néprajzi, ill. néprajzi vonatkozású közleményt is tartalmaz. Az alábbiakban ezeket a közleményeket — tanulmányokat — ismertetjük.

1. (188.) szám. *Dömötör Sándor: Keletről vetette ide a vihar... Tátorján a Balaton mellett.* c. (1—7 l.) figyelemreméltó tanulmányában a tátorján (vadrépa: *Crambe tatarica*) balatonkenesei előfordulásával kapcsolatosan a hozzáfűződő hiedelmeket ismerteti, bőséges néprajzi adattal, s irodalmi utalással. *A tátorján, a táltos szóval legalább részben azonos jelentésű; a táltos szél, a tátorján szél* a táltosok szélvarázsló mondájára utal, tehát a tátorján régi varázsszer is lehetett. *Beke Ödön* szerint. Mint egy újabb és érdekes irodalmi adalékot megemlítjük, hogy *Móra*

Ferenc: Négy apának egy leánya c. regényében (111 l.) ugyancsak hasonló értelem-ben emlékezik meg a hirtelenül, váratlanul keletkező viharról, amikor azt írja: «... *csunya tátorján idő támadt*...». A továbbiakban még leírja, a *Dömötör* által is közöltekkel teljesen azonosan, hogy «... először forgószél kerekedett... s... a nyolcával-tízével egymásba ragadt ördögszekér-bokrokat... ostorozta maga előtt...» stb. A pusztai kórókat népiesen ördögszekér-növényeknek, boszorkány-kóróknak is nevezik, s ennek a növényfélének egyik igen ritka hazai válfaja a *tátorján gyökér*. *Dömötör* ezzel kapcsolatosan, a továbbiakban még a magyar néphit egyik jellegzetes alakjáról, a táltosról nyújt hasznos összefoglalást.

Greszné Czimmer Anna: *Adatok a Tiszántúl népies orvoslásához* c. (8—19. l.) közleménye, néprajzunknak a népi orvoslásról szóló fejezetét tanulságosan egészíti ki. Tanulmányában a *csonttörések, belső betegségek, a tbc., az emésztőszervek, a bélhurut, a csecsemők kelevény betegsége, a lázas és fertőző, valamint az anyagcsere, a szem és a bőrbetegségek, a női bajok* stb. népies kezeléséről — népies szerekről és gyógy módokról — közöl jól használható adatokat.

3. (190.) szám. *Milleker Rezső*: *A magyar falu kultúrája* c. (49—59. l.) tanulmányában a népi szellemi és anyagi értékek változóságáról ad sommás — népszerűsítő — összegezést.

Márton Béla: *A klíma hatása a táplálkozásra* c. (60—66. l.) tanulmányában emberföldrajzi adatok alapján, széleslátókörű ismeretanyag felhasználásával élvezetes képet nyújt a különböző földövben élők táplálkozásáról. *Márton* ebben a tanulmányos közleményben az egyes földöv (a trópusi, mérsékelt, sarki övezet, éghajlat) táplálkozási lehetőségeit, szokásait és gyakorlatát, étel- és italfajtáit, a különböző népek táplálkozását vizsgálja és magyarázza; s megállapítja, hogy «a műveltség tulajdonképpen — inkább csak részben) — arra tanította meg az embert, hogy milyen módon alkalmazkodhatik a természet kívánalmaihoz. *Márton* tanulmánya a népi táplálkozás vizsgálatánál hasznos útbaigazítást jelent.

5. (192.) szám. *Márton Béla*: *A klíma hatása a ruházódásra* c. (97—100. l.) tanulmányában az előzőekben vázoltak alapján az éghajlatnak az ember ruházódását irányító hatását, szerepét és jelentőségét vizsgálja.

Szücs Sándor: *Sárréti pásztorszállások a mult évszázadban* c. (101—107. l.) tanulmányában a Sárrét pásztorkodása legutolsó időszakának téli szállásairól, *telelőről* ad kitűnő áttekintést. A Sárrét tárgyi és szellemi javainak tudós kutatója, *Szücs Sándor*, községi jegyzőkönyvek, «*sárréti pásztor, és révtjáró pákász családok öregjei által őrzött hagyomány és az öregek visszaemlékezései*» alapján ismerteti az egykori pásztorszállásokat, amelyek a rétség, a náderdők szárazulatai, porongok, laponyagok, girincek, gorondok, kemény szigetek, s a hosszú ormányok egyikén-másikán talán már századokon át öröklődő tanyahelyeken alakultak. Település szempontjából is különös érdeklődésre tart számot ennek a kérdésnek vizsgálata, mert mindez a szállások földrajzi (tehát mezőgazdasági) elhelyezkedését magyarázza. Különösen tanulságos ránk nézve *Szücs Sándornak* az a megállapítása, hogy «a rétből való kijjebb húzódás, a faluhoz közelebb telepedés másodlagos kései jelenség, ami a gazdálkodási mód fejlődésével függ össze.»

Hasonlóképpen igen figyelemreméltó a *nagyporoshalmi* egykori pásztortanya-hely, valamint a *keményszigeti* szállás leírása, illetőleg ezeknek, az adatok alapján történt hiteles rekonstruálása. A keményszigeti szállás hatalmas kerek karám volt, gerágyával, szélfogó nádfallal (szárnyékkal), fedeles színnel a borjak számára és hegyes nádkunyhóval. Mindez egyúttal — *Györffy, Tálasi, Balogh* és *Morvay* vonatkozó tanulmányai alapján annak az igazolásul is szolgál, hogy «késői korszakaink pásztorelete töretlen leszármazottja honfoglaláskori pásztorkodásunknak.»

Szücs Sándor élvezetes és tanulságos tanulmányát, az egykori pásztorszállások elhelyezését, igen jó magyarázó helyszínrajz és a már csak hagyományában élő *sárréti pásztorszállás* kitűnő rekonstrukciós rajza egészíti ki.

7. (194.) szám. *Márton Béla*: *A klíma hatása a lakásra* c. (148—150. l.) tanulmányában két előző közleménye befejezéseként a lakás — jobban mondva a haj-

lők — éghajlati alakulását és szerepét ismerteti. Tanulságos közleményei a néprajzi ismeretek népszerűsítése és a néprajzi érdeklődés felkeltése céljából jó szolgálatot tesznek.

A folyóiratból az 1944. év folyamán több szám nem jelent meg.

Dr. Vargha László.

Edoth. *A Palestine Institute of Folklore and Ethnology folyóirata.*

Előttünk fekszik az Intézet negyedéves folyóiratának I. évfolyama (1945—1946. VII. + 266.). Címe: Edoth (Gyülekezetek). Szerkesztői: *Patai* és *Rivlin*. Héber nyelven jelenik meg, a cikkek angol kivonatával, színes és gazdag tartalommal. Csak vázlatosan tudunk utalni tárgyainak egy részére.

1. *Tanulmányok.* *Arthur Marmorstein* a néphagyományok szerepét vizsgálja a vallások történetében. *Raphael Patai* a zsidó folklóre és ethnologia problémáit és feladatait ismerteti (angolul is megjelenik a *Journal of American Folklore* 1946. évfolyamában). *J. L. Zlotnik* azokról a zsidó forrásokról szól, amelyek a földünkön kívüli «hét ország»-nak és lakóinak (többfejük stb., Kájin fiai) képzetéről tudnak.

2. *Népszokások.* *Moshe Attias* salonikai zsidó esküvői szokásokat ismertet és közzétesz két lakodalmas, spanyol-zsidó románcot. *S. Assaf* török-zsidó szokások egy fontos, irodalmi lelőhelyére hívja fel a figyelmet. *A. Ben-Yaakob* az iráki «szent sírok» (Ezéküel, Ezráé, Józua főpapé) sávuoti látogatásának szokásáról és ennek irodalmi nyomairól értekezik (37—40. l.).¹ *Jehuda Bergman* háborús zsidó talizmánokról és amulettekről ad összeállítást a különböző korokban; továbbá a népi gyógy módokról. *Erich Brauer* posthumus munkájából (*The Jews of Kurdistan*) szemelvényeket kapunk: a születéssel és gyermekkorral kapcsolatos szokásokat. *M. Grunwald* a trenderliről (pergetyű) ír (lásd erről *Naményi Ernő* cikkét, Libanon. VI [1941], 83—85.); egy *Kunst-Büchl* c. jiddis-héber nyomtatvány (Amsterdam, 1678.) amulettjeiből és receptjeiből ad mutatót; végül a hamburgi városi könyvtár XVI—XVIII. századi héber kézírataiból közöl amuletteket és mágikus recepteket. *Raphael Patai* a meshedi (Perzsia) marannus-zsidók héber tanításáról számol be. *Jehuda Ratzhabi* jemeni szokásokat ismertet.

3. *Szövegek.* A közölt szöveg-gyűjtésekből néhányat említünk csak meg. *M. Azuz* spanyol-zsidó közmondásokat tesz közzé. *Meir Benayahu* egy multszázadi, kézíratos Szentírás-kommentárból három mesét nyomat le (a harmadikat — A tudós kincse címen — lefordítottam az Úttörőben. I. 1946. 17. szám). *Rivlin* egy kurdisztáni epikus népköltészeti maradvánnyal ismertet meg (Mózesről és Batjáról, Fáraó leányáról). *Zeldah Shneurson* a Midás-monda egy marokkói-zsidó változatát közli. (*A Ben-Yaakob* kimutatja, hogy hasonlót tudnak az iráki zsidók Nagy Sándorról.)

Könyvismertetések és jó könyvszemle zárja le a folyóirat mindnégy számát. Az Intézet az 1946/47. évben két munkát készül megjelentetni: az *Ábrahám b. Maimúnnak* tulajdonított, Máászé Jerusálimi (A jeruzsálemi ember története) c. mese (XII. század?) két kézíraton alapuló, kritikai kiadását és *Erich Brauer* *The Jews of Kurdistan* c. művének héber fordítását. *Scheiber Sándor*.

¹ Elkerülte figyelmét egy korai adat. *Száhl b. Máclíach*, palesztinai karaita író (X. század), kézíratos Exodus-kommentárjában leírja Ezéküel és Báruch b. Nérija sírjainak kultuszát Irákban (Babilóniában), továbbá R. Jósze és mások sírjának látogatását Daltában és Arábában (Palesztinában) és a hozzájuk fűződő cerimóniákat (*J. Mann: Texts and Studies*. II. Philadelphia, 1935. 87—88.). *Száhl* ezzel kapcsolatban említést tesz a dahrjún- (materialista) szektárról is, amelynek szertartásai közé tartozik a sírlátogatás (*Scheiber Sándor*, IMIT Évkönyve. 1943. 108—109.). A szektáról újabban is felbukkantak adatok (lásd pl. *Jefet b. Áli*, Irákból származó karaitánál, a X. század elején. *Philip Birnbaum*, JQR. XXXII. 1941. 162.).

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1944 (vol. 55) on is *Edith Fél*. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút, 40. Budapest X. Ethnographical Museum. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán-körút 40. Budapest X. Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1944 (tome 55.) est *Edith Fél*. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút, 40. Budapest, X. Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société: Könyves Kálmán-körút, 40. Budapest, X. Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-à-dire des peuples finno-ougriens et tures; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1944 (Jg. LV.) ab *Dr. Edith Fél*. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift der Schriftleiterin (Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40. Ethnographisches Museum) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán-körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

Abonnementspreis jährlich Schw. Frcs. 15.

Hauptkommissionär

GUSZTÁV RANSCHBURG

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), IV., Ferenciek-tere 2.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ÉTHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Doz. Dr. Edit Fél.

BUDAPEST, X. Könyves Kálmán-körút 40. Ethnographisches Museum.

JHG. LVI.

1945

H. 1—4.

INHALT.

<i>Marót, Károly</i> : Survival and Revival	1—9
<i>Korompay, Bertalan</i> : Die Rolle der Finnougrier in der Jagdkultur Eurasiens	9—14
<i>Honti, János †</i> : Legends of Islands	15—18
<i>Mozsolics, Amália</i> : Urzeitliche und volkliche Zwillingsgefäße und Ringflaschen	18—22
<i>Szücs, Sándor</i> : The «Tree Reaching to Heaven» in the Folklore of Sárrét	23—26
<i>Balassa, Iván</i> : Das Einbringen des Getreides u. das Zusammenziehen der geschnittenen Schwaden	26—30
<i>Kodolányi, János j.</i> : The «átltos» in the Hungarian Folklore	31—37
<i>Vajkai, Aurél</i> : Angaben zur Sammelwirtschaft aus Szentgál	37—40
<i>Heller, Bernát †</i> : A New Collection of Hungarian Folk Poetry	41—48
<i>Sebestyén, Károly</i> : Sohlenbalken	48—52
<i>Kovács, László</i> : Milchzauber im Borsá-Tale	52—59
<i>Vargyas, Lajos</i> : Data to the Folklore of Makád II.	60—65
Kleinere Mitteilungen. <i>Márkus, M.</i> : Dreschkorb zum Abkörnen der Maiskolben; <i>Luby, M.</i> : Beiträge zum Zusammenhang der Volkssprache und der ung. Sprache des XVI—XVII. Jhs.; <i>Némethy, E.</i> : Angaben zu einer anfänglichen Vorrichtung zum Branntweinbrennen; <i>Balassa, I.</i> : Zur Frage der Trauerfarben in Ungarn; <i>Csaba, J.</i> : Sammeln und Verwendung von Pilzen bei den Wenden; <i>Beke, Ö.</i> : Hexenbrennerei; <i>Molnár, J.</i> : Angaben zur historischen Volkskunde; <i>Komáromy, J.</i> : Grundriß einer Wassermühle mit oberer Wasserzuleitung aus Jászberény	65—76
Volkskundliche Nachrichten. <i>Vargha, L.</i> : Kriegsschäden der ungarischen Provinzmuseen. — <i>Red.</i> Institut für Volkswissenschaft. — Die Volkskunde in den landwirtschaftlichen Mittelschulen. — Verluste unserer Fachwissenschaft. — <i>Szendrey, Á.</i> : <i>Ernyey József †</i> ; <i>Korompay, B.</i> : <i>Vikár Béla †</i> ; <i>Csatkai, E.</i> : <i>Pável Ágoston †</i> ; <i>Gönyey, S.</i> : <i>Paulini Béla †</i> ; <i>Vajda, L.</i> : <i>Csenki Sándor †</i> ; <i>Scheiber, S.</i> : <i>Strausz Adolf †</i>	76—84
Literarische Rundschau	84—104

Megvételre keressük az **ETHNOGRAPHIA** 1892—1901 (III—XII.), valamint a **NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTEŚÍTŐJE** 1900—1905 (I—VI.) kötetit és egyes füzeteit. Értesítéseket a Magyar Néprajzi Társaság titkársága címére kérjük (Budapest, X., Könyves Kálmán-körút 40).

Ugyanitt kaphatók az **ETHNOGRAPHIA** és a **NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTEŚÍTŐJÉ**-nek többi évfolyamai. Egy-egy régebbi évfolyam ára 20.—Ft., a ritkább évfolyamok árát a titkárság esetről-esetre állapítja meg.